

Salidə Şəmmədqızı

*Dionisin
qələbəsi*

**“Elm və təhsil”
Bakı – 2018**

Ön sözün müəllifi: Mövlud Süleymanlı
Xalq yazıçısı

Redaktor: Səidə Əliyeva
Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü
Rusiya Yazıçılar İttifaqının üzvü

Salidə Şəmmədqızı (Salidə Şərifova). Dionisin qələbəsi. Bakı, «Elm və təhsil», 2018, 200 səh.

“Dionisin qələbəsi” hekayələr toplusunda Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqının «Qızıl Qələm» mükafatı laureatı, Rusiya Yazıçılar İttifaqının Q.R. Derjavin adına ordeni və M.A. Şoloxov adına beynəlxalq mükafatı laureatı, Rəsul Rza adına Ədəbiyyat Fondunun “Rəsul Rza” adına mükafatı laureatı, «Əriyən şam» hekayələr toplusunun müəllifi Salidə Şəmmədqızının müxtəlif illərdə qələmə aldığı hekayələri toplanmışdır.

ISBN 978-9952-8305-9-0

© Salidə Şərifova, 2018

MÜNDƏRİCAT

Ön söz.....	4
Dionisin qələbəsi.....	7
Mətn cızmaçısı.....	26
Layihə oyunu.....	42
Sən elə şeyləri anlamazsan.....	55
Ləzzəti - söhbəti.....	66
Əlyazmalar yanmır.....	152
Sənin səlahiyyətin çatırmı?.....	165
Psixiatrın gündəliyi.....	172

ÖN SÖZ

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun əməkdaşı və Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının eksperti Şərifova Salidə elmi fəaliyyətlə peşəkar şəkildə məşğul olur. Eyni zamanda Şərifova Salidə Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvüdür, «Əriyən şam» hekayələr toplusunun müəllifidir. Hal hazırda isə onun «Dionisin qələbəsi» ikinci hekayələr toplusu kimi oxuculara təqdim edilir.

«Dionisin qələbəsi» hekayələr toplusuna daxil edilmiş əsərlərin ümumi cəhətini xüsusi vurğulamaq lazımdır. Topluya daxil olan əsərlər bədii yaradıcılıq haqqında hekayələrdir. Topluda əsərlərin süjet xətti yaradıcı şəxsiyyətlərin yaradıcı taleləri ətrafında qurulur. Hekayələrdə ədəbiyyatşünaslığın bir sıra problemləri ətrafında bədii formada fikir mübadiləsi ətraflı işıqlandırılmışdır. Hekayələr Azərbaycan ədəbiyyatında populyarlıq qazanmış sənətçi, yaradıcı, mədəniyyət haqqında bədii nəsr əsərləri, yaradıcı şəxsiyyətlərin yaradıcı taleləri ətrafında süjet xətti qurulması və kamil yaradıcı şəxsiyyətlərin

obrazlarının təqdimi ilə maraq doğurur. Ədəbiyyatda əksini tapan sənətkar obrazları dünya ədəbiyyatında «sənətkar haqqında roman» (Künstlerroman) anlayışının, yəni sənətçilərin, yaradıcı insanların, konkret olaraq isə mədəniyyət və elm haqqında bədii nəsr nümunələrinin formalaşmasına səbəb olmuşdur. «Dionisin qələbəsi» toplusuna daxil edilmiş əsərlərin «sənətkar haqqında hekayələrə» və postmodern ədəbiyyatına aid olması haqqında tezisləri irəli sürmək olar.

«Dionisin qələbəsi» toplusuna daxil edilmiş hekayələr sərt realizm ilə seçilirlər. Toplunun bədii üslub baxımdan əsas xüsusiyyətlərindən biri də bu realizmin satirik formada verilməsidir. Müəllif təsvir etdiyi hadisələri, kəskin problemləri bir sıra epizodlarda satirik üslub vasitəsilə absurd dərəcəsinə çatdırır. Əvvəlcədən proqnozlaşdırmaq olar ki, bu metodika bədii dairələrdən olan bir qrup oxucuların mənfi reaksiyasına səbəb olacaq. Müəllifin bu reaksiyadan çəkinməməsini xüsusi vurğulamaq olar. «Dionisin qələbəsi» hekayələr toplusunda avtobioqrafik hallar özünü göstərsə də, biz hadisələrin təsvirində, müəllifin bədii üslubunda, yazı manerasında, mövzuya yanaşmasında, məzmun dərinliyində dahi ədibimiz M.Ə. Sabirin sarkazmına qəribə yaxınlıq duyuruq. Hekayələrdə satirik təhkiyə formaları ön plana keçir, bu hekayələrdə ədəbiyy-

yat sahəsində baş verən hadisələr yalnız satirik vasitə olaraq cəlbedici predmet kimi özünü göstərir.

Azərbaycan ədəbiyyatında «Dionisin qələbəsi» toplusu uğurlu janr təcrübəsi kimi qiymətləndirilməlidir. Toplu Azərbaycan ədəbiyyatının janr sisteminin rəngarəngliyinə atılan yeni bir addımdır. Hekayələrin janr xüsusiyyətlərini və problematikasını nəzərə alsaq toplunun ilk növbədə, ədəbiyyatşünaslıqla əlaqəli olan oxucular arasında daha çox maraq doğuracağını ehtimal etmək olar. Bununla da, müəllifin postmodernin trendlərinə riayət etməsini müşahidə edirik – intellektual elitaya ünvanlanmış əsərlərin yarıdılması.

Mövlud Süleymanlı
Xalq yazıçısı

DIONISİN QƏLƏBƏSİ

Dionis əlində şərab dolu piyaləylə Mövsüm Xəlillinin yanında oturub təəccüblə ona baxan münsiflər heyətinin üzvlərinə gülümsədi. Kərim Yədullaoglu da qaş-gözü ilə Dionisi Mövsüm Xəlilliyə göstərüb kəkələyə-kəkələyə soruşdu:

– Buu o Dıoo-niis-dir?

Mövsüm Xəlilli çiyinlərini çəkdi. Eldar Fəxri Mövsüm Xəlillinin cavab vermədiyini görüb dilləndi:

– Hə, Kərim... bu həmin Dionisdir. Olimp-lərin ən kiçiyi, şərab və bərəkət, teatr tanrısı...

Ayaz Müslim onlara tərəf gülümsəyən Dionisə baxıb Eldardan soruşdu:

– Eldar yuxu görürük? Yoxsa bunun burada nə işi var?

Eldar Ayazın üzünə bozararaq:

– Mən haradan bilim axı?

Kərim Ayazı narazı-narazı süzüb dedi:

– Ayaz, imkan ver, Eldar sözünü bitirsin.

Sonra üzünü Eldara tutaraq:

– Hə, Eldar... Sonra? – soruşdu.

Eldar udqunub ətrafdakılara baxdı. Sonra Dionis haqqında az-çox bildiklərini danışmağa başladı:

– Dionisin ikinci adı da var. Bakxus, yəni yunan dilində «iki dəfə ya ikinci dəfə doğulan» mənasındadır. Səhv etmirəmsə, yunan mifologiyasında Zevsin oğlu, Priapın atasıdır. Dionisə xas olan rəmzlər də, bildiyimiz kimi üzüm tənəyi, sarmaşiq, əsa və bolluq buynuzudur.

Kərim bir də Dionisə baxıb Eldara dedi:

– Elə bu? Bəs niyə «iki dəfə ya ikinci dəfə doğulan»?

Eldar Kərimin “elə bu?” sualına pərt oldu, ona görə də hirslə dedi:

– Elə bu deyil...

Başını narazı-narazı bulayıb davam etdi:

– Dionisin atası Zevs Fivan çarı Kadmanın qızı Smelaya aşiq olur. Hera Zevsin bu sevdasından xəbər tutur, Hera qisas almaq qərarına gəlir. Hera Smelanı dilə tutur ki, Zevsdən toyunu onun Hera ilə olan toyu kimi keçməsinə xahiş etsin. Zevs onun xahişini yerinə yetirərək toya ildırım çaxdıraraq gəlir. İldırım nəticəsində Kadmanın sarayı yanır, bətnində altı aylıq uşaq, yəni Dionis olan Smela ölümcül yaralanır. Smelanın bətnindəki altı aylıq uşağı xilas etmək üçün Zevs öz budunu yararaq Dionisi budun içinə yerləşdirir və tikir. Vaxtı çatanda isə tikişi sökərək onu ikinci dəfə dünyaya gətirmiş olur. Buna görə də ona Dionis, «iki dəfə ya ikinci dəfə doğulan» adını verirlər. Yaddaşım məni aldatmırsa, Dionisin di-

gər bir ləqəbi də «mirorafisdir», yəni «buda tikilmiş» deməkdir. Digər bir ləqəbi isə «Pirigen», o da «oddan doğulmuş» mənasını verir...

Camal Gül Eldarın sözünü yarıda kəsib soruşdu:

– Heç nə anlamadım... Bəs bunun bizim müsabiqədə nə işi? Doğrudan mövcuddur? Biz doğrudan da onu görürük?

Mövsüm Xəlilli həmkarına tərs-tərs baxıb dedi:

– Boş-boş danışırsan e yenə...

Sonra isə başı ilə Kamili göstərib dedi:

– Kamil deyəsən Dionisi görmür?

Dionis əlindəki şərab dolu piyaləni yuxarı qaldırıb qımışaraq dedi:

– Haqlısınız, o, məni görmür. O öz İlham pərisi ilə dərdləşir.

Hamının təəccüblə Kamilə baxdıqlarını gören Dionis dedi:

– O məni görmədiyi kimi, sizlər də onun İlham pərisini görmürsünüz.

Əlindəki piyalədən bir qurtum içib sözünə davam etdi:

– Sizlər çoxsunuz... O, isə... Təkdir. Onun sədr olması demək olar ki, heç nəyi dəyişmir... Yadda saxlayın, hər şey qabaqcadan həll olunmalıdır. Böyük Dionis bayramı mart ayının sonu – aprel ayının əvvəllərində keçirilir. Deməli, ap-

relin birində keçiriləcək bayram bizim bayramımız olacaq. Niyə Kamildən ötəri neçə illik dost-tanışlarınızla pis olursunuz?

Mövsüm Xəlilli qəzəblə Dionisdən soruşdu:

– Nə demək istəyirsən?

Dionis Mövsüm Xəlilliyə piyaləsini uzadaraq dedi:

– Mövsüm, nə olub sənə? Bir-iki cızma-qara eləmişən deyə, düşünürsən ki, səndən yoxdur? Özünü ələ al.

– Mən ömrü boyu xalqım üçün yazmışam.

Dionis Mövsümü istehzayla süzərək:

– Hə... Xalqın sənin yazdığı cızma-qaralara qəti dəxli yoxdur. Bax desəydin ki, özüm üçün yazıram, onda bu daha inandırıcı olardı. Elə ədəbiyyatın ən böyük dərdi də budur. Özün üçün yazmaq... Yazdığı cızma-qaraları özündən başqa heç kimin oxumaması...

Dionis qəhqəhə çəkib gülməyə başladı... Mövsüm udqunub Dionisə cavab vermək istəyirdi ki, Rahib Elşən dilləndi:

– Bizə nə qulluğunuz?

Dionis münsiflər heyətinin üzvlərini bir-bir süzüb dedi:

– Başa düşürəm, sizin heç öz fikriniz, seçiminiz yoxdur? Dost-tanışlarınızın sözlərini niyə yerə salırsınız?

Camal Gül xəcalətlə Kamilə baxaraq, Dionisdən soruşdu:

– Axı biz neyləmişik?

Dionis əlindəki piyalədən yenə bir qurtum içib dedi:

– Neyləmişiniz? Daha neyləməlisiniz? Bir-bir sayım? Hələ bir siz öz sədrinizə diqqət yetirin... Kamil öz İlham pərisi ilə mübahisə edir, sizlərin isə bundan xəbəriniz yoxdur. Sizlər neçə illik dost-tanışlarınızın xahişlərini yerə salırsınız. Ay nə bilim layiqli əsər belə gəldi, dəyərli əsər belə getdi. Axı kimə lazımdır onlar?

Camal Gül Dionisə baxıb dedi:

– Amma mən sizinlə razı deyiləm, Kamil haqlıdır. Dəyəri olmayan əsərlərini müsabiqəyə təqdim ediblər. Özlərinin də zəng etdirmədikləri adam qalmayıb. Bezmişik artıq. Layiqli əsərlər qalıb kənardadır... İndi dost-tanışların xətrinə layiqli əsərlərin üstündən xətt çəkək? Dəyəri olmayan əsərlərə mükafat verək deyirsiniz? Sizcə bu...

Dionisin çəkdiyi qəhqəhə Camal Gülün sözünü yarıda qoydu. Dionis qəhqəhəsini bitirib Camal Gülə dedi:

– Sən doğrudan da axmaq adam imişsən. Dəyəri olmayan əsərlərə səs verməyəcəksiniz? Özünüz də çox yaxşı bilirsiniz ki, qalib onsuzda onlar olacaq. Daha özünüzə niyə əziyyət verirsiz?

niz? Tanımadığınız insana görə dost-tanış xətrinə dəyməyin nə mənası?

Üzünü ona qulaq asanlara tutaraq soruşdu:

– Belə insana nə ad vermək olar?

Cavab eşitməyib verdiyi sualı özü cavablandırdı:

– Yalnız axmaq... Ay layiqli əsər belə gəldi, dəyərlə əsər belə getdi... Cəmiyyətimizə çox lazımdır onlar? Onlarla qarın doyur? Bəlkə layiqli əsərlər sizə pul verir? Ağlınızı başınıza yığın... Dostlarınızın, vəzifəli şəxslərin, imkanlı adamların sözlərini yerə salmağın nə mənası? Gedin yeyin, için. Təmiz zoğal arağından vurub kef eyləyin. Həyatın dadını çıxardın. Yadda saxlayın ki, qarın qardaşdan da irəlidir.

Asif Qasımoğlu Dionisə gülümsəyib dedi:

– Tamamilə haqlısınız.

Sonra əli ilə münsiflər heyətinin üzvlərini göstərib davam etdi:

– Bunları başa salmaq olmur... Anlamaq istəməirlər ki, dost-tanışın sözünü tanımadığınız kimsədən ötrü yerə salmaq olmaz. Bu cür həyat tərzi ilə irəli getmək mümkün deyil. Belə insanlar həyatda yerini tapa bilməz, mövqə qazana bilməz...

Dionis qəhqəhə çəkərək dedi:

– Axır ki... Əsil mənim adamımsınız. Hər şey mükəmməl olacaq. Qələbə bizim tərəfimiz-

dədir. Kamil tək başına bizə heç nə edə bilməz. Qoy hələ İlham pərisi ilə dərdləşsin...

Kamil pərişan halda pəncərənin qarşısına qonmuş ağ göyərçinə baxaraq, İlham pərisindən soruşdu:

– Bəlkə sən biləsən və deyəsən, niyə buradayam? Münsiflər heyətinin üzvlərini kimlər seçib? Onlar heç müsabiqəyə təqdim edilmiş əsərləri vərəqləyiblər?

İlham pərisi istehzayla otaqda əyləşmiş münsiflər heyətinin üzvlərinə baxıb Kamilə dedi:

– Kamil, bu yaşınızda artıq belə işlərə baş qoşmağınızın vaxtı deyil...

Kamil narazı-narazı İlham pərisinə baxıb soruşdu:

– Yaşıma nə olub? Qocalmışam bəyəm?

İlham pərisi başını bulayaraq dedi:

– Kamil, dostunuzun qızı yaşıdakı gözəlcəsinə səs verəcəksiniz? Siz ki, hər şeyi yaxşı bilirsiniz. Bəlkə səhv edirəm, bilmirsiniz? Sonra o biri xanım iştirakçı... Hamıya məlumdur ki, həmin xanımın təqdim etdiyi o işi özü yazmayıb. Hətta kimin yazdığı da məlumdur. Orta əsrlərdən yazan xanım, nə ərəb dilini, nə də fars dilini, nə də ki, əski əlifbanı bilir. Bütün bunlara göz yumub, səs verəcəksiniz?

Kamil yenə narazı-narazı İlham pərisini süzdü:

– Dedi-qodu ilə məşğul olmuram! Olmaq fikrim de yoxdur. Elə şeylərə baş qoşmağa nə vaxtım, nə də ki, həvəsim var.

İlham pərisi hirsələ yerindən durub Kamilin qarşısında, Camal Gülün yanında əyləşdi. Kamil narahatçılıqla münsiflər heyətinin üzvlərinə baxdı. Kamilin narahat olduğunu görən İlham pərisi dedi:

– Narahat olmayın. Onsuzda məni görmürlər.

Sonra başı ilə onlara işarə edərək sözüünə davam etdi:

– Bunlara ədəbiyyatdakı «boşluqlar» deyilir. Özlərindən o qədər razıdırlar ki, heç kimin kitabını belə oxumurlar. Hələ müsabiqəyə təqdim edilmiş əsərlər... Siz isə bunlardan haqq, ədalət gözləyirsiniz. Onda çox gözləməli olacaqsınız, çox... lap çox...

Kamil İlham pərisinin gözlərinin içinə baxıb başını aşağı saldı. Sonra qətiyyətlə dedi:

– Yox, bu belə ola bilməz. Bir çarə tapmaq lazımdır. «Aza qane olmaq» qarşıya qoyulan məqsədə can atmamaqdır, həqiqətdən qaçmaqdır...

İlham pərisi başı ilə Kamillə razı olduğunu bildirib əlavə etdi:

– Həm də özündən qaçmaq deməkdir. Özünü inkar etməkdir. Mənəvi baryeri dəf etmək isə sizin əlinizdədir.

Kamil mübahisə edən münsiflər heyətinin üzvlərini nəzərdən keçirərək dedi:

– Dost-tanış... Nədən cəmiyyətimizdə hər zaman «dosta borc» duyğusu zəifdir. Bunlar doğrudanmı dost-tanışa belə sədaqətliirlər?

İlham pərisi ürəkdən güləndə Kamil diqqətlə münsiflər heyətinin üzvlərinə baxmağa başladı. Üzvlərin onun İlham pərisi ilə söhbətlərini eşitmədiklərinə əmin olduqdan sonra dərin-dən nəfəs alıb soruşdu:

– Gülməli bir şey dedim?

– Yox, yox, qətiyyən yox... Sadəcə son dərəcədə vacib məsələyə toxundunuz. «Bunlar doğrudanmı, dost-tanışa belə sədaqətliirlər?» Sizcə? Ancaq qətiyyətlə deyə bilərəm ki, bunlar bədə dostlarına, yəni bədələrinə sadıqdirlər, Kamil! Bədələrinə!

Kamil fikirli-fikirli mübahisə edən münsiflər heyətinin üzvlərinə baxıb köks ötürüb dedi:

– Bəs nədən bunlarda günah hissi yoxdur? Bunlar niyə ədəbiyyata gəlişlərini unudurlar? Məgər yadlarından çıxıb kabinetlər qarşısında günlərlə qəbul gözləməkləri... Tanıdıqları, tanımadıqları insanları mədh etmələri... Sən haqlısan, əslində, çox şey çatışmır, çox...

Başı ilə İlham pərisinə münsiflər heyətinin üzvlərini göstərərək sözüünə davam etdi:

– Bunlar günah etməkdən çəkinmirlər, qorxmurlar. Mən həqiqəti, ədaləti insanlarda, xüsusilə də incəsənət adamlarında, ədəbiyyatla məşğul olanlarda axtarmışam. Görünür yanılmışam, əbəs yerə, boş yerə axtarmışam.

İlham pərisi gülümsəyib soruşdu:

– Bəs niyə əbəs yerə axtarmısınız?

Kamil dərindən nəfəs aldı:

– Ona görə ki, ömrü boyu tapa bilməmişəm. Borxes deyirdi ki, «ədəbiyyat idarə edilən yuxudur». Bizim münsiflər heyətinin üzvləri də «qəflət yuxusu»ndadılar. Bu varlıqları yuxudan «oyatmaq», «ayıltmaq» artıq müşkül məsələyə çevrilib. Çətin məsələdir...

İlham pərisi mübahisə edənləri bir də diqqətlə nəzərdən keçirib Kamilə baxdı. Sonra gülümsəyərək:

– Qəflət yuxusunda olanın heç yuxudan oyandığını görmüsünüz? Bir sözlə, bunlar necə avam gəliblərsə, eləcə də bu dünyadan avam gedəcəklər. Heç bilirlər ki, sənət nədir? Nə üçün yazırlar? Sual versəniz ki, nə üçün yazırsan, inandırım sizi, verdiyiniz sualın cavabını da ala bilməyəcəksiniz.

Kamil etiraz edib dedi:

– Yox, yox... Bəzən nə üçün yazdığını bilməyəndə də yazırsan. Bu vaxt nə isə sənət nümunəsi yaranır. Əsl qələm sahibi demək istədiklərini əsərdə vermək iqtidarında olur, bundan mənəvi zövq alır. Mənəvi zövq yaradıcı insan üçün mükafatdır.

Kamil otaqdakıları diqqətlə süzməyə başladı. Doğrudanmı bu insanlar nəyin yaxşı, nəyin pis olduğunu anlamırlar. Kamilin susduğunu görən İlham pərisi əli ilə oturanları göstərib dedi:

– Göründüyü kimi «dost-tanış»a sədaqətli adamlardılar. Siz Aqşın Şamonun Almaniyada mükafatla təltif edilmiş dəyərli əsərini münsiflər heyətinin üzvlərinə anlada biləcəyinizə ümidim yoxdur. Nahaq yerə özünüzü yormayın...

Kamil İlham pərisinin üzünə baxıb başını buladı:

– Deyəsən məni yaxşı tanımamısan. Bilmirsən ki, sözüm keçməyən yerdə sözümü yox, yerimi dəyişirəm.

Sonra bir-birləri ilə qızğın mübahisə edən münsiflər heyətinin üzvlərinə dedi:

– Demək istəyirəm ki, mədəniyyətimizin inkişafı üçün çox vacib olan bir layihə həyata keçirilməkdədir. Birlikdə beş nominasiya üzrə ədəbi mükafatların verilməsi üçün müsabiqənin münsiflər heyəti yaradılıb. Münsiflər heyətinin

üzləri dəyərli yazarlardan, şairlərdən, tənqidçilərdən ibarətdir. Münsiflər heyətini üzləri artıq fəaliyyət göstərir və müsabiqəyə təqdim edilmiş əsərlərlə onlar artıq tanışdılar. Münsiflər heyətinin sədri mən idim. İşimin çoxluğunu nəzərə alaraq münsiflər heyətinin sədrliyindən, həmçinin üzlüyündən də çıxmağım barədə məlumatı bəyan edir, münsiflər heyətinin üzlərinin işinə uğurlar diləyirəm.

Münsiflər heyətinin üzləri Kamilin bu qərarını gözləmədikləri üçün təəccüb içində birlərinə baxırdılar...

Dionis Mövsüm Xəlilliyə və münsiflər heyətinin üzlərinə müraciət etdi:

– Kamilin sizləri tərک etməsi bizim məğlubiyyətimiz deyil, qələbəmizdir. Meydan artıq bizimdir. İstədiyimiz adama mükafatı təqdim etmək ixtiyarındayıq.

Dionis Mövsüm Xəlilliyə baxıb gülümsədi:

– Təzə yerin necədir?

Cavab gözləməyib münsiflər heyətinin üzlərini süzərək sözünə davam etdi:

– Bu meydan, bu şeytan... İşimizə başlayaq. Mövsüm buyursun.

Mövsüm özündən razı şəkildə oturanlara müraciət etdi:

– Bizə təqdim olunan əsərlər arasında ələmə apardıq. Bir müddətdən sonra bu ələnmişlər arasında da ələmə prosesi davam edəcək. Otuz beş əsər arasından ələmə aparılıb, müəyyən qismini final üçün seçəcəyik.

Eldar Fəxri Mövsüm Xəlilliyə baxıb narazılığını bildirdi:

– Amma müsabiqənin finalına keçən əsərlərin səviyyəsi məni heç qane etmir.

Ayaz Müslim Eldar Fəxriyə baxıb istehzayla dedi:

– Niyə ki? Əsərlər öz rəngarəngliliyi ilə seçilir. Təbii ki, aralarında zəifi də olacaq, güclüsü də. Barmaqların hamısı bir boydadır?

Mövsüm Xəlilli dərinədən ah çəkib dedi:

– İkiniz də haqlısınız. Hamımız hər şeyi bilir. Amma nə edə bilərik? Biz də Kamil kimi istefa verək? Təbii ki, verə bilmərik. Biz onu kimi ötkəm ola bilmərik. Kamil kimi addım atsaq, gərək hər şeydən əlimizi üzək. Ona görə də mübahisələrə son qoymalıyıq. Bizə deyirlər ki, müsabiqənin qaliblərinin seçilməsini bizim vicdanımıza buraxıblar. Kim layiqdirsə, mükafatı da ona verək. Amma imkan verirlər ki, vicdanımızla hərəkət edək? Biz gərək «palaza bürün, elnən sürün» prinsipini əsas tutaq. Bu prinsipə də hərəkət edək. Kimi qalib görmək istəyirlərsə, onu da

qalib seçək. Dost-tanıqların xahişlərini yerinə yetirək, mægər dünyanın sonudur?

Mövsüm Xəlilli bir az susduqdan sonra sözüünə davam etdi:

– Müsabiqənin mərhələlərindən keçməyənlər də, mənimlə elə danışıqlar, elə bil dədə-babalarına borcum var.

Mövsüm Xəlilli udqunub susdu. Mövsümün susduğunu gören Fərman Həsən dilləndi:

– Mövsüm, bu barədə tamamilə haqlısınız. O günü Fariz Musaya rast gəlmişdim. Dışinin dibindən çıxanı mənə dedi. Demədiyi söz qalmadı ki...

Rahib Elşəni Fərman Həsənin dedikləri maraqlandırdığı üçün tez soruşdu:

– Fərman, sən mənim canım, Fariz Musa nə deyirdi?

Fərman Həsən Mövsüm Xəlilliyə baxdı. Onun susduğunu görüb dedi:

– Qarşımı kəsib deyir ki, dünyanın bütün ölkələrində müxtəlif müsabiqələr keçirilir. Bu müsabiqələr istedadlı adamları və layiqli əsərləri cəmiyyətə, insanlara tanıtmaq istəyir. Bu yaşa çatmışam, amma belə müsabiqəyə rast gəlməmişəm. Qaliblər əvvəlcədən məlumdur. Müsabiqənin də novatorluğu budu... Təşkil etdiyiniz müsabiqə bir şoudur. Mövsüm Xəlilli kimi sözü-nü demiş qələm ustası utanmadı, o müsabiqənin

sədri oldu. Özü də Kamil kimi insandan sonra. Kamil imtina etdi. Mərd adamdı... Amma sizlər nə etdiniz? İki əlli yapışdınız müsabiqədən. Xeyriniz nə olacaqdı? Bilirəm nə olacaq... Yığışib bir kafedə araqla qalibin mükafatını yuyacaqsınız. Bir stəkan arağa dəyər etdikləriniz? Sonra mənə deyir ki, heç olmasa müsabiqəyə təqdim olunmuş əsərləri aranızda bölüb oxuyardınız. Mükafat alacaq əsərlər «ağzı açılmamış» qalıb. Kimdir o kitabları oxuyan? Sən? Yoxsa Mövsüm Xəlilli? Nə isə...

Eldar Fəxri Fərman Həsəni narazı-narazı süzüb dedi:

– O günü də mən Oqtaya rast gəlmişdim. Deyirəm ki, Oqtay, sən gənclər arasında tanınmış şairsən. Müsabiqəni də tərək edərlər? Mənə nə desə yaxşıdır. Deyir ki, “eh dostum, heç nə anlamaq istəmirsən... «Müsabiqədə iştirakdan imtina edənlər özlərinə inamı olmayanlardır», «öz ədəbi siyasətlərinə uyğun hərəkət ediblər» deyirlər. Deyirlər ki, “onların komissiyanın üzvlərinə inanmamaqları çox qeyri-səmimi görünür. Çünki elə əvvəlcədən, yəni onlar əsər verəndə də eyni tərkibdə olub. Bircə Azər Lətif əlavə olunub və sədr vəzifəsini indi Mövsüm Xəlilli icra edir.” Dedim ki, Kamilin gedişi isə onların geri çəkilməsinə heç bir səbəb ola bilməz. Çünki Kamil bu vaxta qədər komissiyada öz işini çox gö-

zəl yerinə yetirib. Sadəcə işlərinin çoxluğuna görə istefa verməli oldu. Kamilin sadəcə olaraq vaxtı yox idi ki, əsərləri oxuyub və onlara qiymət versin». Özü də sən, poeziya nominasiyasında qısa siyahıya keçmiş şairlərdən birisən. Oqtay da mənə istehzayla de ki, “onlara nə var, nə gəldi deyəcəklər. Sən onlara inanırsan? Mən Kamilin saflığını, təmizliyini, ədalətli insan olmasını nəzərə alıb, o müsabiqədə iştirak etdim. Anladınmı məni.”

Mövsüm Xəlilli Eldar Fəxriyə üzünü tutub dedi:

– Eldar, o günü internet səhifələrinin birində gənc yazar Şahin Azad da keçirdiyimiz ədəbiyyat müsabiqəsindən imtina edib. Poeziya nominasiyasında qısa siyahıya keçmiş Şahin Azad da qısaca olaraq addımını belə izah edir ki, «dostumuz, böyük qardaşımız, mədəniyyət işçimiz Vasif Əhsənlini dünyadakı bütün səmimiyyətlərimlə təbrik edirəm. Və rica edirəm heç də publikanı çaşdırmayıb mükafatı ona versinlər. Düşünürdüm şeirlər kitabım qalib olsa mükafatı atılmış uşaqlara xərcləyəm. Görünür yetimlərin gözlərini bu tıxaclı yollarda qoyacaqlar... O səbəbdən imtina edib hərbiyə gedirəm, Vətən sağ olsun...»

Eldar Fəxri gülümsəyib dedi:

– Şahin Azadı bilmirdim, amma nəsr nominasiyasında qısa siyahıya keçmiş yazıçılar İlqar Zeynallı və Nəbi Şirvanlı da müsabiqədən imtina ediblər.

Fərman Həsən maraqla soruşdu:

– Rəhmətlik niyə imtina etmişdi ki?

Eldar Fəxri təəccüblə Fərman Həsənə baxdı. Sonra udqunub soruşdu:

– Nə rəhmətliyi? Sən onu kiminləsə səhv salırsan.

Fərman Həsən təəssüflə çiyinlərini çəkib dedi:

– Yox, yox. Dəqiq bilirəm. Ağır xəstə idi. Rəhmətə getdi. Artıq dəfn ediblər. Sənin xəbərin yoxdur.

Eldar Fəxri köksünü ötürüb dedi:

– İlqar Zeynallı müsabiqənin ədalətsiz keçirildiyini, qaliblərin əvvəlcədən bəlli olduğunu iddia edirdi. Nəsr nominasiyasında qısa siyahıya keçmiş Nəbi Şirvanlı bunu seçimin ədalətli olmasına inanmaması ilə əlaqələndirirdi.

Eldar Fəxri Fərman Həsənin susduğunu görüb sözünə davam etdi:

– Ancaq ilk olaraq isə Münsiflər Heyətinin sədri, yazıçı Kamil müsabiqə komissiyasının sədri vəzifəsindən istefa verib müsabiqəni tərk etdi. Amma o, işinin çoxluğunu əsas gətirmişdi. Kamilin müsabiqə komissiyasının sədri vəzifə-

sindən istefa verməsindən sonra komissiyada narazılıqlar bundan sonra baş verdi.

Mövsüm Xəlilli başını yelləyib dedi:

– Kamil heç düz iş görmədi...

Eldar Fəxri Mövsüm Xəlilliyə razılaşmayıb dedi:

– Hə... Kamil o hərəkəti ilə çox şey dedi.

Qanan olsa nə var ki? Hə, yadımda ikən deyim...

Mövsüm Xəlilli maraqla soruşdu:

– Nəyi?

Eldar Fəxri özündən razı halda dedi:

– Yazar Bəşir Cavanşir də müsabiqədən imtina edib. «Mənim oxuduğum ədəbiyyata görə, müsabiqələr şairləri, yazıçıları yox, şairlər, yazıçılar müsabiqələri seçirlər. Mən gördüm ki, bu müsabiqə əvvəlki müsabiqələr kimi, istedadlı şairləri, yazıçıları yox, özlərinə lazım olan «iste – dadlı» adamları seçmək istəyir. Mən həqiqi ədəbiyyatın, həqiqi istedadın naminə bu müsabiqədən imtina edirəm».

Fərman Həsən gülümsəyib dedi:

– Allah axırını xeyir eləsin, bir-bir müsabiqəni tərkd edirlər. Axırda kim qalacaq?

Mövsüm Xəlillidən cavab gözləməyib dedi:

– Axırda «iste – dadlı» dadlılar qalacaq.

Mövsüm Xəlilli Fərman Həsənə baxıb başını bulayıb dedi:

– Durun evə gedək. Elə də qaliblər məlumdur. Burada özümüzdə şou niyə veririk, dağılışın.

Sonra ayağa durub qapıya tərəf addımladı. Qapıya çatanda dönüb onun arxasınca baxan münsiflər heyətinin üzvlərinə baxdı. Dionisin gülümsəyərək onun yerində oturduğunu görüb duruxdu. Dionis Mövsümə baxıb özündən razı şəkildə gülümsəyirdi. Mövsüm Dionisin üzündəki qələbə təntənəsini görüb başını aşağı saldı. Başını qaldırıb bir də Dionisə baxdı. Dionisin qarşısında durduğunu görüb duruxdu. Dionis Mövsümə heç nə deməyib, sadəcə çiyinlərini qucaqlayıb sinəsinə sıxdı. Mövsüm başını yelləyib heç nə demədən qapını arxasınca örtüdü. Pilləkənlərə tərəf getdi. Pilləkənləri astaca enməyə başladı...

MƏTN CIZMAÇISI

Mətin Xasanoviç ömrünün çoxunu faydasız keçirmədiyini anlayırdı. Yaşı səksəni keçmişdi. Özünü Rusiyada ən çox tanınan yazıçılardan hesab edirdi. Amma Vətəmində onu nə yazıçı kimi, nə də alim kimi qəbul edirdilər. Düşünürdü ki, həmvətənləri onun nailiyyətlərini həzm edə bilmirlər. 90-cı illərin əvvəllərində özü barədə yazıçı həmkarlarının fikir mübadiləsinin qeyri-ixtiyari şahidi olmuşdur:

– Sabir müəllim, Mətin Xasanoviç özündən elə razı gəzir ki, elə bil alçaq dağları o, yaradıb. Nə alim kimi bir alimdi, nə də ki, yazıçı kimi bir yazıçı...

Saçları qar kimi ağarmış Sabir özündən yaşca böyük olan Aydınə etiraz etdi:

– Niyə elə deyirsiniz? Çox əziyyət çəkir. İldə bir kitab çap etdirir. Özü də ki, məsul yerdə işləyir.

Aydın rişxəndlə demişdi:

– Hə? Əziyyət çəkir? Nə əziyyəti? Köhnə kitablarını yenidən nəşr etdirir. Məsul yerdə işləməyinə etiraz etmirəm, özü də artıq iyirmi ildir işləyir. Amma həmin işə təyini təsadüf olmamışdır. Kəsüb Moskvaya köçmüşdür. Ondan bəri bizimkilərdən kim milli ruhu ilə seçilirdi, qara

rəylə onların elmə və nəşrlərə yollarını bağlayırdı. Zaman dəyişdi, amma bizimkilərə münasibəti dəyişmədi.

Sabirin susduğunu görən Aydın davam etdi:

– Hə. Deyirsən ki, məhsuldar yazıçı və alimdir. Rus yazıçısı, yoxsa bizim yazıçı? Onun bir alim kimi hansı elmi yeniliyi var? Hansı ədəbi məktəbi var?

Aydın Mətini görüb fikrini bitirməyib söhbəti yarımçıq kəsdi. Mətin onlara yaxınlaşdı. Aydın və Sabir sakitcə Mətinlə salamlayıb başqa mövzuda söhbətlərini davam etdirdilər.

Həmin söhbətdən artıq iyirmi il keçmişdir, lakin Mətin həmin anda keçirdiyi sarsıntıları unutmamışdır. Necə də unutsun ki? Vətəninə yubileylərinin rəsmi şəkildə keçirilməsindən imtina edirdilər. Bu Mətinin qəlbinin ən dərin laylarına toxunurdu. Artıq on illərdir ki, Aydın və Sabir kimlərindən ardıcıl qisasını çıxırdı. Bir nəfər də olsun həmyerlisinin alim və ya yazıçı kimi Moskvada kök atmasına imkan verməzdi. Kömək etdiyi, yetişdirdiyi aspirant və doktorantlar, yazıçı və şairlər isə başqa, yalnız başqa millətin nümayəndələri olardı. Rəhbərlik Mətinin bu xüsusiyyətini çox qiymətləndirir, yazıçılar ittifaqında və ali attestasiya komissiyasında ona rəsmi və qeyri-rəsmi geniş səlahiyyətlər vermişdir. Mətin

həm qisas alırdı, həm də qorxurdu. Qorxurdu ki, kömək etsə həmin insanlar onun yerini tutar, mərkəz üçün o öz əvəzolunmazlığını itirər. Bu fikirlər onu rahat buraxmırdı, uzun və qaranlıq gecələrdə oyadıb yazı stolunun arxasına aparardı. Mətin gecə-gündüz yazırdı. Yazmaq, özü də millətinin mənafeyinə uyğun tarixi təhrif edib bədii əsər yazmaq onun üçün çox asan bir işə çevrilmişdi. Rəhbərlik də onun tarixi bədii saxtalaşdırmasını müsbət qiymətləndirir, əsərlərinin təbliğatına bütün dövlət resurslarını cəlb etmişdir. Müstəqilliyini bərpa etmiş Vətənin azad yaşamaq haqqı Mətinin “tarixi” romanlarında şübhə altına alınır.

Mətin kitabının təqdimat mərasiminə dəvət etdiyi insanların gəlmədikləri üçün pərişan olmuşdu. Svetlana ərinin pərt olduğunu görüb ona ürək-dirək verərək deyirdi:

– Mitya, ürəyinə salma. Gəlib çıxacaqlar. Yay vaxtına salmışan. Hamı istirahətdədi. Bağda, xaricdə... Şəhərin yollarını da bilirsən, hər yer tıxac. Hirslənmə, indi gələrlər.

Mətin arvadına heç nə deməyib, təlaşla qapıya baxırdı. Təqdimat mərasimində iştirak etmək üçün mötəbər vəzifəli şəxslərə kitabını hədiyyə göndərmişdi. Onun nəzərində mötəbər, vəzifəli, pullu insanlardan sonra, ikinci dərəcəli

insanlar kimi baxdığı dəvət olunan qonaqlar isə təqdimatı keçirilən kitabı öz hesablarına əldə etməli idilər. Bunun üçün də təqdimat keçiriləcək zalın qarşısında kitabın satışı təşkil olunmuşdu. Mətin kitabını hədiyyə etmiş insanların çoxusu tədbirdə iştirak etmirdi. Kitabını hədiyyə etdiyi insanlara çıxış etmək üçün söz veriləndə də məlum oldu ki, həmin insanlar kitabı oxumağa imkan tapmayıblar. Onlar Mətindən kitabı oxumadıqları üçün üzr diləyir, qısaca kitabın nəşr olunması ilə əlaqədar təbriklərini çatdırırdılar. Tədbirdə çıxış edən Əli müəllim isə onu millətinin böyük yazarı kimi təqdim edəndə Əlinin sözünü kəsib kobud şəkildə demişdi:

– Sizinlə razı deyiləm, Əli müəllim. Tamamilə səhv deyirsiniz. Mən məxsus olduğum millətin deyil, məhz böyük ümumrus yazıçısıyam. Məni kiçik bir məkana sığışdırmaqla nə demək istəyirsiniz?

Əli Mətinin sözlərindən özünü itirmiş, pərt olmuşdu. Pərtliyindən heç nə deməyərək, tələm-tələsik çıxışını yekunlaşdırıb tribunanı tərk etmişdi.

Tədbirdə iştirak edənlərin bir qismi Mətinin bu hərəkətini pərt halda zalda əyləşib təəcüb içində seyr edirdilər. Bəziləri isə etirazlarını bildirmək üçün, bir-bir zalı tərk edirdilər...

Səbirə doğma Vətənindən Moskva şəhərinə gələndə heç kəsi tanımırdı. Dövlətlərarası mübadilə proqramı əsasında göndərişlə REA Ədəbiyyat İnstitutunun doktoranturasında tədqiqat aparmalı idi. İnstitutun elmi katibi ona Mətin Xasanoviçi yeganə ixtisasçı kimi elmi məsləhətçi olmasını məsləhət gördü, sonra Mətinin telefon nömrəsini də vermişdi ki, əlaqə saxlasın. Mətin Xasanoviç Səbirəni universitetə, kafedraya çağırmışdır. Bir tərəfdən elmi məsləhətçi olmaq məsələsindən boyun qaçırmaq, digər tərəfdən isə Səbirənin işi ilə tanış olmaq istəyirdi. Mətin Xasanoviç Səbirənin əlyazmalarını götürdükdə dedi:

– Əvvəl sənin işini oxuyum. Rus alimlərinə çiy iş vermək olmaz.

Səbirə Mətinin yaşının çoxluğunu nəzərə alıb cavab qaytarmamış, sadəcə təşəkkürünü bildirmişdi. Səbirə bir aydan sonra Mətinlə əlaqə saxlamışdı. O, işi oxumağa vaxtı olmadığını, amma müəyyən master klass keçməyə hazır olduğunu bildirmişdir. Səbirə böyük qardaşı ilə Mətin Xasanoviçin təyin etdiyi vaxt onlara qonaq gəlmişdi. Svetlana onları səmimi qarşılamamışdı. Səbirə qardaşı ilə Mətinin iş otağına keçmişdi. Mətin onlara əyləşməyə yer göstərüb özü yazı masasının arxasına keçib əyləşdi. Səbirənin bir

ay əvvəl ona verdiyi elmi işi masanın üzərinə qoyub dedi:

– Mən özüm Səbirədən xahiş etmişdim ki, elmi işini versin, oxuyum, qeydlərimi edim. Vaxt tapa bilmədim. Vaxt deyəndə, mən vaxtımı bölürəm. Səmərəli vaxt, səmərəsiz vaxt, itən vaxt və s. Səmərəli vaxt mənim öz işlərimə sərf olunan vaxtdır. Yəni, elmi iş işləmək və bədii əsərlər yazmaq. Bu vaxtımın səmərəli keçdiyinin göstəricisidir. Başqa bir kəsin işini oxumaq bu artıq səmərəsiz vaxta aiddir. Yəni ömründən gedən vaxtın səmərəsi olmur. Bir də olur itən vaxt. Heç bir iş görmürsən. Məsələn, televizora baxmaq, qonaqla söhbət etmək, telefonla danışmaq, teatra getmək və s. Bunlar itən vaxta aiddir. Sözümün mənası odur ki, məndə vaxt darlığı var. İmkan tapıb Səbirənin işini oxuya bilmədim. Ancaq bir on vərəqinə nəzər saldım. Bağışlayın, amma o işi tam oxumağın yerinə bədii sətirlər yaradaram. Bilirsiniz ki, son əsrdə millətimizin məndən dahi yazıçısı yoxdur. Yazarlarımızın içərisində ən dahiisi mənəm. Mənim yazdığım hər cümlə gələcəyə bir yadigardır, irsdir.

Səbirə əvvəlcə Mətinə, sonra da başını aşağı salıb pərt olmuş qardaşına baxdı. Mətin Xasanoviçin bu hərəkəti ömrünü yaşamış, ancaq əldə heç nə edə bilməyən insanın düşüncəsi idi. Yaşadığı həyatın boşluğunu başa düşən Mətin həyatı-

nı itən vaxtını yazmaqla doldurmaq istəyirdi. Elə bil yazmaqla həyatının mənasız keçmiş illərini dolduracaqdı. Səbirə vətəndə onu da eşitmişdir ki, Rusiya Yazıçılar İttifaqının xətti ilə Səid Yunisin kitabını buraxmağı planlaşdırıblarmış. Məhz Mətinin təsiri nəticəsində o kitabın nəşr edilməsi dayandırılmışdır. Mətinin bu hərəkətini heç kim başa düşə bilməmişdi. Amma özü etdiyi hərəkətin mənasını gözəl anlayırdı. Müsəbiqələrdə münsiflər heyətinin üzvi olanda Vətəndən gələn müəlliflərin əsərlərini mənfi qiymətləndirər, onların yolunu bağlayardı. Səbirə bunları bilmirdi. Amma indi qarşısında oturduğu Mətin Vətən qeyrətindən, dindar olmağından danışırdı. Özünün gəncliyindən, yazdığı əsərlərin məğzindən söhbət açırdı. Səbirə elmi işi haqqında danışmaq istəyirdi. Amma Mətin Səbirənin elmi işindən heç bir şey demir, özünün gənclik xatirələrindən danışırdı. Yaşadığı evin elmi rəhbəri tərəfindən hədiyyə olunmasını danışırdı ki, arvadı Svetlana içəri girib əsəbi halda ərinin üstünə qışqırdı:

– Sənə bu qədər işləmək olmaz. Xəstəsən. Sabah da iclasa getməliyik. Mənim də, özünün də çıxışını yazmalısan.

Sonra Səbirəylə qardaşına üzünü tutub dedi:

– Bizi sizin bir yerliniz tədbirə çağırmışdı. Sabah üçün. Ora gedə bilməyəcəyik. Mühüm tədbir olmalıdır. Ora gedəcəyik. Mənim də, Mətin Xasanoviçin də çıxışı var. Onları hələ hazırlamayıb.

Səbirə əsəbləşsə belə, bunu bürüzə vermək istəmədi. Qardaşının Svetlanaya kobud cavab verəcəyini hiss edib tez dilləndi:

– Narahat olmayın. Elə də getməyə hazırlaşırıdım. Artıq qaş qaralır. Mətin Xasanoviç öz həyatından danışdı. Sözüünü yarımçıq kəsmək istəmədik.

Svetlana heç nə deməyib otaqdan çıxdı. Səbirə əlini uzadıb masanın üstündəki elmi işini yığışdırırdı ki, Mətin Səbirəyə dedi:

– On vərəqinə baxmışam. O birilərini də elmi məsləhətçin nəzərdən keçirər.

Səbirə başı ilə Mətinin sözlərini təsdiqləyib dedi:

– Mətin Xasanoviç, elmi işimi monoqrafiya kimi nəşr etdirmək niyyətindəyəm. Monoqrafiyanın rəyçisi ola bilərsinizmi?

Mətin Səbirəyə baxıb tərəddüd içərisində dedi:

– İncimə. Ola bilmərəm. Oxuduğum on vərəqə qədərki yazıların, mənim ömrü boyu yazdıqlarımın əksidir. Ömrü boyu dediklərimi tək-

zib edir. Mən sənin o monoqrafiyanın rəyçisi olsam, onda gərək demiş olduğlarımı inkar edəm.

Səbirə Mətin Xasanoviçə baxıb təəccüblə soruşdu:

– Düz yazmamışam?

Mətin yumaq kimi büzüşmüşdü. Üzündə riyakar bir təbəssümlə dedi:

– Bağışla Səbirə. Üz vurma... Ola bilmərəm.

Səbirə nə isə demək istəyirdi ki, Şərif diləndi:

– Mətin Xasanoviç, artıq gecdi. Biz gedək. Yolumuz uzaqdır.

Mətinlə sağollaşıb evdən uzaqlaşmışdılar ki, Şərif qəzəblə Səbirəyə dedi:

– Gör məni kimin qapısına gətirmisən? Özümü zorla saxlamışdım.

Səbirə qardaşına qulaq asıb çiyinlərini çəkdi. Sonra gülümsəyib dedi:

– Nə bilim? İnsanlar müxtəlif olur...

Hər ikisi fikirli halda dayanacağı təərəf addımladılar...

Qapı-bacada fevral çovğunu qar oynadırdı. Ocaqdan gələn istilik və çartıltı səsi otağa hüzur yayırdı. Mətin oğlundan yaşca çox kiçik olan Şəriflə din haqqında fikir mübadiləsi aparırdı. Mətin əlində tutduğu kitabı göstərib dedi:

– Şərif, oğul, mən anadan doğulanda qulağıma Qurandan surə oxuyublar. Bu kitabım isə dinə böyük dəyişiklər gətirəcək.

Şərif həmin kitabla artıq tanış idi, ona görə də Mətinə baxıb təəccüblə soruşdu:

– Mətin Xasanoviç, özünüzü dindar hesab edirsiniz?

– Görünür sən çox şeyi bilmirsən.

Şərif təəccüblə həmsöhbətinə baxdı. Sonra qətiyyətlə dedi:

– Anlamadım, Mətin Xasanoviç. Nəyi bilmirəm?

Mətin Şərifə baxıb çiyinlərini çəkib aramla danışmağa başladı:

– Quranın strukturunu yenidən qurmağım səbəbsiz deyil. Ərəblər surələri düz yazmayıblar. Daha doğrusu düz izah etməyiylər. Mən lazımı olan düzəlişləri etmişəm. Quranda olan surələrin izahı mənim kitabımda düzgün verilib. Məttəl qalırsan ki, ərəb alimlərinin biri də Quranın surələrini düz işləyə bilməyib.

– Mətin Xasanoviç, bəs ərəb əlifbasını və ərəb dilini mükəmməl bilirsiniz?

Mətin başını bulayıb dodaqlarını büzüb narazı-narazı həmsöhbətini süzərək dedi:

– Uşaq ki, uşaq. Məgər, Quranın strukturunda düzəliş etmək üçün ərəb dilini və əlifbasını bilmək gərəkdir?

Şərif sadələvhəsini dedi:

– Quranı mükəmməl və təfsilatı ilə öyrənmək üçün məhz dili və əlifbanı bilmək vacib şərtidir.

Mətin istehza ilə Şərifə baxıb başını buladı. Sonra özündən razı halda dedi:

– Heç də həmişə elə deyil. Quranı öyrənmək üçün nə ərəb dilini, nə də ərəb əlifbasını bilmək gərəkdir.

Şərif Mətinlə razı olmadığı üçün qətiyyətlə dedi:

– Yox, yox. Mətin Xasanoviç, məndən inciməyin, mən bu məsələdə sizinlə tamamilə razı deyiləm. Ərəb qrammatikası özünün zənginliyi və mürəkkəbliyi ilə seçilir. Ərəb sözlərinin müxtəlif mənaları var. O mənaları bilmədən...

Mətin Şərifin sözünü bitirməyinə imkan verməyib dedi:

– Şərif... Mənə ərəb dilinin incəliklərini bilmək nəyə gərəkdir? De görüm, nəyə gərəkdir? Ərəb dilini və əlifbasını öyrənmək artıq bir işdir, oğul. Onu hələ başa düşməzsən. Məni sonra başa düşəcəksən. Quranı başqa dillərə olan tərcümələrindən götürmüşəm. Əsasən də, rus dili, ingilis dili, bir də ki, ana dilimizə olan tərcümələrdən istifadə etmişəm. Və ərəb alimlərinin Quranın təfsilatında buraxdığı səhvləri göstərməyə nail olmuşam. Həmin işi iki aya işləmişəm. Fond

var idi. Pul ayırmışdı, iş təcili, iki aya hazırlamalı idim. Özüm də gözləmirdim, işi vaxtından əvvəl yerinə yetirdim. Yəni iki ay müddətinə o cür işi bitirəcəyimə əmin deyildim.

Şərif mübahisəni davam etdirmək istəmir-di. Mətin Şərifin susduğunu görüb dedi:

– Mənim kitabımın təqdimatı olanda, bir nəfər də olsun islam dininə riayət edən adam mənim bu xidmətimi dillərinə gətirib quruca təşəkkürlərini belə bildirmədilər. Bu qədər gerilik olar? Paxıllıq olar? Sonra internet saytlarında, qəzet və jurnallarda oxuyuram ki, mənim yüksək və nəfislə işlənmiş kitabım haqqında tənqidi məqalələr yazıblar. Bu qədər tənqidi yanaşmaq onların geridə qalmaqlarının göstəricisidir. Məh-və məruz qalıb, avamlar.

Mətin son vaxtlar ölümü haqqında fikirləşir, ölümdən qorxduğunu anlayırdı. Tez-tez Əz-rayılla söhbət etdiyini nə arvadına, nə oğluna inandıra bilmirdi. Onların inadlı təkidindən sonra, elə düşünürdü ki, Əzrayılla söhbət etməsi qalusinasiyadır. Əzrayıl gözünə görünüb onunla söhbət etməyə başlayanda, Mətini o biri dünyaya dəvət edəndə, çalışırdı ki, Əzrayılı aldatсын. Bilirdi ki, ömrü boyu yaxşılıq etməyib, onu o biri dünyada heç nə gözləmir. Axirət dünyasında

yeri elə də cəhənnəmləkdir. Ona görə də Əzrayıl-la söhbətində ona yalvarıb möhlət istəyirdi:

– Yalvarıram, sənə. Hələ mənim canıma dəymə. Məni neynirsən? Qocalmışam, nəyinə gərək olacam. Bu dünyada hələ görüləsi, tamamlanası çox işim var. Hələ yazılacaq yazıları var. Mənə imkan ver, onları bitirim. Adım kitablarla qalacaq.

Əzrayıl qəh-qəhə çəkib ürəkdən gülüb ironiya ilə demişdi:

– Mətin, sənəin əsərlərini səndən başqa oxuyan olubmu? Özünə niyə əziyyət verirsən. Adım kimi əminəm ki, yazdığın kitabları oxuyan yoxdur. Tarix boyu sənəi kimi çox yazıçılar olub. Şöhrətpərəst, xudbin, özündənrazı və ...

Mətin Əzrayılın dediklərinə fikir verməyib, özündən razı halda demişdi:

– Niyə də ki, yox? Bütün tələbələrım...

Əzrayıl yenə qəh-qəhə çəkib gülərək onun sözünü ağzında yarımçıq qoyub demişdi:

– Tələbələr? Hə tələbələrin ola bilər... Oxuyurlar. Əsərlərini oxuyan tələbəyə mexaniki zəçot yazırsan, programı bilən tələbəyə qiymət yazmırdın, incidirdin. Yadından çıxıbmı? Kitabxanalarda, kitab rəflərində kitablarını toz basıb. Oxuyan yoxdur. Varsa, tək-tük. O da nəyə görə sə oxuyur.

Mətin Əzrayılla mübahisə etmək fikrində olmadığından nəslə haqqında danışmağa başladı:

– Heç bilirsən, mən necə bir nəsildənəm?

Əzrayıl qanadlarını gərnəyib demişdi:

– Bilirəm. Nəslinin nümayəndələrini bir-bir o biri dünyaya mən aparmamışam məgər?

Mətin qəzəblə dedi:

– Onların imkanı var idi ki, vəzifə sahibi olsunlar. Olmadılar... Olsaydılar indi özüm də, oğlum da, nəslim də imkanlı olardı. Var-dövlət başımızdan aşardı.

Əzrayıl yenə gülmüşdü. Sonra isə ciddi şəkildə demişdi:

– Qoca, deyəsən qocaldıqca ağılı itirirsən. Həmişə şəxsi məsələlərin üçün millətin adından danışmısan. Şəxsi maraqların üçün millətin tarixini, tarixi faktları təhrif etmişən. O səbəbdən də sənənin əsərlərin ...yanların rəyindən keçib, təmtəraqla nəşrinə icazə verilirdi. Yaxşı qonorarlardı. Nə tez yadından çıxdı, ay qoca? Həkimiyət sahiblərinin marağını güdən formada həqiqəti təhrif etmişən. Bunu sənə bağışlayacaqlar? Təbii ki, yox, ay qoca. Nəslini də, əla tanıyıram...

Əzrayılla söhbət edəndə mənən əksildiyini Mətin gözəl anlayırdı. Əzrayılla həyatın mənası, əqidə, milli və dini dəyərlər barəsində mübahisələr edirdi. Mətin Əzrayılla bu barədə uzun

uzadı mübahisə edirdi. Mətin özünü insanlardan üstün, yüksək hesab etməsini deyəndə, Əzrayıl Mətinin sözünü sərt şəkildə kəsərək demişdi:

– Millətdən az danış. Millətin sənə çəkdiyi əmək, burnundan niyə gəlmədi? Bu düşüncəylə, millətinin cahillik dövründə yaşadığını necə düşünürsən?

Mətin özünün doğru olduğunu isbat etmək üçün millətinin ad-san arxasınca qaçdığını, vəzifəli və varlılara pərəstiş etməsini Əzrayılın diqqətinə çatdırıb dedi:

– Millətim ona görə cahillik dövründə yaşayır ki, hələ millət kimi formalaşmaq əvəzinə, məhv olmağa gedir. İnkişaf əvəzinə tənəzzül edir. Ad-san arxasınca qaçırlar. Vəzifəliyə, pullulara, daha doğrusu imkanlılara pərəstiş edirlər. Elə bil həmin kəslər pulunu, varını, vəzifəsini ona verəcək. Onlarla kəlmə kəsməyi özlərinə şərəf bilirlər. Kasıb-kusubu adam yerinə də qoyurlar.

Əzrayıl Mətinə başdan-ayağa süzüb soruşmuşdu:

– Bəs sən özün elə deyilsən? Sən millətinin övladlarından fərqlisən? Sən özün yaxşı bilirsən ki, onlardan betərsən.

Əzrayılla mübahisə etməyin mənasız olduğunu bilən Mətin susdu. Yaradıcılıq üstündə mübarizə edəndə isə Mətin dözməyib dedi:

– Yaradıcılıq insana ona görə lazımdır ki, o biri insanlardan fərqlənə bilsin, üstün olduğunu təsdiq etsin.

Əzrayıl Mətinlə qətiyyətlə razı olmadığını bildirib dedi:

– Yaradıcılıq Tanrıdan verilən bir imkandır. Yazar əsərləri ilə insanları ədalətə və kamilliyə yönəltməyi bacarmalıdır. Aydındır.

Mətin Əzrayılla mübahisəsinə son qoymaq üçün dedi:

– Bilirsən, mən dahi insanlarla bir tarixdə anadan olmuşam.

Əzrayıl Mətinə sataşmaq məqsədilə soruşdu:

– Hansı dahi insanlarla bir tarixdə anadan olmusan?

Mətin Əzrayılın səsindəki sarkazmı duymayıb sözünə davam edib dedi:

– Hitlerlə bir tarixdə anadan olmuşam. Bütün dahi insanlar eyni tarixdə anadan olurlar. Mən də dahiyəm. Ədəbiyyat korifeyiyəm.

Əzrayıl təəccüblə qarşısında duran insan cildində olan məxluqa baxaraq dedi:

– Yazıqlar olsun sənə Mətin. Sən nə bədbəxt bəndəsən. Sən yazıçı deyil, mətn cızmaçısısan...

Mətin büzüşüb çömbələrək altdan yuxarı səssiz-səssiz Əzrayıla baxdı. Əzrayılın ona verdiyi «mətn cızmaçısı» adı keçirdiyi mənasız həyatına verilmiş qiymət idi ...

LAYİHƏ OYUNU

Dilbər işə gələndə yolda Elmin İnkişafı Fondunda işləyən keçmiş kurs yoldaşı Əliabbasa rast gəldi. Əliabbas Dilbəri görüb sevincək dedi:

– Salam Dilbər, bizim Fondun elmi tədqiqatların dəstəklənməsinə yönəlmiş birgə layihələrin qrantlar yolu ilə maliyyələşdirilməsi üçün “Elm-Təhsil İnteqrasiyası” məqsədli müsabiqəsinə niyə maraq göstərmirsən? Saytda da elan yerləşdirilib. Sənin müdirinin, hətta işçinizin də məlumatı var.

Dilbər gülümsəyərək dedi:

– Salam Əliabbas, xəbərim yox idi.

Əliabbas təəccüblə Dilbərə baxaraq qaşlarını çatıb dedi:

– Kafedra müdiriniz Bayram Qədirli iki həftə bundan qabaq zəng edib maraqlanmışdı. Hətta sizin kafedradan Şəlalə adlı qadın Bayram Qədirlinin adından zəng edib sənədləri soruşurdu.

Dilbər başını bulayaraq dedi:

– Doğrusu xəbərim yoxdur. Yəqin bilirlər, sadəcə mənə məsləhət olmayıb demək... Kafedrada işçilərdən soruşaram. Bəs layihənin növü və maliyyələşdirmə həcmi nə qədərdir?

Əliabbas gözlərini qıyaraq dedi:

– Dəqiq yadımda deyil, Dilbər. Fundamental və tətbiqi xarakterli layihədir. Belə layihənin də maliyyə həcmi 100 000 manatadək olmalıdır. Amma müsabiqədə iştirakın mühüm şərtlərindən biri odur ki, təqdim edilən iş multidissiplinar tədqiqatlar üzrə təqdim olunmalı, tətbiqi xarakter daşmalı, müxtəlif akademik və təhsil qurumlarından olan alim və mütəxəssislər tərəfindən, həmçinin də beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində yerinə yetirilməlidir. Ən əsası da gənc alimlərlə yanaşı, regionlardan olan alim və mütəxəssislər cəlb edilməlidir.

Dilbər Əliabbasa baxıb çiyinlərini çəkdi:

– Qəliz məsələdir. Bütün o şərtləri yerinə yetirmək, həmin alimləri cəlb etmək, bu özü qəliz məsələdir. Bəs nəfər məhdudluğu varmı?

Əliabbas əllərini havada yelləyərək dedi:

– Eh... Dilbər onsuz olar. Təbii ki... Müsabiqədə iştirak edən müvəqqəti yaradıcı kollektiv formalaşdırılarkən akademik və təhsil qurumlarında çalışan alimlərin sayında paritet gözlənilməli, rəhbərlər daxil olmaqla səkkiz nəfərdən artıq olmamalıdır.

Dilbər Əliabbasa baxıb soruşdu:

– Bəs layihənin müddəti neçə ildir?

Əliabbas əlindəki telefona gələn zəngə cavab vermək üçün dedi:

– Dilbər, bir dəqiqə...

Sonra telefon zənginə cavab verdikdən sonra dedi:

– Dilbər, layihələrin icra müddəti bir qayda olaraq bir ildən artıq olmamalıdır. Bu layihə də birillikdir. Fikirləş, nə isə yarada biləcəksən, əminəm. Çünki, qrupumuzun ən savadlı tələbələrindən idin. Layihənin qalibi sən olmayanda da kim olmalıdır?

Dilbərin susub fikrə getdiyini görüb dedi:

– Bacı, sən darıxma. Amma Şəlalədən soruş, ətraflı ona başa salmışam. Sənə də izah etsin. Görüşüm var, yoxsa sənə ətraflı izah edərdim. Şəlalə xanım başa salmasa, mənə nə vaxt istəsən zəng edə bilərsən, izah edərdəm. Saytda da hər şey aydınlığı ilə qeyd edilib. Sadəcə əla bir mövzu fikirləş.

Dilbər gülümsəyib dedi:

– Eh, Əliabbas... Kimdir, ona baxan ki, yaxşı oxumuşam, oxumamışam. Yaxşı, məsləhət olursa ki, layihəni hazırlayaq, incimə, onda səni bezdirməli olacam.

Əliabbas əllərini gözlərinin üstünə qoyub fərəğat dayanaraq dedi:

– Mənim bu çaş gözlərim üstə. Bacı, tələsərəm, mənə icazə.

Sonra sağollaşib Dilbərdən uzaqlaşdı. Dilbər tələsik addımlarla işlədiyi universitetin binasına tərəf addımladı. Kafedraya gələndə kafedra

müdiri ilə Şəlalədən başqa işçilərin hamısı otaqda idilər. Dilbər salamlaşaraq dedi:

– Sizə şad xəbərim var. Elmin İnkişafı Fondu akademik qurum və ali təhsil müəssisələrində aparılan əhəmiyyətli elmi araşdırma və tədqiqatların dəstəklənməsinə yönəlmiş birgə layihələrin qrantlar yolu ilə maliyyələşdirilməsi üçün “Elm-Təhsil İnteqrasiyası” məqsədli müsabiqəsinin keçirilməsi haqqında saytlarında elan yerləşdiriblər. İndi çap edim, baxaq, əgər maraqlı olsa işləyək.

Kompüter arxasında işləyən Təranəyə müraciət edib dedi:

– Beş dəqiqəlik kompüteri azad edə bilərsinizən?

Təranə başı ilə razılığını bildirərək dedi:

– Bu dəqiqə Dilbər xanım, yaddaşa verim yazını.

Sonra oturduğu stuldan qalxaraq dedi:

– Buyurun, keçin.

Dilbər cəld keçib kompüterin arxasında Elmin İnkişaf Fondunun saytını axtarmağa başladı. Sonra saytdan müsabiqənin şərtlərini əks etdirən məlumatı bir neçə nüsxədə çapa verdi. Bu zaman Şəlalə otağa daxil oldu. Dilbər Şəlaləyə baxıb gülümsədi:

– Salam Şəlalə, sənin ölkədə keçirilən bütün qrant və müsabiqələrdən xəbərin olur. Bu layihədən xəbərin varmı?

Şəlalə çap olunmuş vərəqə gözucu baxaraq çiyinlərini yellədirib keçib yerində əyləşərək dedi:

– Salam. Yoxxx... Haradan olmalıdır ki... Bəyəm, bütün qrantlar haqqında məlumatım olmalıdır? Birinci dəfədir ki, görürəm. Kimdir 100000 manatı sizə verən?

Nəcibə qəhqəhə çəkərək dedi:

– Şəlalə, Dilbər sənə demədi ki, layihəyə nə qədər pul ayrılıb. Sən haradan bilirsən?

Şəlalə özünü itirib kəkələdi:

– Nə... necə yəni haradan? Bilirəm ki, layihələrə pul çox ayrılır.

Dilbər Şəlalənin layihə haqqında məlumatlı olmasını ciddi-cəhdlə gizlətməsini hiss edib dedi:

– Maraqlan, bəlkə diqqətini cəlb etdi. Bəlkə işlədik, nə bilirsən?

Şəlalə pörtmüş halda yan-yörəsinə baxaraq dedi:

– Yaxşı, layihə haqqında məlumatı Bayram müəllimə də çatdıraram. Görək onun fikri nədir?

Dilbər hamının susduğunu görüb ayağa durdu. Otaqdan çıxaraq dedi:

– Əgər Bayram müəllimi görməsəm, elan haqqında məlumatı ona bildirin, bəlkə bir qərara

gəlidir. Bir layihə yazaq verək. Mütləq qalib gələcəyimiz də müəmmalıdır. Bizdən yazıb vermək.

Şəlalə gözlərini süzdürərək dedi:

– Bayram müəllim bu gün olmayacaq.

Dilbər istehzayla Şəlaləyə baxıb soruşdu:

– Səndən icazə alıb? Nə vaxtdan müdirin gəlib-gəlməyəcəyi haqqında məlumatlısan?

Otaqdakıların sakit durduğunu, Şəlalənin isə ona qəzəblə baxdığını görüb kafedradan çıxıb universitetin elmi katibliyinə tərəf addımladı.

Şəlalə Dilbərin otaqdan çıxmasını görüb telefonunu qurub WhatsAppa daxil oldu. WhatsApp vasitəsilə Bayram müəllimə mesaj yazmağa başladı:

– Hər vaxtınız xeyir Bayram müəllim. Necəsiniz?

Beş dəqiqə keçməmiş Bayram müəllimdən Şəlalənin mesajına cavab gəldi:

– Sağ olun Şəlalə xanım, yaxşıyam. Təcili nə isə olub işdə?

Şəlalə kafedrada əyləşmiş işçilərə baxdı. Hamı öz işiylə məşğul idi. Şəlalə ona fikir verən olmadığını görüb inamla cavab yazmağa başladı:

– Bayram müəllim, bu gün Dilbər xanım biz hazırladığımız layihəni haradansa tapıb,

onun haqqında olan elan və şərtləri də printer-dən çıxardıb kafedra əməkdaşlarına payladı.

Bayram müəllim Şəlalənin yazdığı mesajla cavab yazaraq soruşdu:

– Siz deməmişiniz Dilbər xanıma?

Şəlalə diksinərək cəld yazmağa başladı:

– Yox, yox... Siz nə danışırırsınız Bayram müəllim. Dilbər xanımın özü əl-ayağa düşüb. Deyir ki, kafedra adından bir layihə hazırlayaq.

Bayram müəllim Şəlalənin mesajına cavab verdi:

– Şəlalə xanım, siz rahat olun. Hər şey qaydasında olacaq. Siz sadəcə reaksiya verməyin, həm də bildiyinizi heç kimə deməyin.

Şəlalə Bayram müəllimin yazdıqlarını oxuduqdan sonra dərindən nəfəs alaraq cavab yazdı:

– Oldu, Bayram müəllim.

Dilbər Elmi katibliyə çatıb qapını aramla döyüb cavab gözləmədən içəri keçdi. Elmi katib Pəri xanıma salam verib əyləşdi:

– Salam.

Pəri xanımın çay içdiyini görüb dedi:

– Nuş olsun... Sizə bir işlə bağlı müraciət edirəm. Elmin İnkişafı Fondu Azərbaycanda akademik qurum və ali təhsil müəssisələrində aparılan əhəmiyyətli elmi araşdırma və tədqiqat-

ların dəstəklənməsinə yönəlmiş birgə layihələrin qrantlar yolu ilə maliyyələşdirilməsi üçün “Elm-Təhsil İnteqrasiyası” məqsədli müsabiqəsinin keçirilməsi haqqında saytlarında elan yerləşdiriblər. Layihə səkkiz nəfərdən ibarət olmalıdır. İstəyərdim ki, birlikdə bir layihə təqdim edək.

Pəri çiyinlərini çəkərək dedi:

– Eşitmişəm, layihəni. Maraqlı mövzu seçsək qalib gəlmək olar. Amma mənim vaxt məhdudiyətim var.

Dilbər Şəlalənin qətiyyətlə layihə haqqında məlumatlı olmasını, Bayram müəllimin göstərişi ilə Əliabbasdan məlumat almasını təkidlə təkzib etməsini nəzərə alaraq Pəri xanıma müraciət edirdi. Pəri xanıma baxıb dedi:

– Pəri xanım, əsas işçi qrupunun yığılmasıdır. Mövzu, plan prospekti özüm tərtib edərdəm.

Pəri xanım çiyinlərini çəkərək dedi:

– Əgər elədirsə, mən narazı deyiləm. Mövzunu seçin, plan prospekti hazırlayın.

Dilbər Pəri xanıma daxilində inam hissi olmadığını hiss etsə də dedi:

– Mövzu fikirləşmişəm. Bədii ədəbiyyatda Azərbaycanın inkişafında rolu olmuş konkret tarixi şəxsiyyətlərin obrazlarını açıqlamaq kimi maraq kəsb edən mövzu işlənilə bilər. Həmin tarixi şəxsiyyətlərin obrazları bədii nəsrə və ya poeziyada, həmçinin dram əsərlərində necə əks

olunur. Çox maraqlı mövzudur. Ümid edirəm ədəbiyyat üçün çox gərəkli və lazımlı mövzudur.

Pəri xanım udqunub dedi:

– Mövzunun adını deməkdə ehtiyatlı olun.

Qorxmursunuz, mövzunun adını oğurlayarlarsa?

Dilbər məsum-məsum çiyinlərini çəkərək qətiyyətlə dedi:

– Mövzu qıtlığıdır? Birinci dəfədir ki? Oğurlayarlarsa başqa mövzu fikirləşərim.

Pəri xanım çiyinlərini çəkərək cavab verdi:

– Nə bilim?

Sonra sakitcə dedi:

– Onda layihənin maketini hazırlayın, mövzu bəlli oldu. Gələn həftə maketi gətirin, baxaq.

Dilbər başı ilə razı olduğunu bildirərək dedi:

– Oldu, amma Siz rəhbərliyə bildirin. Sonra deməsinlər ki, icazəsiz, başımızın üstündən iş görürlər. Əgər icazə verilsə, plan-prospekti işləyim.

Pəri xanım fikirləşib dedi:

– Bu gün danışaram.

Dilbər Pəri xanımla sağollaşib kabinetdən çıxaraq, gəlişinin əbəs olduğunu düşündü.

Şəlalə kafedrada oturub Bayram müəllimin gəlməsini gözləyirdi. Layihə ilə bağlı məsləhətlər almaq istəyirdi. Kafedra əməkdaşları gəlməmiş kafedra müdirinin gəlməsini səbirsizliklə

gözləyirdi ki, özünü maraqlandıran bəzi qaranlıq məqamlara aydınlıq gətirsin. Yoxsa əməkdaşların yanında danışmaq mümkün olmayacaqdı. Kafedra əməkdaşları müdirdən əvvəl gəlsələr, onda müdir axşama qalsa, müdiri gözləməli olacaqdı. Bu gün də evə tez getməli idi. Evdə ağır xəstəsi var idi. Onu uzun müddətə tək qoya bilmirdi. Bayram müəllimin gəlmədiyini, kafedra əməkdaşlarının isə gəldiyini görüb Bayram müəllimə mesaj yazmaq məcburiyyətində qaldı:

– Salam Bayram müəllim, bu gün işdə olacaqsınız?

Bayram müəllim cəld cavab yazdı:

– Salam Şəlalə xanım. İclas var?

Şəlalə udqunub yazmağa başladı:

– Yox.

Bayram müəllim cavab yazdı:

– Onda bu gün gəlməyəcəyəm. Əlimdə yazı var. Bir də sizə layihə demişdim. Bədii ədəbiyyatda tarixi şəxsiyyətlərin obrazı. O da realdır, həll olunub. Elmi katib təklif edib mövzunu. Siz indidən nəsrə tarixi şəxsiyyətlərin obrazlarını axtarın. Nə tapsanız mənə də atın. Elektron variantı varsa onu. İşə gələndə bir daha danışarıq.

Şəlalə sevincdən barmaqlarını sıxaraq cavab yazmağa başladı:

– Oldu, materialları toplamağa çalışacam.

Dilbər bədii ədəbiyyatda tarixi şəxsiyyətlərin obrazlarının işlənməsi mövzusunda hazırladığı layihənin aqibətinə aydınlıq gətirmək üçün Pəri xanımın yanına getdi. Pəri xanımı dəhlizdə görüb yaxınlaşdı. Pəri xanım Dilbəri görən kimi dedi:

– Dilbər xanım, təəssüf ki, dediyiniz mövzuda layihəni işləyə bilməyəcəyəm.

Dilbər diqqətlə Pəri xanıma baxaraq soruşdu:

– Niyə?

Pəri xanım əlindəki jurnalı bükərək aram səslə dedi:

– Ərimlə məsləhətləşdik, biz ikimiz başqa mövzu üzərində işləyəcəyik. Bir müəllifin də yalnız bir layihədə işləmək haqqı var.

Dilbər gülümsəyib dedi:

– Axı layihə iki nəfərlik deyil?

Pəri xanım:

– Bilirəm, ərimin iş yoldaşları qatılacaq. Çox təəssüf edirəm.

Dilbər Pəri xanımın mədəni surətdə onu başından etdiyini anlayırdı:

– Sizə uğurlar – deyərək Pəri xanımdan uzaqlaşdı.

Dilbər telefon zəngini eşidib cavab verdi:

– Bəli.

Zəng edən Əliabbas idi. O təlaşla soruşurdu:

– Dilbər, salam. Layihənin müddəti bitir. İnstitutunuz layihə göndərdi, kafedranızdan da Bayram Qədirli, Şəlalə xanım, bir də elmi katibiniz Pəri xanım, başqaları da var, qoy siyahıya baxım... Axı səkkiz nəfər olmalıdırlar. Sən ayı yuxusuna getmisən?

Dilbər Əliabbasın narahatçılığını hiss edib günah iş görmüş adam kimi xəcalətlə dedi:

– Təşkil edə bilmədim. Alınmadı, Əliabbas. Gələn dəfəki layihədə inşallah.

Əliabbas çarəsiz adamlar kimi dilləndi:

– Nə deyim? Məsləhət sənindi... Yeni layihə olsa, bildirəcəm. Çalışacam fərdi layihə olsun.

Dilbər bayaq Bayram Qədirli və Şəlalənin adını eşitdiyi üçün soruşdu:

– Bizimkilər, hansı layihəylə müraciət ediblər? Mövzuları maraqlıdı? Adını deyərsən?

Əliabbas öskürərək dedi:

– Niyə demirəm? Dövlət sirri deyil ki, elə də gec-tez biləcəksən. Qoy baxım bir...

Dilbər maraqla Əliabbasın deyəcəyi mövzunun adını gözləyirdi. Ona maraqlı idi ki, gizli işlənməsi planlaşdırılan mövzu necə adlanır. Bu vaxt Əliabbasın gur səsi eşidildi:

– Dilbər, bacı, maraqlı mövzudur, “Bədii ədəbiyyatda tarixi şəxsiyyətlərin obrazları”. Lakin layihə kimi verilən ilkin sənədlər zəif işlənmişdir. İmtina etmək istəyirdik. Heç bilirsən neçə adam xahiş etdi. Daha bezmişdik. O zəng edir, layihə mütləq keçməlidir, bu zəng edir ki, mütləq keçməlidir. Nə isə bir təhər keçirdik. Daha doğrusu yola verdik getdi...

Dilbər Əliabbasdan mövzunun adını eşidəndən sonra yerindən tərpənə bilmədi. Cavab verməyə belə təqəti yox idi. Danışmağa halı olmadığının görüb udqundu:

– Əliabbas, Sonra zəng edəyəm. Hər şey üçün sağ ol.

Dilbər sağollaşmış, əlindəki telefonu əl çantasına ataraq ətrafına baxdı. Həyəcanlı olmasını kimsənin görməsini istəmirdi. Atasının sözünü xatırlayıb özünə toxtaqlıq verdi: “Kim nə edir özünə edir”. Cəld addımlarla dayanacağı təərəf addımladı...

SƏN ELƏ ŞEYLƏRİ ANLAMAZSAN....

Səfurə Şəbnəmi dəhlizdə görcək qaça-qaça gəlib qoluna girdi. Şəbnəmin təəccüblə baxdığını görüb dedi:

– Qız bayaqdan səni axtarırdım, e... Göydə axtarırdım, yerdə əlimə keçdin. Nə şanslıyam.

Şəbnəm başını bulayaraq dedi:

– Sabahın xeyir Səfurə. Əvvəla bir salam ver, sonra sözünü de, elə mümkün deyil...

Səfurə Şəbnəmin qoluna girib ətrafı nəzərdən keçirib pıçılıyla dedi:

– Bacı, sənə işim düşüb e... Bilirsən ki, doktorluq işimi bitirmişəm.

Şəbnəm gülümsəyib dedi:

– Təbriklər... Canın qurtardı.

Səfurə narazı-narazı gözlərini süzdürərək Şəbnəmə baxaraq soruşdu:

– O yollardan keçməmişən? Bilmirsən ki, hələ təzə başlayıram? Bilirsən, istəyirəm ki, sən də dissertasiyama rəy yazasan.

Şəbnəmin susduğunu görüb soruşdu:

– Yazarsanmı?

Şəbnəm gülümsəyib dedi:

– Rəy? Niyə yazmayım ki? Elektron variantını göndər emailimə, dissertasiyanı oxuyub, böyük məmnuniyyətlə əla bir rəy yazaram.

Səfurə Şəbnəmin qolunu buraxıb təəccüblə soruşdu:

– Doğrudan? Onda axşam göndərərəm. Rəyi bir az tez yaz ki, yubanmayım.

Şəbnəm Səfurənin üzünə baxıb gülümsədi:

– Böyük məmnuniyyətlə yazaram. Başqa qulluğun?

Səfurə qolundakı saata baxaraq:

– Qulluq sahibi olasan, Şəbnəm. Daha heç nə... Yaxşı, mən də sənənlə kafedraya gəlmişəm, müdirinizlə işim var. Gəlibmi?

Şəbnəm çiyinlərini çəkib:

– Bilmirəm. Xəbərim yoxdur...

Şəbnəm qapını açıb kafedraya girərək dedi:

– Görün sizlərə kimi qonaq gətirmişəm...

Səfurə xanım kafedramıza təşrif buyurub...

Səfurə kafedradakıları süzərək dedi:

– Gəlmişdim ki, sizin müdiri görüm. Onu da işdə görən cənnətlidir.

Leyla eynəyini qaldıraraq dedi:

– Səfurə, bizim müdirlə işin olmasın ha...

Səfurə söhbətin heç də yaxşı istiqamət almadığını duyub Şəbnəmə dedi:

– Şəbnəm, axşam dissertasiyanın elektron variantını göndərəcəyəm, baxarsan. Amma rəyi tez hazırla.

Şəbnəm başı ilə razı olduğunu bildirib dedi:

– Göndər, yazaram.

Səfurə kafedradakılara müraciət edərək dedi:

– Gələn ay elmi işimin müzakirəsi olacaq, hamınız dəvətlisiniz.

Özü də cavab gözləmədən kafedradan çıxıb getdi. Qərənfil narazı-narazı başını bulayaraq Səfurənin arxasınca deyilməyə başladı. Üzünü kafedranın ən yaşlı işçisinə tutaraq dedi:

– Gördün az... Lətifə səninlə deyiləm... Heç sağ ol da demədən çıxıb getdi bu xanım. Nə yaman yuxarılardan gedir bu...

Şəbnəm Səfurənin dissertasiyasını oxuduqca yazılan fikirlərə məəttəl qalırdı. Anlamırdı ki, Səfurə bunları bilə-bilə, yoxsa bilməməzlikdən qələmə alıb. Necə rəy yazacağını belə qərarlaşdırı bilmirdi. Kompüter ekranında dissertasiyanı dönə-dönə oxuyurdu.

Şəbnəm Səfurənin “Müstəqillik dövrü ədəbiyyatı müasir cərəyanlarda” mövzusunda dissertasiyasına rəy yazmağın çətinliyini anlayırdı. Mövzuyla bağlı zəngin elmi materialların olma-

sına baxmayaraq, Səfurə o materiallardan yan keçmiş, publisist üslubda qələmə almış olduğu məqalələrini bir yerə toplamışdır. Şəbnəm Səfurənin dissertasiyasının aktual mövzunu əhatə etməsini anlayırdı. Azərbaycan ədəbiyyatının müasir cərəyanlar kontekstində tədqiq edilməsi təqdirəlayiq işdir. Amma Səfurənin işi bu cür tədqiqat obyektinə çevirməsi Şəbnəmi çaş-baş salmışdır. Həmkarları Hidayət müəllimin Azərbaycan ədəbiyyatının zəngin irsini tədqiq edən üç cildlik «XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi» adlı kitabında yeni Azərbaycan ədəbiyyatının Rus İmperiyası və İstiqlal dövrünü (XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri) və Sovet Azərbaycan, Mühacirət Azərbaycan və Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatlarında özünü göstərmiş cərəyanlar müqayisəli təhlil obyektinə çevrilmişdir. Məhz Hidayət müəllimin bu kitabları XX əsrin 80-ci illərinə qədər işlənilərək sistemləşdirilib. Bu Səfurə üçün sanballı mənbə ola bilərdi. Şəbnəm Səfurənin Hidayət müəllimin kitablarından işinin davamı olaraq Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının, xüsusilə də müasir ədəbi təmayüllər kontekstində tədqiq ediləcəyini zənn edirdi. Belə ki, Hidayət müəllimin kitablarında, yəni «XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi»i kitabının I cildi 1890-1920-ci illər, II cildi isə 1920-1950-ci illəri əhatə edən ədəbiyyat tarixçiliyi ilə bağlı ziddiy-

yətli və mürəkkəb dövrləri əks etdirmək istiqamətində əhəmiyyətli mənbə kimi əhəmiyyət kəsb edirdi. Kitabda realizm, tənqidi realizm və romantizm metodlarının ictimai fikrin inkişafı prosesində özlərini göstərməsi və dövrün ədəbi inkişaf istiqamətləri, ədəbi prosesin tendensiya və meylləri kimi aktual problemləri əksini tapmışdır. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatında ədəbi cəmiyyətlər və təşkilatların üzvləri olan sosialist və «qərb» meylli yazarlar arasında qarşıdurma özünü göstərmişdir. Bu onların məfkurə maraqlarından irəli gəlirdi ki, yarıradıcılıqlarına da təsirsiz ötürmüşdü. Bu yazarlar arasında fikir mübadiləsi və fikir ayrılığı əsasən, yeni dövrün ədəbiyyatının forma və məzmunca tərəqqisi problemlərini əhatə edirdi. Belə ki, Hidayət müəllimin müəllifi olduğu bu kitablarda sosialist və «qərb» meylli yazarlar arasında qarşıdurmanın bütün nüansları işıqlandırılmışdır. Səfurənin bu kitablara müraciət etməməsini, bu şansı əldən niyə buraxmasını Şəbnəm anlaya bilmirdi. Şəbnəm üçün anlamaq çətin idi, niyə Səfurə Hidayət müəllimin kitabına müraciət etməmişdir. Etmiş olsaydı, buraxdığı qüsurlar da meydana çıxmazdı. İndi də gec deyil, hələ kafedrada müzakirəsi keçiriləcək, müzakirəyə qədər çatdırmasa müzakirədən sonra, müdafiəyə qədər rahatlıqla düzəldə bilər. Ona görə də Şəb-

nəm kömək məqsədilə dissertasiyadakı qüsurları ayrı vərəqdə qeyd etməyə başladı.

Şəbnəm əlində hazırladığı rəyi, həmçinin qeydlər apardığı ayrıca vərəqi Səfurəyə verərək dedi:

– Səfurə, rəyi də hazırlamışam, ondan başqa bu vərəqdə qüsurları göstərmişəm. Həvəsin olsa müzakirəyə qədər, ya da müdafiəyə qədər düzəldə bilərsən.

Səfurə narazı-narazı Şəbnəmi süzərək dedi:

– Baxaram. Ağlabatan bir şey olsa niyə düzəltməyim ki?

Şəbnəm Səfurənin narazı qaldığını hiss edib tərəddüdlə dedi:

– Səfurə, səndən bir şey soruşacam.

Səfurə əlindəki rəy və vərəqə baxaraq etinasızcasına dedi:

– Soruş. Nə soruşacaqsan ki?

Şəbnəm sözünü necə deyəcəyini, haradan başlayacağını çətin olduğunu görüb udqundu. Bilirdi ki, sözünü necə deməsindən asılı olmayaraq, Səfurə artıq ondan inciyib. Səfurənin qəlbinə dəymək heç ağılından belə keçmirdi. Sadəcə kömək məqsədilə, yəni olan qüsurları müdafiəyə qədər düzəltməsini istədiyi üçün ona məsləhət vermək istəyirdi. Şəbnəm Səfurənin onun xoşniyyətlə etmək istədiyi niyyətini anlamağa qadir

olmadığını görüb fikrindən daşınmaq istədi. Amma Şəbnəm Səfurənin ona diqqətlə baxdığını görüb dilləndi:

– Səfurə, sən bəyəm Hidayət müəllimin kitablarını oxumamısan?

Səfurə üzündə istehza ilə suala sualla cavab verdi:

– Onu oxumaq mütləq idi?

Şəbnəm halını pozmadan gülümsəyərək dedi:

– Əlbəttə... Mütləq olmasa idi deməzdim...

Nə isə, sözün qızası o kitabın sırf sənin işinlə bir-başə əlaqəsi var. Düzünü desəm, sənin dissertasiya işini oxuyanda düşünürdüm ki, işin həmin işin davamı olacaq. Daha doğrusu Müstəqillik ədəbiyyatının müasir ədəbi cərəyanlar kontekstində tədqiq ediləcəyini zənn edirdim. Belə ki, Hidayət müəllimin kitabı məhz 1890-1920-ci illər, 1920-1950-ci illəri əhatə edən ədəbiyyat tarixçiliyi ilə bağlı ziddiyyətli və mürəkkəb dövrləri əks etdirmək istiqamətində əhəmiyyətli mənbələrdən biridir. Hidayət müəllim realizm, tənqidi realizm və romantizm metodlarının ictimai fikrin inkişafı prosesində özlərini göstərməsini, dövrün ədəbi inkişaf istiqamətlərini, ədəbi prosesin tendensiya və meylləri kimi aktual problemlərini də tədqiq etmişdir.

Səfurə əlindəki kağızları buraraq əsəbi halda soruşdu:

– Bəyənmədin işimi?

Şəbnəm başını bulayaraq dedi:

– Məsələ mənim bəyənib bəyənmədiyimdə deyil. İşində irəli sürdüyün bir sıra tezislər maraqlı kəsb etsə belə, mübahisə doğurur.

Səfurə narazı halda, kobud şəkildə dilləndi:

– Yəqin qüsurları göstərmisən, oxuyaram.

Şəbnəm Səfurənin onu dinləmək istəmədiyini anladı. Səfurənin irəli sürdüyü ziddiyyətli tezislərə aydınlıq gətirmək üçün dedi:

– Səfurə, sən bir səhv buraxmısan. Yadında saxla ki, XIX və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının renesans dövrüdür, dirçəliş dövrüdür. Dekadensi XX əsrin əvvəllərinə aid etmək və “dekamentizm” anlayışını XX əsrin əvvəllərindəki ədəbiyyatda təzahür formaları kimi tədqiq etmənin elmi işinə bir qüsür kimi kölgə salır. Bu sənənin elmi işində ən qabarıq, bağışlanmaz qüsurdur. Sən dekatentizmi modernizmlə eyniləşdirirsən. Amma...

Səfurə istehzayla Şəbnəmin sözünü yarımçıq qoyaraq sual verdi:

– Şəbnəm, dekatentizmlə modernizm eyni deyil bəyənəm?

Şəbnəm başını bulayaraq dedi:

– Eyni olsa, sənə niyə irad tuturdum? Dekatentizm modernizmlə eyni deyildir, elə modernizmin tərkib hissəsidir. Dekatentizm modernizmin bir cərəyanıdır, anladınmı... Yadında saxla ki, modernizmdən ayrı olaraq dekatentizmin mahiyyətini açıqlamaq ziddiyyət yaradır.

Səfurə başını narazı-narazı yelləyərək kobud şəkildə dedi:

– Nə deyirsən e... Bircə ağıllı sənsən? Bilmirəm ki, nə yazıram? Dekadens belə getdi, modernizm belə gəldi... Nə bilim, Hidayət müəllimin kitabını niyə oxumamısan, nə bilim kitabdan niyə istifadə etməmişən...

Şəbnəm Səfurənin hirsləndiyini görüb dedi:

– Niyə əsəbləşirsən? Sənə olanı deyirəm.

Səfurə gözlərini süzüb istehza və xüsusi bir ədayla Şəbnəmin sözünü yarıda kəsərək dedi:

– Başqalarının uğurlarını qəbul etmək lazımdır. Sevinmək lazımdır. Bunları bacarmaq lazımdır. Bu da ki, hamının işi ola bilməz...

Şəbnəm udqunub Səfurəyə baxdı, başını bulayaraq dedi:

– Biz sənin uğurlarından yox, elmi işindən danışırıq. Ümumiyyətlə, sən anlayırsan ki, nə yazmısan? Sən bilmirsən ki, dekadens ədəbiyyatın tənəzzülünü nəzərdə tutur. Sənin nəzər saldığın dövr isə Azərbaycan ədəbiyyatının təşəkkül

dövrüdür, yəni ədəbiyyatımızın zənginləşməsi dövrüdür. Əla bilirsən ki, Cümhuriyyət dövründə Azərbaycan ədəbiyyatının ictimai mühitin təsiri altında formalaşmış İstiqlalçı ədəbiyyat nümayəndələri romantizmə daha çox üstünlük verirdilər. Məhz sənin tədqiq etdiyin dövrdə romantizmin Məhəmməd Hadi, Abdulla Şaiq, Hüseyn Cavid kimi görkəmli nümayəndələri forma baxımından mətbuatda, poeziyada mənəvi azadlıqdan doğan təəssüratlarının, «milli azadlıq duyğuları» ilə bərabər türkçülük, mübarizlik, milli ruh və turançılıq ideyalarının daha çox ədəbiyyatda ifadəsini tapmasına fikir verirdilər. İstiqlal ədəbiyyatında isə realizmin romantizmlə inkişaf etməsi özünü göstərmişdir. Realizm isə özünü daha çox Cəlil Məmmədquluzadə, Abdulla Şaiq, Cəfər Cabbarlı və daha adlarını çəkə bilmədiyim dahilərin yaradıcılığında göstərdi. Səfurə, bu baxımdan, dekadensdən danışmağa ehtiyac yoxdur.

Səfurə əsəbi halda, pörtmüş şəkildə dedi:

– Sən onları haradan biləcəksən? O dövrü mən tədqiq edirəmsə, deməli elədir. Mənim işimə elə adamlar baxıb ki, sən onların yanından yel olub keçə bilməzsən. Onlar mənə hər şeyi başa salıblar, yazdıqlarımla da razılaşıblar. Özü də ki, özünü niyə yorursan? Elə də müdafiə edib, o dərəcəni alacam. Sən narahat olma, mən...

Şəbnəm Səfurənin sözünü yarımçıq kəsərək dedi:

– Təbii ki, müdafiə edəcəksən. Sənin dekatentizmi bu cür ədəbiyyatda təqdim etmə, əldə etdiyimiz nailiyyətlərin üzərindən xətt çəkmək deməkdir. Anladınmı?

Səfurə əlini havada yelləyərək əsəbi halda qışqırdı:

– Vasif müəllimdən çox bilirsən? O, mənə xeyir-duasını verib. Sənin də məsləhətlərinə ehtiyacım yoxdur. Mən həmin tədqiqatı o cür müdafiə edirəm, sən də bax. Rəy üçün də sağ ol. Özü də başa düşmədim, nə tutmusan bu dekatentizmdən? Kor qız tutduğunu buraxmayan kimi sən də bu dekatentizmi buraxmırsan ki, buraxmırsan. Sən elə şeyləri anlamazsan....

Səfurə cavab gözləməyib cəld addımlarla Şəbnəmdən uzaqlaşdı. Şəbnəm fikirli-fikirli, Səfurənin arxasınca baxıb fikirləşirdi:

– Nə isə, Səfurə... Görəsən şura üzvləri sənənin işinə səs verəndə Azərbaycan ədəbiyyatının ən məhsuldar dövrünün inkar edilməsinə səs verdiklərini anlayacaqlarmı?

LƏZZƏTİ – SÖHBƏTİ

I

Kərim əlindəki siqareti zibil vedrəsinə atıb Hikmətə baxdı. Hirsli-hirsli əllərini ovuşduraraq dedi:

– Elə bil işləri qurtarıb, başqa işləri yoxdur, Mirzə Cəlili asıb kəsirlər...

Hikmət Kərimin hirsləndiyini görüb dedi:

– Sən vecinə alma, gündəmdə qalmaq üçün bilmirlər ki, nə hoqqalar çıxartsınlar. Düşünlər ki, indi də yeni Amerika açılar. Sən də hər şeyi ürəyinə salırsan. Fikir vermə...

Kərim başını narazı-narazı bulayıb dedi:

– Dünya vecinə deyil ki...

Hikmət dostuna baxıb çiyinlərini çəkdi:

– Dünyanın düzəlməsi məndən asılıdırsa, can-başla... Mən hara, dünya hara... dünyanın yanında iynənin ucu boyda olam, olmayam...

Kərim dostuna diqqətlə baxıb dedi:

– Yaxşı görək... Bizimkilər məni lap boğaza yıgıblar... Yox canım, bunlar əndazədən çıxıblar. İndi hər şeyi buraxıb, Mirzə Cəlili plagiatlıqda suçlandırırılar. Ağılları özlərinə gedib də... Biri də var... Deyir ki, birindən, yəni bir yerdən köçürmək plagiatlıqdır, amma yüz yerdən köçürmək artıq sintezdir. Söz tapa bilmirəm...

Udqunub sözünə davam etdi:

– İddia edirdiniz ki, Azərbaycanın bir çox yazıçıları var ki, onlar da hansısa bir mövzunu haradansa götürüblər. Ay ağıllılar, əslində buna götürmək də demək olmaz. Bu təsirlənmədir. Yazarların dünyada mövcud olan sərgərdan motivlərdən təsirlənmələridir.

Kərimin dedikləri Hikməti maraqlandırdığı üçün soruşdu:

– Nə baş verib? Mənim heç nədən xəbərim yoxdur. Səni bu qədər qəzəbləndirən nədir belə?

Kərim başını bulayaraq soruşdu:

– Baş verən hadisələrdən xəbərin yoxdur?

Hikmətdən cavab gözləməyib dedi:

– Sənin əziz-xələf dostun indi də ağıllı bir ideya irəli sürüb deyir ki...

Hikmət söhbətin kimdən getdiyini bilmədiyi üçün Kərimin sözünü yarıda kəsib soruşdu:

– Kimdən bəhs edirsən? Hansı dostumu nəzərdə tutursan?

Kərim onlara tərəfə gələn Əliyə baxaraq dedi:

– Dostun Həməzəni deyirəm də... Ağıl dəryasını.

Hikmət gülümsəyib dedi:

– Elə demə, o, savadlı oğlandır. Bəzi qəribəlikləri onda müşahidə etmək olur. İndi nə hoqqa çıxarıb?

Kərim qəzəblə Hikməti süzərək dedi:

– Daha nə edə bilər? Deyir ki, Mirzə Cəlil “Ölülər” pyesini Belçika dramaturqu Moris Menterlinkin pyesindən köçürüb. Menterlinkin də əsərini gah “Müqəddəs İorgenin süqutu”, gah da “Müqəddəs Antoninin möcüzəsi” adlandırır.

Hikmət eşitdiklərinə inanmayıb dedi:

– Ola bilməz... Həməzə çox savadlı oğlandır. Həm öz ədəbiyyatımıza, həm də ki, dünya ədəbiyyatına dərindən bələddir. İnanmıram ki, elə bir fikir səsləndirə.

Həməzə ilə arası yaxşı olmayan Əli söhbətin nədən getdiyini dəqiq bilməsə də, Həməzənin adını eşidib dedi:

– Həməzədən nə desən çıxar. Puldan ötəri...

Hikmət Əlinin özünü onların söhbətinə qatmasına acığı tutub dedi:

– Xeyir ola, yuyulmamış qaşığı kimi özünü niyə ortaya atırsan? Səndən Həməzə haqqında soruşan olanda fikrini bildirərsən.

Əli Hikmətin sözlərindən pərt olub cavab verdi:

– Sən də danışığına fikir ver...

Kərim onların mübahisəsini kəsmək üçün dedi:

– Balaca uşaq deyilsiniz. Mübahisəni kəsin.

Sonra üzünü Hikmətə tutub sözünə davam etdi:

– Bu Moris Meterlik ateist mövqeli bir insan kimi tarixdə tanınır. Guya bu dramaturqun, daha doğrusu Belçika dramaturqunun deyilən əsəri XX əsrin əvvəllərində Poltava teatrı tərəfindən səhnələşdirilir. Qastrola çıxmış teatr tərəfindən əvvəl Rusiyada, sonra da Tiflisdə bu pyes göstərilir. Rəhmətlik Mirzə Cəlil də bu pyesi görür, ondan təsirlənir və sonradan o əsəri bütünlüklə “Ölülər” əsərinə köçürür.

Hikmət Kərimin dediklərinə təəccüblənib soruşdu:

– Onu kim deyib dedin?

Əli Hikmətə sataşmaq üçün dedi:

– Həmzədən başqa kim deyə bilər ki?

Hikmət Əliyə fikir verməyib dedi:

– Kərim, dediklərin heç ağılıma batmır. Bu necə ola bilər?

Kərim Əliyə, sonra da Hikmətə baxıb dedi:

– Həmzənin dediklərindən belə çıxır ki, bal kimi də olar.

Sonra suala sualla cavab verdi:

– Niyə də olmasın?

Əli dostlarını süzüb dedi:

– Həmzə indi otaqda dostları ilə Cəlili asıb kəsirlər. Gedək qulaq asaq. Tarixi olayın canlı şahidi olaq.

Kərim Hikmətə baxıb çiyinlərini çəkərək:

– Əli haqlıdır. Bəlkə gedək? Onların tarixi mübahisələrinə qulaq yoldaşı olaq – dedi.

Kərim cavab gözləməyib sürətli addımlarla otağa tərəf getdi. Hikmətlə Əli də səssiz-səmirsiz Kərimin arxasınca addımladılar. Onlar otağa daxil olanda otaqda gərgin mübahisə gedirdi. Həmzə əsəbi halda qışqırırdı:

– Siz necə adamsınız? Mirzə Cəlil “Ölülər”ini məhz belçikalı yazıçı Moris Meterlinkin pyesindən eyniliklə köçürüb. Mirzə Cəlilin əsəri köçürülmədir.

Əsəd əlini yelləyib dilləndi:

– Yaxşı da Həmzə... Yenə filosofluq etməyin tutub... Sənin “Ölülər”i plagiat adlandırmağın Mirzənin əleyhinə qarşı açıqlamadır. Moris Meterlinkin “Müqəddəs İorgenin zühuru” adlı əsəri yoxdur. Mirzə Cəlil Meterlinkin olmayan əsərindən necə köçürə bilər? Yuxuda gördüyünü gəlib bizə nağıl danışma...

Həmzə Əsədə cavab qaytarmaq istəyirdi ki, Kərim onun sözünü ağızında yarımçıq kəsərək dedi:

– Ay Həmzə, Moris Meterlinkin «Müqəddəs Antoninin möcüzəsi» yəni «Le Miracle de saint Antoine» əsəri ilə «Ölülər»i müqayisə etmək və yaxud ondan oğurluq olduğunu demək, bir qədər qeyri-dəqiq yanaşmadır. Özü də, 1909-cu ildə qələmə alınmış və 1916-cı ildə də səhnəyə

qoyulmuş bir əsəri belə suçlandırmaqda məqsədin nədir? Əslində Meterlinkin də bu əsərin süjetini hansısa rəvayətdən götürüldüyü söylənilir. XVI əsrdən başlayaraq katoliklərlə protestantlar adlanan dini cərəyanlar arasında mübarizəylə bağlı bir rəvayətdir.

Həmzə Kərimi başdan-ayağa süzüb dedi:

– Sən bunları bilməzsən e...

– Niyə ki? – deyə Kərim Həmzənin üzərinə getdi.

Kərimin Həmzənin üzərinə getdiyini görən Hikmət cəld onun qolundan tutub dedi:

– Kərim, onun üçün dəyməz.

Sonra Həmzədən soruşdu:

– Bəlkə fikirlərini isbatlayan faktlar göstərəsən. Ruslarda belə məsəl var, “slišit zvon, no ne znaet otkuda on”. İndi sən də bir söz eşitmişən, amma bilmirsən ki, mənası nədir.

Həmzə otaqdakıları süzüb başını bulayaraq dedi:

– Beləsiniz də...

Əli rişxəndlə Həmzəni süzüb dedi:

– Necəyik? Sənin kimi küyə gedən deyilik?

Həmzə Əliyə cavab verməyib dedi:

– Meterlink bu pyesini yaradıcılığının daha yetkin vaxtı qələmə almışdır. Bu dövr Meterlinkin realizmə yaxınlaşması, həyat gerçəkliklərini karikaturik cəhətlərlə çətdirməsi ilə yadda qalır.

Əli qaşlarını çatıb təəccüblə Həmzəyə baxdı. Sonra maraqla soruşdu:

– Karikaturik nə deməkdir?

Həmzə Əliyə cavab verməyib sözünə davam etmək istəyəndə Hikmət dilləndi:

– Həmzə, boş-boş söz deməkdənsə, əsas mətləbə keç. Sən Meterlinkin hansı əsərindən bəhs edirsən? Əsərin adını çək görək. Şəxsən başa düşmədim hansı əsərini oxuyub bizə dəqiq məlumat ötürürsən...

– Ay Həmzə – deyə Cəmaləddin dilləndi, – əslində Həmzəyə minnətdar olmalıyıq qardaş. Sən Mirzə Cəlili Meterlinkdən plagiatlıq etdiyini irəli sürməklə, istedadlı qələm ustasının Qoqolun təsirində olması kimi yaygın təsəvvürləri darmadağın etmiş oldun. Həm də...

Əli yerindən dilləndi:

– Cəmaləddin, axı vaxtı ilə Mirzənin Qoqolun təsiri altında olması ideyasının tərəfdarlarından biri də elə Həmzənin özü idi. Nə tez yaddan çıxartmısınız?

Cəmaləddin gülümsəyib dedi:

– Yaddan çıxmayıb, ay Əli. Hər şey hamının yadındadır. Sözümün canı odur ki, sən demə Mirzə tək Qoqoldan deyil, həm də Qərb ədəbiyyatının təsiri altında olub. Belə mübahisələrin açmağın nə mənası var?

Həmzə narazı-narazı dilləndi:

– Eh! Siz nə qoyub, nə axtarırsınız.

Sakit-sakit olanları dinləyən Nəsrəddin başını bulayaraq dedi:

– Həmzə, nə axtarmalıyıq? Simvolizmin nümayəndəsi olan Meterlinkin yaradıcılığında mistizm, fatalizm əsas yer tutur. Onun «Müqəddəs Antoninin möcüzəsi» pyesində Antoni Mirzə Cəlilin «Ölülər»indəki Şeyx Nəsrullah kimi fırlıdaqçı və məkrli deyil. Mirzə Cəlilin kefli İsgəndəri Nəsrullahın fırlıdağını ifşa edir. Kefli İsgəndər yaşadığı cəmiyyətlə barışmır. Mirzə Cəlil kefli İsgəndərin dili ilə xəstə cəmiyyətin daxili aləmini göstərir. Meterlinkin pyesində isə insanın ali hisslərinin, sadə münasibətlərinin məkr, nəfs kimi hisslərlə eybəcərləşdiyi göstərilir. Mirzə Cəlil isə cəhaləti ifşa edir. Mirzə Cəlil Meterlinkdən fərqli olaraq, məkri yox, cəhaləti qabardaraq oxucusuna çatdırır. Bir şeyi başa düşə bilmirəm... Doğrudan bu qədər avamsınız. Sizlər ədəbiyyat sahəsi ilə məşğul olan mütəxəssislərsiniz. Məgər bilmirsiniz ki, “səyahət edən süjetlər” var. Ruslar buna “brodyaciye sujet” deyirlər. “Səyahət edən süjetlər” dünya ədəbiyyatının inkişaf tarixində özünü göstərmişdi və göstərməkdədir. Ona görə də Mirzə Cəlilin əsərini plagiat hesab etmək olmaz. Danimarkalı Harald Berqstedin qələminə məxsus və kilsənin tənqidinə yönələn “Müqəddəs İorgenin zühuru” adlı kəs-

kin satiralı roman 1919-cu ildə “Müqəddəslər fabriki” adı ilə yazılıb, 1924-cü ildə isə «Müqəddəs Yorgen bayramı» adıyla SSRİ-də nəşr edilib. Bu əsərin süjeti “Ölülər”in süjetinə çox bənzəyir, oxşar məqamlar danılmazdır. Ancaq əsərlərin yazılma tarixlərinə diqqət etdikdə illər arasındakı fərqlər nəzərə çarpır. Tam əminliklə deyə bilərik ki, məntiqlə Mirzə Cəlil yox, əksinə, Harald Berqsred plagiatlığa yol veribmiş.

Rza oturduğu masanın arxasından durub Həməzəyə yaxınlaşdı. Əlini Həməzənin çiyinə qoyaraq dedi:

– Həməzə, bu həngaməni qaldırmaqda məqsədin nədir? Mirzə Cəlilin “Ölülər”i ölülər cəmiyyətini ifşa edən kamil əsərdir.

Sonra əlini Həməzənin çiyinlərindən götürüb dedi:

– Mirzə Cəlilin özü qeyd etdiyi kimi, “Ölülər” əsərində qələmə alınmış hadisə Qarabağda baş verib. Əsərdəki Şeyx Nəsrullah və Şeyx Əhmədin prototipləri bəhailiyin bir qolu olan şeyxiyə təriqətinin üzvləridir. İslamdan qoparaq, XX əsrdə yeni bir dinə çevrilən bəhai cəfəngiyatını İslama qarşı ateist alətə çevirmiş əksər Mirzə Cəlil tərəfdarları yazıçını bütələdirirlər. Amma Cəlil Məmmədquluzadənin bəzən ifratlı tənqidi realizmi bu günün ədəbi meyarları ilə yalnız yırıq qaloşu xatırladır.

Sonra otaqdakılara üzünü tutub dedi:

– Anladınızımı? Nə düşmüsünüz Həmzənin üstünə?

Əli istehza ilə əvvəl Rzanı, sonra da Həmzəni süzüb dedi:

– Halal olsun sizlərə. Day sizlərə sözüm yoxdur.

Heç kəsdən səs çıxmadığını görüb sözünə davam etdi:

– Belə avam olduğunuza görə elmimiz bu gündədir. Sizi kimi ziyalı olan xalq getsin diridiri tarixinin, mədəniyyətinin, ədəbiyyatının üstündən xətt çəksin.

Hamının yenə susduğunu görüb hiddətləndi, əsəbi halda qışqırmağa başladı:

– O “plagiat”lıqdan siz də edin də... Ay Həmzə, ay Rza... O cürə əsər yazın. Yaza bilərsiniz? Təbii ki, yaza bilməzsiniz. Mirzə Cəlilin “Ölülər” o qədər orijinaldır ki, onun hansısa əsərdən plagiat olduğunu iddia etmək düzgün deyil. Yazarların bir-birindən təsirlənməsi, əsərlərin süjetlərinin bir-birlərinə bənzərliyi yazarların yaradıcılıqlarına kölgə sala bilməz. Yazarların bir-birindən bəhrələnib əsər yazması plagiatlıq deyil. Sənin dediyini nəzərə alsaq, onda Füzuli “Leyli və Məcnun” əsərini Nizamidən oğurlayıb? İstər bizim ədəbiyyatda, istərsə də dünya ədəbiyyatında bu cür hadisələr çoxluq təşkil

edir. Bu da ki, təbii bir proses kimi normal qəbul edilir. Bernard Şou vurğulamışdır ki, pyes yazmağın iki prinsipi var. Ya özün kəşf etməlisən, ya da digərindən götürməlisən. Özünü də digərindən götürənlərdən hesab etmişdir.

Sonra üzünü Həmzəyə tutub dedi:

– Həmzə, bayaqdan susub sizlərin boş-boş mübahisələrini dinləyirəm. Deyirsən ki, Meterlinkin “Müqəddəs İorgenin süqutu” adlı əsəri XX əsrin əvvəllərində Rusiyaya da gəlib çıxır. Bunu Poltava teatri səhnələşdirir. Sonradan teatr bu tamaşa ilə qastrola çıxır, bütün Rusiyanı şəhər-şəhər dolaşır. Ən nəhayət, Tiflisə gəlirlər. Yanılmıramsa, 1907-ci ildə səhnəyə qoyularkən Mirzə Cəlil bu pyesi görür və sonradan o əsəri bütünlüklə “Ölülər” əsərinə köçürür.

Həmzə üzünü Əliyə tutub dedi:

– Demişəm, yenə də təkrar edirəm. Siz Meterlinkin dramına da baxın, “Ölülər”ə də. Mövzu oradan götürülüb. Süjet, dramaturji xətt, keçidlər hər şey Meterlinkdən oğurlanıb. Bu pyes çox məşhur olub. XX əsrin 20-ci illərdə onun süjeti əsasında səssiz film də çəkilmişdi. Cəlil Məmmədquluzadə “Ölülər”də yalnız adları dəyişib. Cəlil Məmmədquluzadənin bütün zarafatları və karikaturaları da plagiatdır. O, Rusiyanın qəzet və jurnallarını mütaliə edərdi, oradan da tərcümə edib köçürərdi. Onun yaradıcılığında heç

vaxt orijinallıq olmayıb. Mənim də mövqeyim budur ki, Mirzə Cəlil heç vaxt orijinal olmayıb. Onun felyetonları da rus felyetonlarından köçürmədir. “Molla Nəsrəddin Rusiyanın satirik jurnallarından iqtibas və tərcümədir.

Əli udqunub Həmzəni diqqətlə süzməyə başladı. Sonra sözünə davam edib dedi:

– Bu dediyin cəfəngiyatlara özün inanırsan? Meterlinkin “Müqəddəs İorgenin süqutu” adlı əsəri olmadığı nəzərinə çatdırıldı, ay Həmzə bəy. Meterlinkin 1903-cü ildə qələmə alınmış iki hissəli “Müqəddəs Antoninin möcüzəsi” adlı dram əsəri ilk dəfə 1906-cı ildə tamaşaya qoyulub. Yəni “Ölülər”in yazıldığı tarixi dövrdən üç il əvvəl. Tiflisə qastrola gəlməsi və burada nümayiş etdirilib-etdirilməməsi barəsində də heç bir məlumatım yoxdur. Çox təəssüf edirəm ki, bu haqda fakta malik deyiləm. O dövrün qəzetlərində yəqin ki, bu haqda məlumatlar olmamış olmaz, bəlkə də heç bir məlumat yoxdur, bunu da yalnız ulu Yaradan bilir. Bu faktı teatrşünaslar və ya Mirzə Cəlil yaradıcılığı ilə məşğul olan tədqiqatçılar araşdırıb bilərlər. Ona görə ki, hər elmi suala elmi cavab verilməlidir. Elmi cavab isə müəyyən tədqiqatın gedişi nəticəsində əldə edilə bilər.

Hikmət dərinədən nəfəs dərib Əliyə dedi:

– Əli, səninlə razılaşımaq olar. Nəsrəddinin toxunduğu süjet məsələsinə gəlincə isə, doğrudan da ədəbiyyatlarda bir-birinə səyahət edən süjetlər olub. Yəni bir xalqdan o biri xalqa keçib. Ancaq kimdən kimə keçməsi də bəzən qaranlıq qalır. Məsələn, orta əsrlərdə yaşamış Bədi-üz-Zəman Həmədaninin “Mosuliyyə” məqaməsi fikrimizə əyani sübutdur. Onu da qeyd edim ki, onun azərbaycanlı olub-olmaması haqqında mübahisələr olmuşdur. Müasir dövrümüzdə geniş tanınmayan, yalnız dar çərçivədə, yəni müəyyən mütəxəssislər tərəfindən tanınan Bədi-üz-Zəman Həmədani ədəbiyyatda məqamə janrının yaradıcı kimi təbliğ olunmalıdır. Təəssüf ki, ədəbiyyatımızda nə Bədi-üz-Zəman Həmədani tanınır, nədə ki, məqamə janrı... Xülasə... Keçim əsas mətləbə. Mətləbdən kənara çıxsaq, gərək onda günlərlə söhbət edək. Bədi-üz-Zəman Həmədaninin adını çəkməkdə məqsədim odur ki, bu kişinin qələmə aldığı əsərin süjet xətti ilə Mirzə Cəlilin əsəri arasında oxşarlıq var. Bədi-üz-Zəman Həmədanin qələmə almış olduğu əsərdə İsa ibn Hişam və Əbu-Fəth-əl İsgəndər adlı şəxslər Mosul vilayətinin kəndlərinin birində fırlıdaq işlətməmişdilər. Kəndin xurafatçı əhalisini ölü diriltmək elmindən xəbərdar olduqlarına inandırmışdılar. Bunun sayəsində də kəndin bakirə qızları ilə evlənmək adı ilə ələ keçirirlər. Kəndlilərin də

olan-qalan var-dövlətlərini ələ keçirib kəndi xəlvəti tərک edirlər.

Hikmət diqqətlə onu dinləyən iş yoldaşlarını süzərək söhbətini yekunlaşdırmaq məqsədi ilə dedi:

– Göründüyü kimi, Bədi-üz-Zəman Həmədaninin nəql etdiyim əsəri Mirzə Cəlilin “Ölümlər”ini xatırladır. “Ölümlər”in süjeti gözümüzdə canlanır.

Bayaqdan diqqətlə söhbətə qulaq asan və Hikmətlə razılaşdığını bildirmək məqsədi ilə İsmayıl dilləndi:

– Haqlısan Hikmət. Məqamə janrı dünya ədəbiyyatında da istifadə edilir. Məsələn, rus mənbələrində “plutovskaya novella” kimi təqdim edilir. Məqamə janrında qələmə alınmış əsərlərdə əsərin personajları xilafətin müxtəlif guşələrinə səfər edirlər. Amma xilafət dağıldıqdan sonra nadirə yəni lətifə janrı inkişaf etmişdir. Məqamə və nadirə janrları sadəcə ədəbi hadisə olmadılar... Həmçinin də, ədəbiyyatda yazıcıları plagiatlıqda o qədər günahlandırırıblar ki... Məsələn, Mirzə Əbdürrəhim Talıbovun “Kitab yüklü eşşək” əsəri əvvəl II əsrdə yaşamış Apuleyin “Qızıl eşşək” romanından iqtibas olunduğu fərziyyəsi irəli sürülmüşdür.

Sonra başını bulayaraq dedi:

– Həmzə, deyirsən ki, Mirzə Cəlil “Ölümlər”də yalnız adları dəyişib, zarafatları və karikaturaları da plagiatdır, felyetonları da rus felyetonlarından köçürmədir? “Molla Nəsrəddin” rus satirik jurnallarının tərcüməsidir? Əlinin sözü olmasın, bu dediyin cəfəngiyatlara özün inanırsan? Hamımıza yaxşı bəllidir ki, “Molla Nəsrəddin” jurnalı özündən sonra ədəbi məktəb yaratdı. Molla Nəsrəddin Xoca Nəsrəddin, Xacə Nəsrəddin adı ilə təkcə bizim ədəbiyyatda deyil, fars, özbək, türklər, türkmənlər, Şimali Qafqaz xalqları və digər xalqların ədəbiyyatında özünün dərin mənalı, duzlu lətifə və hikmətli sözləri ilə tanınırdı. Bu insanın xalq arasında sevilən lətifələri necə iqtibas oluna bilər? Ay Həmzə, ədəbiyyatla məşğul olan hər bir tədqiqatçı çox gözəl bilir ki, lətifə janrı çox qədim zamanlarda yaranmış janrdır. “Kəlilə və Dimnə”dən tutmuş ta bu günümüzə qədər zəngin inkişaf yolu keçmişdir. Xalq idrakı ilə zəngin olan Molla Nəsrəddin lətifələrini Mirzə Cəlil necə Rusiyanın qəzet və jurnallarına baxıb və oradan tərcümə edib köçürə bilərdi? Mirzə Cəlil nəşr etdirdiyi “Molla Nəsrəddin” məcmuəsində çap olunan bütün yazılar köçürülmədir?

Həmzə İsmayılı sualla dolaşdırmaq məqsədi ilə dedi:

– Tarixi şəxsiyyət olub-olmaması mübahisəli olan bir kəsdən mənə misal çəkmək gülünc deyilmi?

İsmayıl istehza ilə Həmzəni süzərək cavab verdi:

– Gülünc sənin Molla Nəsrəddin haqqında məlumatsız olmağındır. Bəzi mənbələrdə Molla Nəsrəddinin IX əsrdə Harun-ər-Rəşid vaxtında, bəzilərinə XII əsrdə Səlcuq hakimiyyəti illərində, bəzilərinə isə XIII əsrdə Monqol istilasından, bəzilərinə də XIV əsrdə Teymurləngin hakimiyyəti dövründə yaşaması vurğulanır. Ümumiyyətlə, Molla Nəsrəddinin IX əsrlə XVI əsrlər arasında yaşaması haqqında mülahizələr söylənir. Məsələn, rus akademiki V. Qordlevski Molla Nəsrəddinin XII əsrdə yaşadığını bildirir. Belə bir fərziyyədə var ki, Molla Nəsrəddin məhz Marağa rəsədxanasının banisi, alim, astronom Xacə Nəsrəddin Tusidir. Biz mövzudan uzaqlaşıb Molla Nəsrəddini müzakirə edirik. Ancaq mənim fikrimcə, Molla Nəsrəddinin prototipi olmamışdır. Onun lətifələri xalq tərəfindən yaradılmışdır. Amma biz nəyi qoyub nəyi mübahisə obyektinə çevirmişik.

İsmayıl Həmzənin ona tərs-tərs baxdığını görüb dedi:

– Ay Həmzə, Molla Nəsrəddin məsələsini ortaya salmaqla Mirzə Cəlil məsələsini ört-bas-

dır etmək istəyirsən? Sözüün qıyası, fikrimi yekunlaşdıraraq deyirəm ki, Mirzə Cəlilin dahiliyi ondadır ki, o, həm Şərq, həm Qərb, həmçinin rus ədəbiyyatlarının kamil bilicisi olmuşdur. Öz yaradıcılığında da milli ədəbiyyatımızın ənənələrini əsas götürərək bu ədəbiyyatları sintez edərək, yəni başqa xalqların mədəniyyətlərindəki ən yaxşı ənənələri üzvi şəkildə birləşdirib oxucusuna çatdırmağa nail ola bilmişdir. Ona görə də səndən də, məndən də, yəni tərəfdarlarından da, əleyhdarlarından da onlar tərəfindən heç vaxt fəth edilməyəcək ucalıqda dayanır. Onunla öz arandakı fərqi görsən yaxşı olardı...

II

Kərim barmaqları ilə masanı döyəcəylərək dedi:

– Əşrəf, xəbərin var Sərvər Camal “Koroğlu” dastanını yıxıb sürüyüb...

Əşrəf başını bulayaraq dedi:

– Yox, xəbərim yoxdur... Onun “Koroğlu” dastanı ilə nə işi var? “Koroğlu” hara, o hara?

Kərim gülümsəyib dedi:

– Eh... Sənin də ki, heç nədən xəbərin olmur da qardaş...

Əşrəf dostunun narazılığını başa düşməyib təəccüblə soruşdu:

– Neyləyim? Sənin kimi kult.az-da, kulis.az-da, day.az-da daha nə bilim nələrini izləmirəm ki...

Sonra Kərimin qarşısındakı çayın soyuduğunu görüb dilləndi:

– Çayını soyutma. İç. Dərdini də danış, xəbərdar olaq. Elə bil sənin üçün münəcciməm, hər şeyi əvvəlcədən bilməliyəm.

Kərim başın bulayaraq dedi:

– Bir partiya sədri var, ağına gələni danışır. Bu dəfəki müsahibələrinin birində o, deyir ki, Koroğlu komik qəhrəmandır.

Əşrəf qımışaraq dedi:

– Deyir desin. Canı sağ olsun. Bəs sən niyə əsəbləşirsən?

Kərim təəccüblə Əşrəfi süzüb dedi:

– Anlamadım? Ciddi deyirsən? Necə yəni niyə əsəbləşirsən? Deyir ki, bu dastan guya insanlarda qəhrəmanlıq ruhu formalaşdırmır.

Əşrəf dostuna sataşmaq üçün sözünü kəsərək dedi:

– Bəs nə formalaşdırır?

Kərim dostunun onunla məzələndiyini görüb dedi:

– Yaxşı da... Zarafatın yeridir? Deyir ki, guya dastanın bir çox qolları sovet hökuməti vaxtında tapşırıqla yazılıb.

Əşrəf dostuna sataşmaq üçün dilləndi:

– Dəliddən doğru xəbər, buna deyərlər. Bəlkə haqlıdır. Sən niyə o dəqiqə reaksiya verirsən?

Kərim soyumuş çaydan bir-iki qurtum içib dedi:

– Nə haqlıdır? Sən məni, rus demişkən, “neperebivay”, qulaq as.

Əşrəf günah iş görmüş adamlar kimi çiyini ni çəkib dedi:

– Yaxşı, sən deyən olsun.

Sonra üzünə ciddi görkəm verib dedi:

– Buyurun, dinləyirəm.

Kərim Əşrəfə baxıb dedi:

– Mənə diqqətlə qulaq as. Deyir ki, Əlyazmalar Fondunda saxlanılan dastanla əlimizdə olan dastan arasında heç bir əlaqə yoxdur. Dastanın qollarının müəllifləri də guya bəllidir. Dünyanın heç bir ölkəsində xalq qəhrəmanı ömrünün sonunda əkinçiliklə məşğul olmur, qəhrəmanlıqdan könüllü imtina etmir. Bir insan qəhrəmanlıqdan imtina edib, əkinçiliklə məşğul olursa bu necə xalq qəhrəmanıdır? Camaatın əkinçisi qəhrəman olanda, bizim qəhrəmanımız əkinçi olur. Koroğlu yadellilərə qarşı mübarizə aparmayıb. O, necə xalq qəhrəmanıdır ki, bir nəfər yadelliyə qarşı vuruşmayıb. “Koroğlu” dastanında əsas məqsəd türk idarəçiliyinə, sultanlara, paşalara qarşı nifrət yaratmaq olub.

Əşrəf dostunu diqqətlə süzüb başını bula-
dı. Narazı-narazı dedi:

– Sənin Sərvər Camalla nə işin? Bəyəm hər deyilənə reaksiya vermək gərəkdir? Hərənin bir düşüncəsi var. Hamını eyni cür fikirləşməyə məcbur edə bilməzsən ki? İndi demokratiyadır. Kim nə istəyir deyir, nə istəyir edir... Sözün qısa-sı, söz azadlığıdır, Kərim, söz azadlığı... Bunu bir dəfəlik anla. Anla ki, canın rahat olsun. Yoxsa, ay bu belə getdi, ay bu belə dedi, bu da bunu...

Kərim əsəbi halda Əşrəfə baxıb udqundu. Sonra dodaqlarını dişləyərək dedi:

– Mən səni anlayıram. Sən belə söhbətlər-dən bezmisən artıq. Amma məni yandırıb tökən Sərvər Camalın dedikləridir. Deyir ki, dünyanın heç bir ölkəsində Koroğlu kimi qəhrəman yoxdur. Bu cür qəhrəmanın ruhu ilə milləti tərbiyə etmək olmaz. Koroğlu döyüşmək, vuruşmaq yerinə atına yalvarır. Aşiq paltarını geyinib Həsən xanın məclisinə gedir. O qəhrəman kimi mübarizə aparmır. Koroğlu hər rastlaşdığı dəliyə – Dəmirçioğluna, Tüpdəğidana, Kürdoğluna, Dəli Həsənə məğlub olub. Elə bir dəli olmayıb ki, ona qalib gəlsin. Biri basır suya boğur, biri başını kəsir, qışqırır yalvarır ki, öldürməyin məni, mən Koroğluyam. Onun ancaq bir qəhrəmanlığı var. Qarı yeddi qazan aş bişirir, o da hamısını yeyib qurtarır. Yeganə qəhrəmanlığı budur. Keçəl

Həmzə də ağıl və bacarığına görə ondan qat-qat üstündür, ağıllıdır. Koroğlu ağılına görə Keçəl Həmzəyə, qol gücünə görə isə dəlilərinə məğlub olan biridir.

Əşrəf əli ilə alını tutub dedi:

– Məni əməlli-başlı yordun, e... Başa düşürsən ki, son dövrlər Koroğluya münasibət tamamilə dəyişib. Məsələn, Kəramət Böyükçölün «Çöl», İlqar Fəhminin «Qarğa yuvası» romanlarında Koroğlu haqqında xalq dastanı dekonstruksiyaya uğradılıb, yəni qəbul edilmiş Koroğlu tamamilə fərqli təqdim edilir. İlqar Fəhminin də, Kəramət Böyükçölün romanlarında Koroğlu yaltaq, qorxaq təsvir edilmişdir. Əksinə olaraq, Keçəl Həmzə müsbət qəhrəman kimi, yəni dostluğa etibarlı bir insan kimi təqdim edilir. Sən canım, dur görək, bir təmiz havaya çıxmaq. Sonra yaxşı bir yer tanıyıram, çox dadlı yeməklər bişirilir. Bayaقدan ruhumuzu doyurduq, görünür aclığımızın qarşısını ala bilməyib.

Kərim əsnəyib dedi:

– İsti də məni əldən salıb. Bir yandan da məni yuxu basır. Nə yatardım...

Əşrəf ayağa durub ətrafına nəzər saldı. Sonra hələ də oturan Kərimə baxıb dedi:

– Sən mənim canım dur, havaya çıxmaq. Məni də yuxu basır.

Kərim dərindən əsnəyib ayağa duraraq soruşdu:

– Haraya?

Əşrəf köynəyini düzəldərək dedi:

– Demişəm də... Nahara...

Əşrəflə Kərim yolda Aqilə rast gəldilər. Aqil köhnə dostlarını görüb yaxınlaşdı:

– Bəh, bəh, kimləri görürəm... Siz hara, buralar hara?

Kərim Aqili sinəsinə basaraq dedi:

– Bilmirsən hara? Əşrəflə olanda hara gedirik?

Aqil Əşrəflə görüşüb dedi:

– Hara gedəcəksiniz, yeməyə.

Əşrəfin tutulduğunu görüb dedi:

– Mən də sizə qoşuluram. Amma şərtim var...

Kərimlə Əşrəf diqqətlə Aqilə baxdıqda, o, gülümsəyib dedi:

– Amma qonaqlıq məndən. Artıq söhbət eşitmək istəmirəm. Ancaq gəlin dəniz kənarına, tutalım Novxanıya gedək. Orada dadlı balıq kababları olur. Nə deyirsiniz?

İstirahət günü olduğundan Kərimlə Əşrəf razı oldular. Aqil gülümsəyərək dedi:

– Yolçu yolda gərək, maşına...

Aqil maşındakı radioötürücünü qurdalayıb həzin bir musiqi tapıb dedi:

– Maşında musiqinin öz ləzzəti var. Elə bil səni məcbur edir ki, diqqətlə qulaq as. Musiqisindən əlavə sözlərin mənasına da fikir verirsən. Hər mahnının sözləri də sanki sənə doğmadır.

Sonra yanında əyləşmiş Kərimə baxıb başını bulayaraq soruşdu:

– Bu gün gözümə bir təhər dəyirsən? Nə olub? Dəryada gəmilərin batıb, ay Kərim?

Kərimin susub cavab vermədiyini görüb maşının içindəki balaca güzgüdən Əşrəfə baxıb göz vurub qaşları ilə Kərimi göstərərək soruşdu:

– Bəlkə sən deyəsən nə olub, ay Əşrəf?

Əşrəf Kərimə baxıb üzünə ciddi görkəm verib dedi:

– Vəziyyət sən düşündüyündən də ciddidir, ay Aqil.

Aqil arxaya qanrılıb soruşdu:

– Nə olub ki?

Əşrəf əli ilə heç işarəsi edib dedi:

– Maşını sür. Qəza törədərsən.

Kərim dərindən ah çəkərək dedi:

– Aqil, məni təkcə sən başa düşərsən. Bayaqdan danışırım – başı ilə Əşrəfə işarə edərək – bu da məni məsxərəyə qoyub. Sərvər Camal deyir ki, sovet dövründə yaradılan ideallardan imtina etmək lazımdır. “Koroğludan, Qaçaq Nəbi-

dən, Həcərdən, Babəkdən imtina edilməlidir. Onların yerini Cavad Xan, Ağa Məhəmməd Şah Qacar, Nadir şah, Şah İsmayıl Xətai, Səttarxan almalıdır və xalq bu ruhda tərbiyə olunmalıdır.”

Aqil Kərimə baxıb qaşlarını çatıb dedi:

– Səni çox gözəl başa düşürəm, qardaş. Nə isə son illər tarixi şəxsiyyətlərə qarşı məqsədli hücumların təşkili məni də narahat edir. Babəkin, Şah İsmayılın, Mirzə Fətəli Axundovun, Qaçaq Nəbinin əleyhinə nə qədər danışarlar. Elə məsələlər var ki, insanlar neçə illərdir onu özləri üçün müqəddəs bilib. Onlara qarşı yazılar yazmaq, nüfuzdan salmaq, böhtan, şər atmaq olmaz.

Əşrəf söhbətə qoşulub dedi:

– Sənin Koroğlu haqqında satirik yazın hələ yadımdan çıxmayıb.

Kərimin təəccüblə ona baxdığını görən Aqil dilləndi:

– Hə, əvvəllər, Cinayət Məcəlləsinə baxıb Koroğlunun hansı maddələrlə ittiham edilə biləcəyi ilə bağlı satirik yazı yazmışdım. Koroğlu indi yaşasaydı, silahlı dəstə saxladığı üçün onu reket kimi həbs edəcəkdilər. Koroğlunun Bakıda heykəli qoyulanda əldəqayıрма “müxalifət”çinin biri qəzetdə yazmışdı ki, Koroğluya türklərin düşməni olduğuna görə heykəl qoyurlar. Ona cavab yazdım və ortaya şəkillər də qoydum.

Türkiyə hələ əlli il bundan əvvəl müxtəlif şəhərlərində Koroğluya heykəllər ucaldıb. O, necə türklərin düşməni olub ki, şərəfinə heykəllər ucaldıblar?! Digər tərəfdən hələ on il bundan əvvəl akademiya Koroğlu haqqında kitab buraxmışdı. Bu kitabda Koroğlunu cinsi azlıqlara aid etmişdilər. O vaxt rəhmətlik Akif Səməd və mən həmin kitaba münasibətimizi mətbuat vasitəsilə bildirmişdik. Nə qədər desələr də, bu millətin içində bir Koroğlu sevgisi var. Bu artıq qanımıza hopub.

Kərim Aqilə baxıb dedi:

– Sən dediyin başqa, Sərvər Camalın dedikləri başqa...

Aqil gülümsəyərək dedi:

– Niyə mən başqa, Sərvər Camal başqa? İkimiz də bu torpağın övladlarıyıq.

Kərim əlini Aqilin çiyinə vurub dedi:

– Sərvər Camalın Babək haqqında da dedikləri yadınızdadır? Deyir ki, Babək fenomeni Azərbaycanı İslam dünyasından qoparmaq üçün yaradılıb. Bu gün azərbaycanlılar Babəki xalq qəhrəmanı hesab edirlər. Amma o, Xürrəmilərin lideri olub. Xürrəmilər də təkcə azərbaycanlılardan ibarət olmayıb. Azərbaycana sovet dönəmində təqdim edilən kodlara baxsaq görürük ki, azərbaycanlıları qorxaq, öz hüquqlarından imtina edən, onların bir araya gəlməsinə imkan ver-

məyən, daha çox kökü olmayan xalq kimi tərbiyə etmək üçün bu kodlardan istifadə olunur. Xürrəmilər hərəkətində həm əfqanlar, həm farslar, həm də bir qədər azərbaycanlılar olub. Xürrəmilər İslama qarşı olan hərəkət idi. İslamla ciddi konfliktdə olan dəyərləri var idi”.

Aqıl ona baxan Əşrəfə göz vurub dedi:

– Ay Əşrəf, Babəkdən imtina edək, bəs onun yerinə kimi təqdim edək?

Əşrəf qəhqəhə çəkərək dedi:

– Mən niyə təklif etməliyəm? Artıq təklif var.

Dostunu maraqla dinləyən Kərim soruşdu:

– Kimi və kim təklif edib?

Əşrəf maşının oturacağına yayxanıb dedi:

– Sərvər Camalın özü. Təklif edir ki, Babəkin əvəzinə Qaraca Çoban xalq qəhrəmanı kimi təqdim olunsun. Qaraca Çobanın təbliğini gənc nəslin tərbiyəsində daha düzgün hesab edir.

Aqıl başını bulayıb dedi:

– Əla... Bu sözün bitdiyi məqamdır...

Kərim barmaqları ilə bığlarını sığallayaraq dedi:

– Heç təəccüb etmirəm... Təəccüblü nə ola bilər ki... Sərvər Camalın Babək haqqında dedikləri Koroğluya dediklərinin yanında toya getməlidir.

Əşrəf dostunu dinləyib təmkinlə dedi:

– Aqıl, bayaqdan Kərimə deyirəm ki, fikir vermə. Hər kəsin öz düşüncəsi var. Sərvər Camalın dedikləri ilə sənin düşüncən dəyişdimi? Təbii ki, yox... Ürəyinə salma dedikcə, dostumuzun ürəyinə salmağı gəlir.

Aqıl maşını saxlayıb dedi:

– Çatdıq. Amma, süfrə arxasında bu sözsöhbətə son. Gəlmişik dincəlməyə. Rahat, dostcasına dincəlməyə...

III

Kərim Aslana baxıb dedi:

– Səməd Vurğun qəribə tale yolu keçib. Hər kəsə qismət olmur ki, sağlığında əfsanələşəsən...

Aslan Kərimin sözünü yarım kəsərək dedi:

– Bir yandan hücumlara, təqib və təzyiqlərə məruz qalasan, yazdıqlarını inkar edib, şəxsiyyətinə kölgə salalar.

Kərim əlindəki təsbehi çevirib dedi:

– Hə, qəribəsi də odur ki, hücumlar Səməd Vurğunun əlinə qələm aldığı vaxtdan başlayıb və bu gün də davam etməkdədir...

Salman Aslanla Kərimə baxıb dedi:

– Ən paradoksal olan odur ki, Səməd Vurğunu sağlığında sovet quruluşuna qarşı çıxmaqda, kommunist partiyasının rəhbərlik rolunu danmaqda, millətçilikdə, xalq düşməni elan edilmiş H. Cavid, Ə. Cavad, M. Müşfiq, H. Sanılı kimi ədibləri müdafiə etməkdə, Yazıçılar İttifaqı-

nın katibi kimi “millətçi ünsürlər”i, xüsusilə H. Cavid və M. Müşfiqi “qanadının altına almaqda” günahlandırırıdılar. İndi isə əksinə, sovet quruluşunu və kommunist partiyasını mədh etməkdə, milli şairləri güdaza verməkdə ittiham edilir.

Kərim başını bulayaraq dedi:

– Vallah, mən bu söz-söhbətlərdən əməlli başlı bezdim. Gah şifahi ədəbiyyatımız, gah da ki, məşhurlarımıza layiq olmayan insanların səviyyəsiz söz atmaları insanı özündən çıxarır. Bir tanışımız var idi, rəhmətlik Məmmədخان müəllim... Onun gözəl bir fikri bu gün də yaddaşımda ilişib qalıb. Rəhmətlik deyirdi ki, insana özündən səviyyəli söz demir, desə sənə təsir etməz. İnsana söz deyən həmişə ondan səviyyə-cə aşağı olan deyir ki, bu da insanı yandırır yaxır.

Salman Kərimlə razı olduğunu başını tərpətməklə bildirib dedi:

– Tamamilə haqlısan. İndi ədibə qarşı irəli sürülən son ittihamların sərhədləri genişləndirilib. Şairin özü bundan iztirab çəkdiyini hələ o vaxt lirik dillə cavab verə bilmişdi:

Biri gedir, biri gəlir paxılların bu dünyada,
Bir iblisdir ilan başlı, balıq qanlı bu insanlar.
Bir şairin yalnız ömrü tor içində gedir bada,
Nə yazıq ki, bu sirmimi nə anlayan, nə duyan var.

Aslan gülümsəyib rişxəndlə dedi:

– Bəli, ədibə qarşı irəli sürülən ittihamların sərhədləri genişləndirilməklə yanaşı, həm də yenedilər.

Kərimlə Salmana baxıb əlavə etdi:

– Bunlar anlamaq istəməirlər ki, əsərləri müəlliflər qələmə alır, amma müəllifləri mövcud olan mühit formalaşdırır.

Salman Aslanla razı olduğunu bildirib dedi:

– Düz deyirsən. Qıyası, bədii əsərin mətnini mühit yaradır. Hər hansı yaradıcılıqla məşğul olan insana, istər şair olsun, istər yazıçı olsun, kim olur olsun, ortada olan əsərə və ya ədibə qiymət verərkən mühit nəzərə alınmalıdır.

Kərim Salmanın fikirləri ilə razılaşıaraq dedi:

– Hə, hər hansı ədibin yaradıcılığı və şəxsiyyətinə qiymət verərkən mühit hökmən nəzərə alınmalıdır. Səməd Vurğun sovet ədəbiyyatını yaradan şairlərdən biri kimi təqdim edildiyi hamımıza məlumdur. Hətta belə bir fikir oxumuşdum, “Vurğundan danışmaq elə sovet ədəbiyyatından danışmaq deməkdir”. Şairin sovet dövrü ədəbiyyatının inkişaf etdirilməsində xidmətləri az olmayıb, çünki o dövrdə yaşayıb – yaratmışdır. Səməd Vurğun yaradıcılığının ilk dövrlərində dövrünün ədəbiyyatına qarşı çıxması tarixi

faktdır. Hələ 1928-ci ildə, qardaşına ünvanladığı məktubda yazmışdır ki, “mən bugünkü yekrəng ədəbiyyatın amansız bir düşməniyəm.”

Aslan armudu stəkana çay süzərək dedi:

– İnkər edilməz faktdır ki, Səməd Vurğun dövrün tələblərinə, partiyanın ədəbiyyat qarşısında qoyduğu tələblərə cavab verməyən dövrünün quruluşunu tərənnüm edən əsərlər yazıb. Səməd Vurğunu indi ən çox suçladıqları məsələ odur ki, Ağa Məhəmməd Şah Qacarı qəddar, qaniçən, əzazil təsvir edib. Şah Qacar hakimiyyət uğrunda mübarizədə günahsız insanların gözlərinə mil çəkdirən, qətlə yetirən despot kimi təsvir etməsi bu gün mübahisəyə çevrilib.

Kərim çiyinlərini çəkib dedi:

– Mərkəzləşdirilmiş İran dövlətinin yaradılmasında bu fəthənin əməyinə Səməd Vurğun heç bir xələl gətirmir. Tarixdə Şah Qacar Səməd Vurğunun təqdim etdiyi kimi tanınır. Özü də Səməd Vurğun bədii əsər yazıb, tarix qələmə almayıb...

Salman əlini yelləyib dedi:

– Yox, əşi... Sərvər Camalın şairə qarşı hücumunun məqsədi odur ki, “26-lar” və “Vaqif” əsərlərinin nəşr və təbliğ edilməsi dayandırılınsın.

Aslan çiyinlərini çəkərək dedi:

– Mən bildiyim qədər “26-lar” poeması son iyirmi ildə nə nəşr, nə də təbliğ edilir.

Kərim isə başını narazı-narazı bulayıb dedi:

– “26-lar”dan fərqli olaraq, “Vaqif” dramı isə nəşr edilməlidir. Sərvər Camalın özünə mənəvi ata hesab etdiyi M.Ə. Rəsulzadə “Vaqif” dramında vətənpərvərlik ruhunu yüksək dəyərləndirib. Sərvər Camal öz mənəvi atasıyla razı deyilmi?

Aslan Kərimin əlində çevirdiyi təsbehə baxaraq dedi:

– Səməd Vurğunun “Azərbaycan” şeiri kifayətdir. Şair bu şeir ilə ədəbiyyatda möhürünü vurub. Mənim Qorxmaz Quliyevin bu şeir haqqında fikirləri bu gün də yadımdadır. Hörmətli professorumuz vurğulayır ki, biz bu şeiri lazımınca dəyərləndirmirik. Qoy alimin fikirlərini necə var, sizlərə elə çatdırmağa çalışım. O, yazmışdır ki, “Vurğunun “Azərbaycan” şeirinin “Azərbaycan” adlı məkanın SSRİ daxilində, Azərbaycan xalqının sovet xalqı içində əriyib yoxa çıxmasının qarşısını almaqda, bu gün öyünə-öyünə vurğuladığımız mentallığımızın qorunub saxlanmasında rolunu lazımınca dəyərləndirməmişik.”

Salman əllərini yelləyərək dedi:

– Eh... Kişi düz deyir... Amma nə faydası?

Sonra nə fikirləşdisə dedi:

– Səməd Vurğunun özü şeiri haqqında dedikləri bütün tədqiqatçıların təhlilindən maraqlı və sanballıdır. Şair demişdir ki, başa düşə bilmir-

lər ki, bu şeir mənim həyatımın və bütün yaradıcılığımın mənasıdır, rəmzidir... Məndən ötrü ən müqəddəs torpaq Azərbaycandır. Ən doğma xalq isə Azərbaycan xalqıdır, onun dili və şeiri mənim vicdan səsimidir, o, mənim doğma anamdır. Əgər buna görə məni millətçi etmək istəyirlərsə, qoy etsinlər. Bir gün gələr tarix həqiqəti açar.

Kərim yenə narazı-narazı başını bulayaraq dedi:

– Nə olsun? Aqşın “Azərbaycan” şeirini şeir saymır, onu “nənəsi qocalanda – üstünə babası günü gətirəndən sonra” nənəsinin yazdığı iki misralıq “şeir”lə” müqayisə edir, üstünlüyü də ki, təbii ki, nənəsinin “əsəri”nə verir.

Salman çiyinlərini çəkib dedi:

– Nə deyə bilərik? Təbii ki, heç nə...

Aslan gülümsəyib dedi:

– Niyə ki? Vaqif Bayatlı demişkən, “bir dəfə Azərbaycan demək – Azərbaycan deməkdir. İki dəfə Azərbaycan, Azərbaycan demək – Səməd Vurğun deməkdir...”

Kərim qaşlarını çataraq dedi:

– Yadımdadır, arxivdə işləyərkən, keçən əsrin otuzuncu illərində nəşr olunan “İnqilab və Mədəniyyət” jurnalında Səməd Vurğun haqqında yazıya rast gəlmişdim. Yazılırdı ki, Səməd Vurğun əski kəndi idealizə edir, yalnız özünün

daxili xırda burjua varlığı ilə məşğul olaraq irəli yürüyə bilməyir, şeirlərinin bədii qüvvəti onun əski məfkurəvi istiqaməti ilə əlaqədar olduğu üçün çox yerdə bu da zəif nəzərə çarpır. Hər halda Səməd Vurğun özünün yenidən tərbiyəsinə əhəmiyyət verməlidir.

Salman qəhqəhə çəkərək Kərəmə baxdı. Qəhqəhəsini kəsib dedi:

– Mənim də yadıma düşür. Mən də rastlaşmışdım, amma sən dediyin jurnalda yox, o dövrlərdə çıxan “Kommunist” qəzetində rast gəlmişəm. Səməd Vurğun haqqında o da yazılmışdır ki, guya, o, kənddən ayrılmış, şəhərdə ziyalılışmış, ictimai mənşəyi etibarilə kəndin yoxsul bir ailəsindən çıxmış, onun bütün ağırlıqlarını hələ çocuş yaşında ikən öz boynunda daşımış olan Səməd Vurğun yoldaş kəndi təsvir edərkən ondan bir qolçomaq ləzzəti alır. Sonra o da yadımdadır ki, yazmışdılar ki, o, ya birdəfəlik üçtelli saza yapışmalı, el aşıqları ilə ağız-ağıza verərək “yaşıl dağları, əlvan buludları, çırpınan titrək könülləri şairanə bir surətdə” təsvir etməli və yaxud mübariz proletariyatın qalibiyyət marşını çalmalıdır.

Otağa girən Kazım salamlayıb dedi:

– Nə olub? Niyə belə qəmginsiniz?

Kərim Kazımı süzüb dedi:

– Salman, ümumiyyətlə, Səməd Vurğun yaradıcılığını gözü götürməyənlər çox olmuşdur. Mənə elə gəlir ki, bu Səməd Vurğunun populyarlığını qəbul edə bilməməkdən irəli gələn amildir. Sizcə haqlı deyiləmmi?

Kazım söhbətin nədən getdiyini anlayıb Kərimə zarafatla dedi:

– Bəli... Bəs “mən nə Sanılıyam, nə də Cavadam; Onlara düşmənəm, onlara yadam” misralarını kim deyib? Kimə məxsusdur?

Kərimin cavab verməyini gözləməyib, Aslan dilləndi:

– Kazım, bir ixtisasçı kimi bilirsən ki, o dövrlərdə Səməd Vurğunun Cavidin, xüsusilə də Sanılının, həmçinin də Cavadın təsiri altına düşməsi haqqında fərziyyələr irəli sürülmüşdür. Üstəlik şairin onların “havalarını daha ustalıqla çalması”nı deyirdilər.

Kazım heç nə olmamış kimi çiyinlərini çəkib dedi:

– Təəccüblü nə var ki? Vurğunun Cavad və Sanılının təbiətə həsr olunmuş şeirləri arasında doğmalığ, hiss olunacaq dərəcədə yaxınlıq özünü göstərir.

Aslan başını bulayaraq dedi:

– Qardaş, o ayrı mövzu... Söhbət sənin bayaq səsləndirdiyin və Səməd Vurğunu ittiham etdiyin “mən nə Sanılıyam, nə də Cavadam; On-

lara düşmənəm, onlara yadam” misralarından gedir. Yəni doğrudan anlamırsan ki, o dövrdə elə yazmaq lazım idi.

Kazım heç nə anlamadığından soruşdu:

– Niyə?

Aslan əsəbi halda qışqırdı:

– Nə niyə?

Sonra udqunub dedi:

– Qışqırdığıma görə günahımdan keçin.

Sonra üzünü Kazıma tutub dedi:

– Adamı lap özündən çıxarırsan e...

Dərindən nəfəs dərib sözünə davam etdi:

– Kazım, o dövrdə Cavad və Sanılıya münasibət daha kəskin idi və onlar “burjua və qolçomaq şairləri” adlandırılırdılar. Vurğunun yaradıcılığını təhlil edib “kəndi təsvir edərkən ondan bir qolçomaq ləzzəti alır” deyər ittiham edirdilər. Bir neçə dəfə həbs edilmiş Sanılı və Cavadın tərəfində durmaq nəyi dəyişəcəkdir? Vurğun taleyini niyə təhlükə altında qoymalı idi?

Hamı Aslanın sualı qarşısında susurdu. Araya ölü sükut çökmüşdü. Kərim araya düşən sükutu pozub dedi:

– Bir insanın başqalarını inkar etməsi, əleyhinə əsərlər yazması o dövrdə adi hal almışdı...

Salman gülümsəyib dedi:

– Adi hal yox, dəb idi...

Aslan Salmana bozaraq dedi:

– Ağını çıxartma...

Kərim gözünü uzaqlara zilləyib dedi:

– Səməd Vurğunun “Həsərət” şeiri yadınızdadır? Oradakı o başı kələğaylı ana sanki mənim öz anamdır. Gözlərimdə canlanır. Şair yazırdı ki,

Gecənin sarvanı o ulduz, o ay,

Anamın örtüdüğü sarı kələğay,

Gözümdə qalmışdır ömrüm uzununu...

Bax bu şeiri üçün də şair əziyyət çəkdi, tə-nələr eşitdi. Haradasa keçən əsrin, təqribən otuz-otuz beşinci illərində “Ədəbiyyat qəzetəsi”ndə bu şeirə münasibət bildirilmişdir. Tam yadımda qalmayıb, amma təxmini deyə bilərəm. Orada qeyd edilirdi ki, Səməd Vurğun inqilabi axın qarşısında bir an duraraq yıxılana qarşı bir “həsərət” çəkdi. Bu isə əfv olunmaz bir günahdır. O, üzərinə düşən bu çirkin ləkəni inqilabi yolla silməli və təqşirini təmizləmək üçün Şura ədəbiyyatı qarşısında yazıları ilə bəraət qazanmalıdır.

Kazım başını bulayıb dedi:

– Həqiqətən deyilənlərin şərhə ehtiyacı yoxdur. Səməd Vurğunun dövründə, kələğayını feodalizmin rəmzi kimi qəbul ediblər və “kələğayını arzu etməsi” onun yeni quruluşa qarşı çıxması, köhnə quruluşu qaytarması kimi təlqin ediblər. Niyə ki, şairin dövründə çıxan “Hücum” jurnalında onun yaradıcılığının ilk dövrlərində

xırda burjua dünyagörüşünün təsirinə məruz qaldığı, qarşısına qoyduğu məsələlərin heç birini proletar sinfi nöqtəyi-nəzəri ilə həll edə bilməməyi, dövrünün yeniliklərinə kənardan bir tamaşaçı kimi baxdığı qeyd olunurdu. Siz də nəyi qoyub, nəyi axtarırsınız?

Salman gülümsəyib dedi:

– 1943-cü ildə isə əsərlərinin səhnədə oynanılmasına qadağa qoyulur, dramlarının səhnədən götürülməsi haqqında göstəriş verilir.

Kərim masanın arxasından ayağa durub pəncərəyə yaxınlaşdı. Küçədə tələm-tələsik gədən insanları diqqətlə süzərək dedi:

– Dostlar, belə gəlib, belə də gedəcək. Sirri ni heç kəsə verməyən bu gəlimli-gedimli dünyaya kimlər gəlib – kimlər gedib? Onlardan biri də ki, dahi şairimiz. Bilirsinizmi, biz bu işin içində olduğumuz üçün kimin kim olduğunu çox gözəl anlayırıq. Qələm sahiblərinə hücumlar olur. Bu inkaredilməz faktdır. Amma hər şeyin dərəcəsi var. Daha “nənəm mənə kor deyib, hər gələnə vur deyib” məsəli deyil. Səməd Vurğunu həyatı bilməməkdə, mədəni gerilikdə təqsirləndirirlər. “Aygün” poeması üçün nələr eşitmədi. Başı çıxan da yazdı, çıxmayan da. Gah bolşevik partiyalılığı prinsipindən, sosializm realizmindən geri çəkildiyi üçün, gah da sovet varlığını, sovet adamlarının simasını təhrif etməsi baxımından

müvəffəqiyyətsiz, bədii cəhətdən sönük, zəif əsər kimi dəyərləndirilmişdir.

Aslan hələ də pəncərənin qarşısında dayanan Kərimə baxıb dedi:

– “Aygün” əsəri partiyanın sovet ədəbiyyatı qarşısında qoyduğu məfkurəvi – bədii tələblərə cavab vermir, “Əmirxan obrazının baxışları ilə Səməd Vurğunun həyata münasibəti eynidir” fikirlərini oxuyanda yazının müəllifi əlimə keçsəydi, tikə-tikə edərdim.

Salman Aslanın hirsləndiyini görüb dilləndi:

– Hirsələnmək lazım deyil. Şairi Aygün, Ülkər kimi adların üstündə ittiham etmişdilər. Həyatda olmayan uydurma, qeyri-təbii adlar yaratdığı üçün qınanan şair nə etməliydi? Şairin bu bəndi hər şeyi deyir:

İndi bu böhtanlar mənə dar gəlir,
Saçlarım ağarır, ömrüm gödəlidir.
Qarımdan çəkilsin qara buludlar,
Mənim Günəş adlı bir vicdanım var
Kərim kədərlə dedi:

– Salman qulaq as, Səməd Vurğun nə demiş:

El istər hər sözü, şeirim cahanda bir şüar olsun,
Paxıllar cəhd edirlər ki, sözü gülzarı xar olsun.

...Rəzillər can atırlar ki, rübabım sınısın aləmdə,

Nəsibim, taleyim, haqqım – soyuq bir intihar olsun.

Masanın arxasına keçib əyləşdi. Onun hərəkətlərini izləyən Kazıma dedi:

– Siqaretin var?

Kazım təəccüblə soruşdu:

– Sən nə vaxtdan siqaret çəkirsən? Sən çəkmirdin axı...

Kərim əlini yelləyib dedi:

– Bu həngamədən sonra gəl bir siqaret çəkmə...

IV

Kərim dostları ilə dəniz kənarına gəlməyinə peşman olmuşdu. Etibarın bu dəstənin içində olması onu pəjmürdə edirdi. Dilinə içki dəyən kimi, gic-gic danışmağa başlayacaqdı. Kərim Etibarın xasiyyətinə əla bələd idi. Fikirli-fikirli dənizin köpüklənən dalğalarına tamaşa edirdi. Aqil əlini Kərimin çiyinə vurub dedi:

– Dost, bayaqdan çağırırıq eşitmirsən. Dur, səni gözləyirik, süfrə arxasına keçirik.

Kərim cəld ayağa durub dil-ağız etməyə başladı:

– Eşitməmişəm. Sənə də əziyyət verdim.

Aqil çiyinlərini çəkib dedi:

– Bu olmadı ki, getdik, yeməklər soyuyur.

Kərim masaya yaxınlaşanda artıq Etibar sağlıq deyirdi. Kərimi görüb soruşdu:

– Filosof, dənizin sahilində fikrə getmişdin, yoxsa dənizin ləpələrinin səsindən səsimizi eşitmirdin?

Kərim masanın arxasına keçib əyləşdi. Etibarın ona dikilən baxışlarına baxıb dedi:

– Etibar, üzürlü hesab elə, bir az ağır eşitməyim var. Qulaqlarım yaxşı eşitmir. Karlığım var, qocalıq əlamətidir, qocalırıq...

Dostlarının qəhqəhəsi Kərimin dodaqlarının qaçmasına səbəb oldu. Etibar əlindəki rumkanı başına çəkib, ağzını marçıldadaraq dedi:

– Qardaş qocalığı boynuna alma... Kim ki, qocalığı boynuna aldı, qocalıq minir həmin adamın boynuna, hər iki ayaqlarını da sallayır aşağı... Qocalığı boynuna alırsansa da bizi o sıraya qatma....

Səlim əlindəki kabab şişini Kərimə uzadaraq dedi:

– Ona fikir vermə. Al bu kababı, gör necə ləzzətlidir.

Məcid əlindəki qədəhi başına çəkərək dedi:

– Etibar, məclisdə bu gün şeir deyəcəksən.

Kərim dərindən nəfəs çəkib düşündü “başlandı”. Etibar artıq içkinin təsirindən məst olmuşdu. Məcidə göz vuraraq dedi:

– Şeir deyəndə yadımıza Sabir düşür. Sabir deyəndə yadımıza nə düşür?

Hamının susduğunu görüb Kərimdən soruşdu:

– Kərim, Sabir deyəndə yadımıza nə düşür?

Kərimin də susduğunu görüb başını buladı. Sonra dedi:

– Sabir deyəndə yadımıza “Millət necə tarac olur olsun, nə işim var” şeiri düşür.

Masa arxasında əyləşmiş dostlarını süzərək soruşdu:

– Düz deyiləm?

Sonra əlini qaldırıb dedi:

– Amma. Bir nüans var.

Məcid Etibarı coşdurmaq üçün dedi:

– Nə nüansı? De. Biz də bilək. Heç xəbərimiz yoxdur bizim...

Etibar özündən razı halda dedi:

– Xəbəriniz var, bu şeir Sabirin deyil.

Aqıl təəccüblə soruşdu:

– Bəs kimindir? Şeiri kimin ayağına yazmaq...

Etibar əlini yelləyib dedi:

– Zarafatın yeri deyil, dost.

Sonra Kərimə üzünü tutub dedi:

– Kərim, bəlkə sən deyəsən.

Kərim ona zillənən baxışların altında əzilirdi. Etibarı yerində otuzdurmaq üçün dedi:

– Təzə xəbər deyil ki... Ədəbiyyatşünaslıqda bu mövzu ətrafında mübahisələr hələ də davam edir.

Etibar əlini yelləyərək dedi:

– Yox qardaş, yox... Səninlə tamamilə razı deyiləm, ha.. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı qırx ildir bu şeirin kimə məxsus olduğunu sübut edib. Sübuta məhəl qoyulmayaraq, bu şeir hələ də Sabirin adına yazılır.

Məcid maraqla soruşdu:

– Bəs bu şeir kimindir? Necə olub ki, başqa birisi yazıb, Sabirin adına çıxılıb?

Etibar Məcidə fikir verməyib Kərimdən soruşdu:

– Kərim, Molla Nəsrəddin redaktorları o şeir haqqında nələr demişdi?

Kərim mübahisəyə son qoymaq üçün diləndi:

– Qoy çörəyimizi rahat yeyək. Dilotu yemisen?

Etibar özündən razı halda dedi:

– Yox canım, dilotunun bura nə dəxli... İndi isə başlayırıq əsas mətləbə. Mirzə Cəlil “Sabir haqqında xatiratım” məqaləsində özü yazmışdır ki, “lazım bilirəm iqrar edəm ki, məcmuəmizin dördüncü nömrəsində dərc olunan və hər “Hop-hopnamə”yə daxil olan “Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?” adlı mənzuməni ki, bu saat

camaatımız onu Sabirə istinad verir, Sabirin olduğunu mən inkar edirəm: əvvələ o səbəbə ki, həmin mənzumənin əl yazısı Sabirin əl xətti ilə yazılmamışdır; ikinci dəlilim budur ki, şeir özü necə ki, şeir ustaları mülahizə edə bilər, – bir qədər zəifdir və bəhər surət Sabirə yapışmır. Burada Sabir şivəsi və Sabir ruhu görünür. Mənim haman nəzəriyyəmin əksini bircə şeirin dəstixətti təsdiq edə bilər, əgər bir kəsdə varsa, zühurə çıxmağı arzu olunur.”. Mirzə Cəlil həmin məqalədə Sabirin “Molla Nəsrəddin” jurnalında səkkizinci nömrədə çap edildiyini qeyd etmişdir. Halbuki “Millət necə tarac...” şeiri jurnalın 4-cü nömrəsində nəşr edilmişdi.

Kərim narazı-narazı başını bulayaraq dedi:

– Etibar, biz adicə şeir istədik... Sənsə...

Etibar sərt və kobud şəkildə Kərimə cavab verdi:

– Nə mən? Neynirəm? Yalan deyirəm? Niyə ağzımdan vurursan? Bir şey dəyişdirmək olurmu?

Aqıl Etibara baxıb soruşdu:

– Cəlil Məmmədquluzadənin bu fikirlərinin həqiqət olduğu haradan bəllidir?

Etibar Aqili tərs-tərs süzərək dedi:

– Nə bisavadsan... Bayaقدan deyirəm ki, Mirzə Cəlil belə deyib, soruşursan ki, onun fikirlərinin həqiqət olduğu haradan bəllidir?

Ona diqqətlə baxan yoldaşlarını süzüb dedi:

– Əvvələ, Mirzə Cəlil o jurnalın redaktoru olmuşdu, redaktor kimi də jurnalda çap edilən materialları özü qəbul, redaktə və çap edirdi. Onun “Xatirat” əsəri yadınızda deyilmi? Həm də ki, Sabiri bir dost kimi sevən bu insan niyə yalan söyləməli idi? Bilirik ki, Molla Nəsrəddin jurnalının iki redaktoru var idi. Birincisi Mirzə Cəlil, ikincisi isə Ömər Faiq Nemanzadə. Məhz Ömər Faiq bəy də bu şeirin Sabirə məxsus olduğunu inkar etmişdi, əziz dostlar. Hətta Sabirin şagirdi olmuş professor Əziz Şərif də şeirin Sabirə məxsus olmadığını yazmışdır. İndi nə düşmüsünüz üstümə? Xüsusi ilə də Kərim, sən?

Kərim başını bulayıb dedi:

– Etibar, Sabirin yaxın dostu olmuş Abbas Səhhətin tərtib etmiş olduğu bu “Hophopnamə” 1912-ci ildə, Sabirin vəfatından düz bir il sonra çap edilir. Abbas Səhhətin də kitaba yazdığı ön sözdə adını hallandırdığının o şeirlə bağlı qeydi var. Abbas Səhhət qeyd etmişdir ki, “Həmin məcmuənin 4-cü nömrəsindən başlayaraq “Millət necə tarac olur...” mətlələri şeirə ən əvvəl həcvi-məlih yazıb “Hophop” imzası qoyulur”.

Etibar əlini havada yelləyərək dedi:

– Kərim? “Millət necə tarac olur...” şeiri ilə bağlı mübahisələr Abbas Səhhətin bu səhvi uc-

batından başlamışdır. Şeir də “Hophop” imzası ilə yox, imzasız çap edilmişdi.

Kazım gülümsəyib dedi:

– Dostlar yeməkləri soyutdunuz. Yemək də soyuyanda nə ləzzəti? Mətləbdən də çox uzaqlaşdıq ha... Hə... Qeyd etmək istərdim ki, “Hophopnamə”yə səhvən başqa şairlərin şeirləri düşməsi faktı məlumdur. Məsələn, Qəmküsərin “Millətin halı pərişan ola” şeiri də “Hophopnamə”nin 1962-ci il nəşrinə salınmışdı. Səhv etmirəmsə... Amma jurnalda o şeir Qəmküsərin imzası ilə çap edilmişdi. Sonra Əli Nəzminin də bir şeiri səhvən “Hophopnamə”yə salınmışdı. Tarixdə hər şey olur...

Etibar başını bulayaraq dedi:

– Sizlər məni anlamaq istəmirsiniz. Bəllidir ki, Abbas Səhhət Sabirin ən yaxın dostlarından olub. Yaxın dost kimi Sabirə Mirzə Cəlildən də, Ömər Faiqdən də yaxşı bələd olmalı idi. Ancaq söhbət Molla Nəsrəddin jurnalında çap olunmuş bədii nümunədən gedirsə, onda redaktorların fikirləri əsas götürülməsi mütləqdir. Başqa söz ola bilməz.

Kərim tər basmış alnını yaylığı ilə silərək dedi:

– Etibar, sənin dediklərin bu məclisin söhbəti deyil. Gəlmişik, istirahət edək, dincələk...

Etibar əli ilə dayan işarəsi göstərərək dedi:

– Bax burada saxla. Bəyəm sizə daş daşıtdırırım. Söhbət edirik də...

Kazım fikirli-fikirli dedi:

– Kərim, mən bilən ədəbiyyatşünas alimimiz Cəfər Xəndan bu şeirin Sabirin şeiri sayırdı. Səbəbi də lap aydın göstərirdi ki, bu şeirin ruhu və üslubu Sabirin digər şeirlərinin ruhu və üslubu ilə eyniyyət təşkil edir.

Etibar başını bulayaraq dedi:

– Kazım, yox. Səninlə razı deyiləm. Mollanəsrəddinçilər eyni estetik xətti davam etdirdiklərinə görə onların ruhları və üslubları çox yaxın idi.

Kazım narazı-narazı cavab verdi:

– Mənimlə niyə razı deyilsən? Mən demişəm? Deyirəm ki, ədəbiyyatşünas alimimiz Cəfər Xəndan deyib, deyir...

Etibar Kazımın ağzından vuraraq dedi:

– Yaxşı, yaxşı... Bilin, Mirzə “Molla Nəsrəddin” jurnalının komplektlərini Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinə bağışlayıb. Bu komplektin əhəmiyyəti odur ki, Mirzə Cəlil hər məqalənin altında onun müəllifinin adını yazıb. “Millət necə tarac...” şeirinin altına isə heç kəsin adını yazmayıb, sadəcə öz imzasını qoyub.

Aqıl təəccüblə soruşdu:

– Niyə?

Etibar dönüb Aqilə tərs-tərs baxdı. Sonra narazı-narazı dilləndi:

– Nə niyə? Müəllifi özü olmuşdu ona görə. Mirzə Cəlilin ürəyinə girmişdim ki, biləm niyə. Mən nə bilim niyə? Sabirə olan hörmətindən də ola bilərdi ki, şeirin əsl müəllifini gizlətsin.

Kərim masanın arxasından ayağa duraraq dedi:

– Sənin fikirlərinə hörmətlə yanaşıram. Amma bu söhbətlər heç nəyi dəyişmir. Məsələn, o günü internet səhifələrində bu şeirin Sabirə aid olmaması haqqında fikirlər məni lap özümdən çıxartdı. Əlbəttə haqq yerini tapmalıdır. Faktlar əsasında... Təbii ki, boş sözlərlə yox. Həm də ki, artıq faktla təsdiq ediləndə polemikaya çıxartmağın nə mənası. Yoxsa, bir dəli quyuya daş atdı, min ağıllı çıxarda bilmədi. Sənin dediklərinə bir əlavəm var, Etibar. Həm Mirzə Cəlilin, həm Sabirin müasiri olmuş yazıçı Seyid Hüseyn şeirin məhz Sabirə aid olduğunu vurğulamışdır. Sənin dediyin fikrin əleyhinə olan yazıçı, Sabirin vəfatından iyirmi beş il sonra, yəni, 1936-cı ildə qələmə aldığı “Hophopnamənin nəşri”ndə yazmışdı ki, “son zamanlarda belə bir düşüncə hasil olmuşdur ki, vaxtilə “Molla Nəsrəddin” məcmuəsinin dördüncü nömrəsində nəşr olunan ““Millet necə tarac olur-olsun, nə işim var, Düşmənlərə möhtac olur-olsun, nə işim var” – şeiri Sabirin

deyilmiş. Sabirin guya birinci şeiri məcmuənin 6 və yaxud 7-ci nömrəsində çıxmışdı. Məncə bu iddianın əsası yoxdur. Çünki bu şeir Sabirin öz əli ilə məcmuədən kəsilmiş, başqa əsərləri ilə bir yerdə yaşıl kağızlı papkaya qoyulmuşdu.

Etibar çiynlərini çəkib dedi:

– Tamam. Turalım sənin dediyin kimidir. Seyid Hüseyn yaşıl kağızlı papkanı görübmü? Özü də niyə ayaq üstə durursan? Otur.

Kərim əli ilə ağızının yanlarını silərək dedi:

– Etibar, dostum, Seyid Hüseyn o papkanı görübmüş. Yazıçının özü bu barədə yazıb ki, Sabirin özü “üzü yaşıl kağız bir papkanı mənim qarşıma qoydu. Mən papkanı açdım. Burada qəzet və məcmuələrdən kəsilmiş şeirlər ilə bərabər karandaş və çernil ilə yazılmış əl yazıları da vardı. Bu əl yazılarının bir qismi məktəb dəftərində, bir qismi də sadəcə kağız parçalarında yazılmışdı. Sabir papkaya özünün Beşinci il inqilabından əvvəlki əsərlərinin də bir qismini toplamışdı.”

Kərim masanın arxasında əyləşib özünə mineral su süzüb stəkanı başına çəkib dedi:

– Dünya varmış...

Sonra üzünü Etibara tutub dedi:

– Etibar, Abdulla Şaiq də şeirin müəllifi kimi Sabiri göstərir. Özün də bilirsən ki, Şaiq Sabirin müasiri olub. Şaiq 1956-cı ildə “İki dost” adlı xatirəsində yazmışdır ki, “şeir böyük məharətlə

yazılmışdı. Ancaq bu gözəl satiranın müəllifini tanıya bilmədim. Şeirin altında “Hophop” imzası qoyulmuşdu. Bir gün müəllimlərdən “Hophop” kimdir?” – deyə soruşdum. Sabirin ən yaxın dostu, müəllim Mahmudbəy Məhmudbəyli gülümsəyərək: “Sənin dostun Sabirdir” – dedi”.

Etibar gülümsəyib dedi:

– Dost, yenə səhv edirsən. O faktı mən də bilirəm. Özü də dəqiq bilirəm ki, şeir “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1906-cı il 28 apreldə çapdan çıxmış 4-cü sayında Cəlil Məmmədquluzadənin “Niyə məni döyürsünüz?” felyetonunun altında imzasız getmişdir.

Dostlarına baxıb özündən razı halda dedi:

– Səhv etmirəm. Dəqiq deyirəm.

Aqıl gülümsəyib dedi:

– Dost, şeir istəmirik. Sən canın, qoy rahat yeməyimizi yeyək. Nahara gəlmişdik, şam edəsi olduq. Ailəmiz var. Evə gedəsiyik. Gəldik ki, dərdimizi, azarımızı danışaq. Nə olub sənə, anlamadım.

Kərim Etibarın alındığını görüb dilləndi:

– Dost, hamı haqlıdır. Hamı da özünü haqlı bilir. Bilməsə idilər, fikir yürütməzdilər. Bizim bayaqdan saf-çürük etdiyimiz problemin ciddi elmi araşdırmaya ehtiyacı var. Ona görə ürəyinə salma. Bizim üçün xoş idi. Yoxsa bu qədər vaxtı

səninlə mübahisə etməzdik dostum. İndi icazə ver, rahat bir tikə yeyək, dərd-sərimizi öyrənək.

Etibar əlini yuxarı qaldıraraq dedi:

– Mən təslim.

Sonra qarşısındakı stəkanı Kazıma uzadıb dedi:

– Süz görüm. Bir qəşəng sağlıq deyim.

Söz Etibarın ağzından çıxmışdı ki, dostlardan qəhqəhə qopdu...

V

Fikrət Kərimin fikirli-fikirli sahildə gəzdiyini görüb ona yaxınlaşdı. Əlini Kərimin çiyinə vuraraq soruşdu:

– Dost, belə soyuq havada neynirsən?

Kərim dostunu bəğrinə basıb dedi:

– Bir az gəzişirdim. Fikrimi dağıtmaq istəyirdim.

Fikrət Kərimin üzünə baxıb narazı-narazı başını bulayaraq yenə soruşdu:

– Evdə bir hadisə baş verib?

Kərim başın yelləyib dedi:

– Narahat olma, evdə sakitçilikdi.

Fikrət qımışaraq dedi:

– Evdə sakitçilikdirsə, o zaman ədəbiyyatda fırtınadır.

Kərim diqqətlə Fikrətə baxıb soruşdu:

– Sən haradan bildin?

Fikrət Kərimin qoluna girib dedi:

– Bilmirəm e... Sadəcə xasiyyətinə bələdəm. Özü də dondum, gedək o kafedə oturaq. Qəşəng pürəngi çay içək. Nə deyirsən?

Kərim başı ilə razı olduğunu bildirib kafeyə tərəf addımladı. Kafeyə daxil olub ətrafa baxdılar. Həmişə oturmağa yer olmayan kafe bəmboş idi. Fikrətlə Kərim gödəkcələrini asılıqandan asıb pəncərənin qarşısında yerləşən masanın arxasında əyləşdilər. Buradan dənizin mənzərəsi aydın görünürdü. Kafeyə müştəri gəldiyini görənlər oğlan tələsik onlara yaxınlaşıb soruşdu:

– Nə buyurardınız?

Fikrət Kərimin fikirli olduğunu görüb özü cavab verməli oldu:

– Çay gətir. O dadlı pitinizdən varmı?

Oğlan gülə-gülə cavab verdi:

– Bişir. Bir on-on beş dəqiqəyə hazır olar.

Fikrət razı halda dedi:

– Əla. Piti də hazır olanda hərəməzə bir qab gətir.

Oğlan “oldu” deyib getdi. Hələ də Kərimin pəncərədən dənizi seyr etməsinə baxıb dedi:

– Dost. Tək deyilsən.

Kərim başını döndərərək Fikrətə baxdı. Dərindən nəfəs alıb dedi:

– Bazar günümüz də belə başladı.

Fikrət özündən razı halda dedi:

– Pis başlayıb bəyəm? Sən dərdini de. Nə olub? Harada yenə nə oxumusan?

Kərim fikirli-fikirli Fikrətə baxıb soruşdu:

– Heç nə. Sən nə əcəb buralardasan?

Fikrət havada əlini yelləyərək dedi:

– Dostumla görüşməliyəm. Yeznəsi bağ evini satır. Onu göstərəcək. Bir bağ evi almaq istəyirəm, yaydan yaya gəlirəm dincəlim. Şəhərdəki ev iki balaca otaqdan ibarətdir. Xruşovkalar necə olacaq. Üç də oğul. Düşündüm bir balaca bağ evi alım. Heç olmasa yaydan yaya bir balaca genişlik olsun. Qocalanda da qalaram. Nə düşünürsən? Qiymətini dedi. Baha deyil. Üç otaq, bir mətbəx, bir balaca şüşəbəndi, üç sot da həyətyanı torpaq sahəsi var. Gedim baxım. Allah məsləhət bilsə alım. İndi gəlməlidir. Burada görüşməyi sözləşmişik.

Kərim onlara xidmət göstərən ofisiyanti Fikrətə göstərilib soruşdu:

– Sifariş sən verdin? Nə vaxt?

Fikrət gülümsəyib cavab verdi:

– Sən fikrə dalanda.

Kərim çaydan bir-iki qurtum içib soruşmaq istəyirdi ki, Fikrət ayağa qalxıb dedi:

– Gəldi.

Ziyalı görkəmində bir kişi onların masasına yaxınlaşdı. Fikrət əl uzadıb görüşdü. Sonra Kəri-

mə salam verdi. Fikrət əli ilə gələn kişiyyə yer göstərib dedi:

– Əyləş. Kərim, tanış olun. Vəli Mahmud filoloqdur, professordur.

Sonra Vəliyə baxıb dedi:

– Dostumuzu tanımırsan? Kərim də filoloqdur.

Vəli gülümsəyib dedi:

– Təəssüf ki, tanımıram. Tanış olmağıma şadam.

Fikrət onlara baxan ofisiyanta çay gətirməyi işarə edib dedi:

– Vəli çay içək, piti sifariş vermişəm. Onu da yeyək. Sonra gedək evə baxaq. İnşallah alınsa sabah da alqı-satqı edərik.

Ofisiant çayı gətirəndə Fikrət dilləndi:

– Pitini üç qab edərsən. Qonağımız gəldi.

Ofisiant “baş üstə” deyib masadan uzaqlaşdı. Vəli çaydan bir-iki qurtum içib Kərimdən soruşdu:

– Ədəbiyyatın hansı sahəsi ilə məşğul olursunuz?

Kərim də çayından bir-iki qurtum içib həvəssiz cavab verdi:

– Əsas tədqiqat sahəm XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı dövrüdür.

Vəli əlini stola çırpıb dedi:

– Ola bilməz... O dövrdə nə var ki, o dövrü tədqiq edirsən?

Kərim təəccüblə Vəlini süzüb soruşdu:

– Sizi tam anlamadım...

Vəli başını bulayaraq dedi:

– Heç ... Sadəcə XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının çox mənasız bir dövrü, aqoniya dövrüdür.

Fikrət heç nə anlamadığından soruşdu:

– Nə dövrüdür? Aqoniya nə deməkdir?

Kərim diqqətlə Fikrətə baxdı, sonra dedi:

– Aqoniya can vermə, can çəkişmə deməkdir. Fikrət, dostun da deyir ki, XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı can verir.

Vəli Kərimin rişxəndlə danışığını görüb dedi:

– Bu əsrdə böyük şairlərimiz olmayıb. Kimi tədqiq edəcəyik, Kərim müəllim?

Kərim əvvəl Fikrətə tərs-tərs baxdı, sonra da Vəlidən istehzayla soruşdu:

– XIX əsrdə bəs nə olub ey millətimin ziyalı, nə olub?

Vəli barmaqlarını masanın üzərində döyəcəkləyərək dedi:

– XIX əsr ədəbiyyatı haqqında deyilmiş bəlağətli fikirləri bir qədər şişirdilmiş hesab edirəm. XIX əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində

mükəmməl, fərqli bir dövr olduğunu qəbul etmirəm. Çünki...

Kərim Vəlinin cümləsini bitirməyə imkan verməyib dedi:

– Sənin qəbul edib-etməməyinlə deyil ki, XIX əsr ədəbiyyatımız var və danılmazdır. Qəbul etməməyinin səbəbi nədir?

Vəli qalstukunu əli ilə yoxlayıb dedi:

– Əvvəla XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında təmsil olunan şairlərinin əksəriyyəti əski, İran ədəbiyyatının ənənələrini davam etdirirdilər. Bu səbəbdən də mənasız idilər. Kim idi Mirzə Şəfi Vazeh? Mirzə xəttatlıqla məşğul olan dərvişanə bir həyat keçirən sufi şair idi. Kərim müəllim, millət dəmir yolu çəkir, Qafqaza poçt, mətbuat gəlir, universitetlər açılır, teatr gəlir, bu kişi də oturub öz guşəsində divan şeiri yazır.

Kərim qəhqəhə çəkib güldü:

– Səninlə hər şey aydındır... Xəttatlıq zəmanəsinin prestijli peşələrindən biri idi. XIX əsrdə hamı xəttat ola bilməzdi. İstəsələr belə... Yaxşı şeir yazmaq nə vaxtdan əskiklik hesab edilir? Mirzə Şəfi Vazeh öz şeirləri ilə ədəbiyyatda sözünü deyib. Min sənin kimisi gəlsin, heç nə edə bilməyəcək. Nizami demişkən, günəşi palçıqla suvamaq olmaz.

Vəli pərtliyindən qıpqırmızı qızarmışdı. Fikrətin ona baxdığını görüb Kərimə dedi:

– Məgər bilmirsən ki, Avropada məşhurlaşan şeirlər Vazehin şeirləri olmayıb. Avropada məşhurlaşan şeirlər Bodenştedtin Vazehin şeirləri əsasında yazdığı ekzotik şeirlərdir. XIX əsrdə Avropa ədəbiyyatı və ədəbi-fəlsəfi fikrində Şər-qə maraq var idi. Bu maraq dalğasında Bodenştedtin şeirləri məşhurlaşdı, dəbə mindi. Bu da Bodenştedtin əməyidir. Başqa dil və poetik strukturdan Avropanın mental, estetik təfəkkürünə tərcümə olunan şeirlərin aşağı keyfiyyətini hamımız bilirik. Bodenştedt ola bilsin ki, motivləri, mövzuları götürüb, amma onu Nitşeyə qədər alman təfəkkürü necə qəbul olunurdusa, o ruhda da təqdim etmişdi. Avropada çap olunan Vazeh deyildi, onun surroqatı Bodenştedt idi. Bunu vazehşünaslar, alman ədəbiyyatı ilə məşğul olan mütəxəssislər yaxşı bilirlər. Bu səbəblərə görə də nə Vazehi, nə də ki, Abbasqulu Ağa Bakıxanovu metodoloji baxımdan maarifçiliyin daşıyıcısı saymaq düzgün deyil. Səhvdir. Yerli-dibli səhvdir...

Kərim Vəlinin dediklərinə cavab verə bilməyib susurdu. Dərindən nəfəs dərib dedi:

– Tərcümə edilən əsər artıq tərcüməçinin hesab edilməlidir? Sən də Vazehin şeirlərini Bodenştedtə aid edirsənsə, daha sözüm yoxdur. Amma sənə bir sualım var?

Vəli özündən razı halda stula yayxanıb dedi:

– Buyur.

Kərim əli ilə ağzının kənarlarını silib dedi:

– Sən alman dilini bilirsən?

Vəli Kərimə təəccüblə baxıb cavab verdi:

– Yox. Bunun söhbətə nə dəxli?

Kərim qaşlarını çatıb dedi:

– Bayaقدan Vazehin şeirlərini Bodenştedtdə hədiyyə etmişdin. Dili bilmirsənsə, Bodenştedtdə kimi tipi nə tərifləyirsən? Doğru deyirsən, Vazeh, Abbasqulu Ağa Bakıxanov səhvdir. Sənin dediklərini qələmə almaq lazımdır. Metodoloji baxımdan maarifçiliyin daşıyıcısı sənin sürdü-yün ideyalar olmalıdır.

Kərim susdu. Vəliyə, sonra da Fikrətə baxdı. Onların dikilən mənasız baxışlarına baxaraq dedi:

– Bodenştedtin, səhv etmirəmsə, 1848 və ya 50-ci illərdə Berlində işıq üzü görün “Tausend und ein Tag im Orient” trilogiyasının üçüncü cildində Vazehin divanında tatar yəni azərbaycan dilini öyrənməsini təfəsilatı ilə qələmə alır. Vazehin ona dil öyrədərkən bədahətən söylədiyi şeirləri qələmə alır. Sonra da ki, hamımıza məlum olan tərcüməni edir. Yəni Vazehin şeirlərini almancaya çevirir. Şeirlərin üzərində də redaktə işi aparır. Bir ziyalı kimi bilməlisən ki, bədi

ələri, istəyir nəzm nümunəsi olsun, istəyir nəsr, fərqi yoxdur, tərcümə hərfi olmamalıdır. Məsələn, “Koroğlu” dastanını rus dilinə çevirən tərcüməçi hərfi tərcümə etmişdir. Soruşa bilərsiniz ki, necə? Yadımda olanı deyirəm... Koroğluda belə bir məqam var. Dastanda yazılır ki, Koroğlu meydanda qoç kimi dayanmışdır. Rus dilinə tərcümə edən də yazır ki, “Koroqlı stoyal kak baran”. Rus dilində gərək tərcümə ediləydi “kak bık”, yəni “öküz”. “Koroqlı stoyal kak bık” olmalıydı, daha “kak baran” yox. Ona görə də tərcüməçi redaktə etməyə borcludur. Sinxron tərcümə ilə, xüsusi ilə nəzm əsəri kamil ola bilməz. O baxımdan Bodenştedt də Vazehin şeirlərini hərfi tərcümə etməmişdir. Vazeh üzərində “Müdrikliyin açarı” (Schlüssel zur Weisheit) yazılmış dəftəri Bodenştedtə hədiyyə etmişdir. Dəftərdə, “Müdrükliyin açarı” adlandırılan şeirlər toplusunun ön sözündə Vazeh yazmışdır ki, ona oynaq kimi görünən şeirlərini kağıza köçürüb.

Vəli Kərimin sözünü yarım kəsərək dedi:

– Sən dediklərin, Vazehə haqq qazandırmır. Vazeh...

Kərim Vəlinin sözünü tamamlamağa qoymayaraq hirslə dedi:

– Vazehin mənim ya da sənin fikirlərinə ehtiyacı yoxdur. O, öz sözünü demiş sənətkardır. Bodenştedtin özü Vazehə Gəncə müdriki, Qafqa-

zın məşhur şairi deyərək qiymət vermişdir. Bodenstedt yazmışdır ki, “Gəncə müdrikinin bayram və şənliklərdə oxuduğu şeirlərin əksəriyyəti gürcülərin və tatarların, yəni biz azərbaycanlıların dillər əzbəri idi, heç özü də fərqi nə varmırdı ki, onları yazıya köçürsün. Şərq adətinə görə hər qəzəlin sonunda şair öz adını verməsəydi əksər hallarda bilmək olmazdı ki, bu şeirlər onundur ya yox...”.

Kərim bir az fikirləşib dedi:

– Dərd burasıdır ki, sənin kimi azərbaycanlı Vazehi gözdən salmağa can atır. Amma...

Vəli qaşlarını çatıb dedi:

– Məgər bilmirsən ki, Bodenstedtin arxivində “Müdrikliyin açarı” adlı dəftər yoxdur. Hətta deyirlər ki, bu dəftər yerli-dibli olmayıb. Bodenstedtin uydurması olub.

Fikrət Vəliylə Kərimə baxıb dedi:

– Bəlkə dəftəri məhv ediblər. Olmur elə şeylər? İsgəndərin Avestanı yandırtması tarixi faktdır. Özü də bəlkə Vazehin əlyazmasını elə Bodenstedtin özü məhv edib. Vazehin şeirlərini adına çıxanda, sübutu niyə saxlamalıydı? Əlyazmanı itirib ki, heç kim öz adıyla nəşr etdirdiyi şeirlərin Vazehin şeirləri olduğunu bilməsin.

Kərim Fikrətlə razı olduğunu başı ilə bildirib dedi:

– Bəlkə də, haqlısan. Ağlabatan fikirdir. Vazeh şeirlərinin Bodenştedtə məxsus olduğunu sübut etsinlər deyə dəftəri məhv edə bilərdilər.

Sonra Vəliyə baxıb dedi:

– Vəli, İsa Kehabi adlı iranlı Hafiz nəğmələrinin F.Bodenştedt tərəfindən almanlaşdırılması mövzusunda dissertasiya yazıb. Daha doğrusu, 1967-ci ildə Kölnə almanca “Friedrich Bodenstedts Verdeutschung der Hafisischen Lieder” adlı dissertasiya müdafiə edib. Bu iranlı da sən kimi Vazehi şair kimi tanımır, xəttat olduğunu qeyd edir. Kehabi Bodenştedtin tərcümə edərək “Mirzə Şəfi nəğmələri” adında çap etdirdiyi şeirlərin çoxunun isə müəllifi kimi Vazehi deyil, Hafizi göstərir.

Vəli qarşısında buğlanan pitiyə baxıb dedi:

– Kərim, məni başa düşmək istəmirsən.

Fikrət bayaqdan sakitcə qulaq asırdı. Vəliyə baxıb soruşdu:

– Vəli, görürəm ki, XIX əsrə çox güclü bilir-sən. Bəs Axundovla Vazehin əlaqələrinə necə baxırsan? Vazeh Axundovun müəllimi olub?

Vəli başını aşağı salıb susan Kərimə baxıb dedi:

– Fikrət, müəllim olmaq bizə imkan vermir ki, onu ədəbiyyat tarixində saxlayaq. Ağ Şəm-səddin Fateh Sultan Məhmətin müəllimi olub, amma fatehli Sultan Məhmət oldu, yəni müəlli-

minə fətehlilik statusu verilmədi. Aristotel İsgəndərin müəllimi olub və qəniçən bir fəteh yetişdirib. Gördüyümüz kimi, birinin o birinə dəxli yoxdur. Axundovun yetişməsində Vazehin rolundan çox, bir çox səbəblər olmuşdur. Tiflis ədəbi mühiti, rus dili, Qafqaz canişinliyi, Tiflisdəki rus teatrı Axundova böyük təsir göstərmişdi. Qasım bəy Zakiri, Həsən bəy Zərdabini çıxmaq şərti ilə Axundovun bütün dostları ermənilər, gürcülər olub.

Kərim başını bulayıb dedi:

– Axundovun da üstündən xətt çəkək?

Fikrət Vəlinin cavab verməsinə imkan verməyib dedi:

– Bəs Bakıxanovla Axundovun münasibətləri necə?

Vəli masanın üzərindən mineral suyu götürüb stəkanına süzdü. Stəkandan bir az mineral su içib Fikrətə baxdı:

– Bu sual haradan çıxdı? Axundovun Bakıxanovla əlaqələri sual altındadır. Arxiv materialları tam açılmayıb. Bakıxanovun məktubları çap olunmayıb. Şəxsən mən bilmirəm, onların arasında nə kimi münasibət olub. Özü də Bakıxanov kim olub, ey? Bakıxanova şair deyirik. Mənə mənəbə göstərin ki, Bakıxanovu müasirləri qiymətləndirsin. Bakıxanovu siz dediyiniz kimi Axundov tanıyırdı. Seyid Əzim, Zakir də Bakı-

xanovu tanıyırdılar. Heç biri də Bakıxanov haqqında şair kimi danışmayıb. “Əkinçi” qəzetində Bakıxanovun şairliyindən bir cümlə də yazılmayıb.

Kərim narazı-narazı dilləndi:

– Əgər sən dediyin şəxsiyyətlər Bakıxanova şair desəydilər o, şair hesab edilməli idi? Sənin yazıçı, şair anlayışına münasibətin çox fərqlidir. Müasir dövrdə kimin sözü keçərlidir? Gedim ona özüm haqqında bir məqalə yazdırdırım və nəşr etdirim. Əlli-yüz ildən sonra o qəzeti, jurnalı arxivdən ələ keçirsinlər. İddia etsinlər ki, XXI əsrdə güclü şair yaşamışdı. Amma təəssüf ki, əlimizdə yaradıcılığında heç nə dövrümüzə gəlib çatmayıb. Onun haqqında filan adam belə fikir söyləyib. Vəli, danışdığını qulağın eşidir?

Vəli əlini yelləyib dedi:

– Boş ver. Bakıxanov Qubada bağ evində özü üçün qəzəl yazıb. Onu ictimai əhəmiyyətli bədii nümunə hesab etməliyik, hörmətli Kərim müəllim? Bakıxanov farsca mənzumələr, şeirlər yazmış Azərbaycan tarixinin maraqlı bir personajıdır, amma şair deyil. Bakıxanovun kiməsə təsiri yoxdur, məktəb yaratmayıb. Bakıxanovun dövründə bədii yaradıcılığı ilə bağlı bir dənə məqalə yoxdur. Şair olsaydı, mütləq yazardılar.

Kərim başını bulayıb narazı-narazı dilləndi:

– Səninlə mübahisə etməyə dəyməz. İşində ol. Türklər demişkən, kolay gəlsin.

Fikrət gülümsəyib dedi:

– Kolaydısı başına gəlsin, ay Kərim. Niyə inciyirsən, ay qardaş... Söhbətədi edirik də... Elə bil mənim danışıqlarımla ədəbiyyat dəyişəcək...

Kərim yenə narazı-narazı dilləndi:

– Heç nə dəyişməyəcək. Amma, milçək bir şey deyil, ürək bulandırır, ay Fikrət.

Fikrət Kərimə baxıb dedi:

– Kərim, tutalım ki, haqlısan. Doğrudur, Bakıxanov tarixlə, astronomiya ilə maraqlanmış, çox geniş biliyə malik insan olub. Bakıxanov Bakıda və ya Qubada şeir yazırmış. Onun yazdıqlarının ədəbiyyata necə dəxli ola bilər? Bu gündə bizdə sufi şairlər var ki, traktat yazırlar. İnsanlar var qəzəl yazırlar, ya meyxana deyirlər. Ümumi proseslərlə maraqlanmayan bu insanların yazdıqlarını ədəbi tarixə soxmaq lazımdır?

Kərim başını bulayıb dedi:

– Demişəm, səninlə mübahisə etməyə dəyməz, ay Fikrət. Anlamırsan, ya da anlamaq istəmirsən. Layiqli olanlar zamanın süzgəcindən keçəcəklər. Layiqlilər öz yerlərini tapacaqlar. Çox yazanlar gəlib bu dünyaya, amma hamı dünya tarixində adını sala bilməyiblər? Zaman özü seçəcək. Sən, mən yox...

Vəli suyu axıracan içib dedi:

– Ay Kərim, mən demirəm ... Hətta XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı ilə məşğul olan xarici mütəxəssislər də deyirlər ki, bu dövr təzədən yazılmalıdır.

Kərim soyumaqda olan pitini qabağına çəkib dedi:

– Xarici mütəxəssislərin bizim XIX əsrlə nə işləri var? Vəli, bunu heç anlamadım... Onlar kimdir ki, bizə məsləhət görürlər ki, bu dövrü təzədən yazaq.

Vəli də pitisini qabağına çəkib dedi:

– Kərim müəllim, onlar həqiqətən də haqlıdılar. Bu fikirdəyik ki, XVIII əsrdən sonra mütələq yüksəliş gəlməli idi. Nizamidən, yaxud Füzulidən çoxmu qabağa getmişik? XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatında baş verən etnik, estetik təbəddülatların XIX əsrdə arxası gəlmədi. Çünki İran ədəbi kanonlarının daşıyıcıları həmin etnik-estetik kanonların, şifahi xalq ədəbiyyatından, elat ədəbiyyatından, Vaqifin qoşmalarından gəlmə təfəkkür sistemini yaxına buraxmadı. Bax ona görə Qasım Bəy Zakir böyük şair ola bilmədi.

Kərim əlindəki çörəyi masanın üzərinə qoyub Vəliyə baxdı. Sonra dedi:

– Zakirin böyük şair ola bilməməyinin səbəbini bilməmiş olmazsan. De, biz də bilək.

Vəli boynunu sağa-sola döndərüb dedi:

– Zakir bilmirdi ki, Füzuli ənənələrini davam etdirsin, yoxsa Vaqif ənənələri ilə getsin. Gözəl atalar sözü var, iki tərəfə baxan çaş olar.

Kərim istehzayla dedi:

– Sənin təfəkkürünə heyran qaldım. Halal olsun, sənin kimi alimə.

Fikrət ağzında tikəni udub dedi:

– Vaqif haqqında çox əla dedin. Vaqif həyat və yaradıcılığı ilə XVIII əsrdə hadisədir. Sizə bu baxımdan, haqq verirəm. Həmin əsrdə Vaqif kimi parlaq şair yox idi. Vəli, hətta Axundov Füzuli haqqında məqaləsində yazmışdır ki, Füzuli şair deyil, amma Vaqif şairdir.

Vəli ağzındakı yeməyi çeynəyərək dedi:

– Fikrət, amma Axundov Zakiri Vaqifdən də üstün tutmuşdur.

Kərim Vəliylə Fikrətin danışığına fikir vermək istəməyib yeməyini yemək istədi. Başını aşağı salıb iştahla yeməyində idi. Fikrətin isə mövzuya marağı artdığından yeməyə fikir verməyib söhbət etmək istəyirdi. Ona görə maraq içində soruşdu:

– Ay Vəli, bəs XIX əsrdə Vaqif ənənəsinə nə səbəbə müraciət edilmədi?

Yeməyini bir az yeyəndən sonra, hələ də ona baxan Fikrətə cavab vermək məcburiyyətində qaldığından dedi:

– Bir çox səbəblər var. Başlıcası çox güclü İran diskursu və onun daşıyıcıları Tiflisdə, Gəncədə önəmli rola malik idilər.

Fikrət ağzındakı tikəni tələsik çeynəyib uddu və sonra soruşdu:

– O dediyin İran diskursunun nümayəndələri kimlər idi?

Vəli də ağzındakı tikəni udaraq cavab verdi:

– Əcəb ləzzətlidir. Bu pitinin başqa dadı var.

Sonra əsəbindən qapqara qaralmış Kərimə baxıb dedi:

– Ay qardaş, kimlər olmalıydı ki? İran diskursunun daşıyıcıları Bakıxanov, Seyid Əzim Şirvani idi. Şirvan zonasının özü ədəbiyyat tarixində ayrıca bir ədəbi vadidir. Seyid Əzim haqqında bir şey deyim. “Əkinçi” qəzeti çap olunanda Seyid Əzim bilmədi nə yazsın. Düz bir il heç nə yazmadı.

Fikrət maraqla soruşdu:

– Niyə? “Əkinçi”nin çap olunmasının Seyid Əzimə niyə mənfi təsir göstərməliydi ki?

Kərim dərindən nəfəs dərib dedi:

– Fikrət evə baxmağa getməyəcəkdin?

Fikrət başını döndərüb Kərimə baxdı. Sonra cavab verdi:

– Ev qaçır ki? Mən burada, evi göstərən şəxs burada. Tələsik bir iş var. Qoy rahat nahar edək. Vəlinin maraqlı söhbətlərinə qulaq as. Gedib evə baxarıq da. Sən də bizimlə gedərsən. Ev barəsində məsləhət verərsən. Mənim o işdən o qədər başım çıxmır.

Kərim başını bulayıb dedi:

– Onu görürəm. Doğrudan da başın heç nədən çıxmır.

Vəli gülümsəyib dedi:

– Evi də göstərəcəm. Darıxmayın. Qiymətində razılaşarıq. Fikrət, sənin sualının cavabı budur ki, “Əkinçi” qəzetinin meydanda görünməsi, klassik ənənənin daşıyıcılarını bir qədər çaşbaş saldı. Vaqifin dahiliyi onda idi ki, onun şeir ənənəsi xalq təfəkkürünə, elat yaddaşına köklənmişdi. Vaqifin əlyazmaları məhv olmuşdu. Ancaq onun şeirlərini tədqiqatçılar xalqın dilindən topladılar. Vaqif yeganə etnik, estetik janr dahisidir ki, onun şeirlərini başqa xalqlar da öz əlifbası ilə yaddaşa köçürüblər. Hətta onun şeirlərini erməni əlifbası ilə də yazıya köçürmüşdülər. Bilirsinizmi dostlar, folklor təfəkkürü etnik özünüdərklə sıx bağlıdır. Sizin dediyiniz Bakıxanov, Vazeh, Seyid Əzim etnik özünüdərəkə bağlı şairlər olmamışdılar.

Hamı susmuşdu. Araya düşən ölü sükutu Kərim pozdu. Onlardan bir az aralı dayanıb diq-

qətlə qulaq asan ofisiantı əli ilə çağırdı. Ofisiant cəld ona yaxınlaşdı. Kərim ofisianta baxıb gülümsədi:

– Ay bala, məktəbə getmirsən?

Ofisiant suçlu insanlar kimi boynun büküb dedi:

– Bu gün istirahət günüdür. Atama kömək edirəm.

Kərim yenə gülümsəyib dedi:

– Adın nədir? Səni necə çağırıraq? Adını deyirsən, yoxsa ofisiant deyə müraciət edək.

Ofisiantın qarabuğdayı sifəti işıqlandı. Gülümsəyib dedi:

– Yaqub deyə bilərsiniz.

Kərim oğlanı başdan-ayağa süzüb dedi:

– Yaxşı Yaqub. Süfrəni yığışdır. Pürəngi çay gətir. Yanında da limonu, mürəbbəsi. Əncir mürəbbəsi olsa lap əla olar.

Yaqub baş üstə deyib uzaqlaşdı. Yaqubun uzaqlaşdığını görən Vəli dilləndi:

– Bu yazıq uşaqların ədəbiyyat dərslərlərinə kimləri salmırlar... Bakıxanov, Seyid Əzim və daha nə bilim kimlər... Onların haqqı çatırmı ədəbiyyat tarixinə düşməyə? Cavab verin. Cavab verə bilmirsiniz. Ədəbiyyat ənənəmiz qırıq-qırıq gəlir, yəni əsrdən əsrə adlamalar olmur. Ədəbiyyat bir əsrdə yaranır, çiçəklənir və ölür. XX əsrdə də sovet ədəbiyyatı yarandı, çiçəkləndi, tənəzzül

elədi və XX əsr dövrü qapandı. Gördük ki, Azərbaycan ədəbiyyatında dialektik keçid yoxdur. Bu millətin ədəbi natamamlığından irəli gəlir. Bu millət bu günə qədər ədəbi coğrafi sərhədlərini müəyyənləşdirə bilmir. Xorasan türkməni Həsənoğlunu da ədəbiyyat tarixinə salır, Kayseridə ölmüş Qazi Bürhanəddini də, Kərbəlada yaşamış Füzulini də. Amma keçən əsrin 30-cu illərində buradan köçüb getmiş, Özbəkistanda yaşamış Maqşud Şeyxzadəni ədəbiyyat tarixinə salmır. Niyə?

Kərim Yaqubun onun qarşısına qoyduğu çaya baxaraq dedi:

– Bu dəqiqə dünyanın hər tərəfində yaşayan soydaşlarımız var. Onlardan bir qismi bədii yaradıcılıqla məşğuldurlar. Onların içərisindən olan seçilmişləri dərsliklərə sala bilmərik? Nə var ki, Azərbaycanda yaşamırlar? Uzağa getməyə, Şəhriyarı götürək. deyək ki, Təbrizdə yaşayıb. Əsəri ilə məktəblilər tanış olmamalıdırlar? Tutaım, xaricdə yaşayan həmvətənlimizdən biri ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatı aldı. Onun yaradıcılığını dəyərləndirməyəcəyik?

Vəli çaydan içib dedi:

– Özünüz görürsüz ki, necə böyük ziddiyyətlər var? Ədəbiyyatımızda yaddaş problemi var, ədəbi dil yaddaşı, janr sistemi yaddaşı kimi problemlər var. Ədəbiyyatda yaddaş güclü olsa

idi Vaqifin dilini XX əsrə gətirib çıxarardı. Rusiyada Puşkinin dilini bu gün də oxuyurlar. Brodskidə XVIII əsr rus şairi Derjavindən nə qədər sitatlar, onunla səsləşmələr var. Millətdə yaddaş güclü olmayanda həmin yaddaş boşluğunu miflərlə doldurur. Azərbaycan ədəbiyyatı miflərlə doludur; Nizami mifi, Füzuli mifi...

Kərim əlini qaldırıb dedi:

– Burada saxla. Necə yəni, Nizami mifi, Füzuli mifi? Rusiyada Puşkinin dilini bu gün də oxuyurlar. Derjavindən sitatlar gətiriləndə, səsləşmələr olanda mif olmur. Biz Nizamini, Füzulini oxuyanda mif olur? Danışanda bir fikirləş. Yekə kişisən, ağlını başına yığ.

Vəli Kərimə baxıb dedi:

– Kərim, yeganə xalq olaraq, klassikləri cəm şəklində işlədirik. Nizamilər, Füzulilər deyirik. Heç eşitmişən ki, ruslar Puşkinlər, Dostoyevskilər desin. İngilislərin Bayronlar dediyini eşitmişən? Yadda saxlamalıyıq ki, şair, yazıçı çox unikalıdır. Bizdə isə kütlə təfəkkürü şairlərimizin də sayını çoxaltmaqdadır. Biz miflərlə milli onomastik sistemimizi yaradırıq. Nizami, Füzuli, Nəsimi, Vaqif, Sabir adında nə qədər uşaqlar var. Millətin etnik özünüdərkli olmayanda o mifik adlarla öz onomastik boşluğunu doldurur.

Kərim əlini əlinə çırpıb dedi:

– Daha ağını çıxartdın... Adqoymanın bununla nə əlaqəsi? Ağızdolusu ruslar, ingilislər dediklərin uşaqlarına Aleksandr, Qavril, Corc adlarını haradan alıb qoyurlar? Məntiqli danış. Görürəm ki, zəkalisən, savadlısan. Deyəsən, çox kitab oxuyursan. Özü də həddindən artıq çox.

Vəli Kərimin istehzasını başa düşməyib cavab verdi:

– İşim-gücüm oxumaqdı da... Azərbaycan ədəbiyyatında əvvəlki əsrlərdə olmayan kommunikativ sistem XIX əsrdə yarandı. Seyid Əzim Şirvandan Şuşaya Natəvana məktublar yazdı. Axundovla da Zakir məktublaşdı. Yəni bu ədiblər arasında kommunikasiya yarandı. Bu baxımdan, ədəbiyyat kommunikasiya sisteminə dönməyə başladı. Kommunikasiya da şairlərin yaradıcılığına ciddi təsir göstərdi. Məncə, Zakirin yaradıcılığında kommunikasiya güclü rol oynadı.

Kərim Yaqubu yanına çağırırdı. Yaqub yaxınlaşanda dedi:

– Oğlum hesabı gətir.

Yaqub tez hesabı dedi. Kərim pulu Yaquba uzadıb dedi:

– Üstü qalsın, oldumu Yaqub.

Özü isə ayağa durub dedi:

– Mən gedim. Bir az qalsam əlimdən xəta çıxar.

Fikrətə əlini uzadıb dedi:

– Mən gedim. Sənə də uğurlar.

Vəli ayağa qalxıb Kərimə əlini uzadıb dedi:

– Tanış olmağımıza çox şad oldum.

Kərim Vəliyə baxıb başını yellədi. Bir söz deməyib kafenin qapısına tərəf getdi. Vəli göydə qalmış əlini ovaraq Fikrətə dedi:

– Nə qəribə adamdır? Sənin dostlarının hamısı belə qəribədir?

Fikrət qapıdan çıxan Kərimin ardınca baxıb dedi:

– Niyə qəribə adamdır? Canlara dəyən insandır. Təəssüf ki, elələri aramızda azdır.

Kafedən uzaqlaşan Kərimin dalınca baxıb ayağa durdu. Üzünü Vəliyə tutub dedi:

– Gedək, evi göstər. Yolçu yolda gərəkdir.

VI

Kərim Sadıqın ona yaxınlaşdığını görüb dedi:

– Haralarda itib batmısan? Aya-günə dönmüsən?

Sadıq çiyinlərini çəkərək incik-incik dedi:

– Olmadı ki... Qoy bir salamlışaq da...

Kərim dostunu bağrına basıb dedi:

– Daha niyə inciyirsən? Hər vaxtın xeyir...

Səni xoş gördük.

Sadıq dostuna baxıb dilləndi:

– Yaxşı görək. Neynirsən buralarda?

Kərim gülümsəyib dedi:

– Yadından çıxıb deyəsən? Mən iş yerindəyəm.

Sadiq əlini Kərimin çiyinə vurub dedi:

– Bilirəm... Soruşuram ki, bəs təkbaşına buralarda neynirsən?

Kərim dostuna sataşib dedi:

– Təkbaşına sözünü çox işlət. Mən də işimi bilim. Sənə nə cavab verəcəyimi bilim də.

Sadiq Kərimə baxıb dedi:

– Kərim, dostum, mən də sənənin yanına gəlmişdim. Adili tanıyırsan. Mənimlə mübahisə edirdi. Deyir ki, guya haradasa oxuyub ki, Məhəmməd Hadi yazıb ki, “məni dəfələrlə sərxoş halda yaxalayıb polis idarəsinə almışdılar”. Sən bu haqda bir şey bilirsən? Bilirəm ki, Məhəmməd Hadinin eniş-yoxuşlu ədəbi fəaliyyəti, ziddiyyətlərlə keçmiş həyat yolu olub. Amma...

Kərim dostunun sözünü bitirməyə imkan verməyib təəccüblə soruşdu:

– Şaiqin “Xatirələrim” kitabını oxumusan?

Sadiq günah iş tutmuş adamlar kimi başını bulayaraq “yox” dedi. Kərim gülümsədi. Sonra dostuna dedi:

– Sadiq, Abdulla Şaiqlə Hadi bir gün küçədə yan-yanə gedirlərmiş. Birdən-birə Hadi durur. Özünü başdan-ayağa nəzərdən keçirdikdən sonra, Şaiqdən soruşur:

– Şaiq, üstümdə lüzumsuz nə var?

Şaiq sualın mənasını anlamayı, bu səbəbdən də susur. Hadi isə təkrar soruşur:

– Diqqətlə bax, lüzumsuz heç bir şey görmürsənmi?

Şaiq Hadini diqqətlə süzdükdən sonra “yox” deyir.

Hadi hirslənərək Şaiqə tərs-tərs baxıb deyir:

– Siz də həyatın gedişatına o qədər bağlanmışsınız ki, gözləriniz lüzumunu lüzumsuzdan seçə bilmir.

Sonra əli ilə jiletini çəkib deyir:

– Bu mənim nəyimə lazımdır?

Şaiq məsələni anlayır. Hadinin kimdənsə borc almaq adəti yox idi. Heç kəsdən borc almamış. Şaiq Hadiyə pul təklif edir, Hadi isə imtina edir. Onda Şaiq onu evinə qonaq dəvət edib deyir ki:

– Hadi, gedək, bir yerdə yeyək.

Hadi kədərlə başını bulayıb Şaiqin təklifini rədd edib deyir:

– Yox, qardaşım, bu gün öz səmələrimdə uçaraq, günəşimin ziyalarını örtən buludları parçalayıb dağıtmaq istəyirəm, xudahafiz.

Kərim dərindən nəfəs dərib dedi:

– Bu əhvalat Şaiqin “Xatirələrim”də əksini tapıb. Belə bir insana talenin etmədiyi qalmadı

da, indi onun haqqında elə söz-söhbəti mətbuata gətirmək, ya da bu barədə mübahisə etmək heç kimə yaraşmaz. Amma çifayda...

Sadiq Kərimi dinlədikdən sonra dedi:

– Hadi gərək 1910-cu ildə Türkiyəyə getməyəydi. Hadi azadlıq, inqilab arxasıyla getdi, dörd ildən sonra ac, səfil şəkildə Vətənə döndü.

Kərim çiyinlərini çəkib dedi:

– Bəlkə də haqlısan Sadiq. Yadından çıxartma ki, biz onların yerinə nəyin düz, nəyin səhv olduğunu deyə bilmərik. Zaman insanın səhv və ya düz olduğunu göstərir. Hadinin ac, səfil bir şəkildə Vətənə dönməsi onun həyatının səhvi idimi? Bunu necə deyə bilərik. Onu qınaya bilmərik. Haqqımız çatmır... Hadini başa düşmək üçün Hadi həyatını yaşamaq lazımdır, onun doğru olub olmadığını məhz onda bilərik. Bəlkə də o səfil həyatı ilə həyatı başqa cür başa düşürdü. Bizi kimi qalstuklu insanlara başqa cür baxırdı. Nə isə... Hadinin yaradıcılığı isə dəryadır. Onu başa düşənləri barmaqla saymaq olar.

Sadiq Kərimə diqqətlə qulaq asırdı. Dostunun susduğunu görüb dedi:

– Tamamilə haqlısan, dost.

Kərim Sadiğa baxıb əlavə etdi:

– Amma içki insanın evini yıxır. İçkiyə aludə olmaq artıq sənin məhvə doğru addımlamandır.

Sadiq dərindən nəfəs dərib dedi:

– Amma Hadinin bir şair kimi səfil həyat yaşaması mənə təsir edir.

Kərim başı ilə dostuyla razı olduğunu bildirib dedi:

– Elə məni də... Hadi haqqında Şaiqin “Xatirələrim”də başqa bir hadisə yadıma düşdü. Qulaq as. Şaiq yazır ki, bir gün küçəylə gedirmiş. Birdən üstü-başı çirkli, alt köynəyinin yaxası qapqara və yırtıq, halı pərişan, çəkməsi yırtıq olduğundan ayaqları dışarıda qalan bir kişi Şaiqin əlindən tutur. Şaiq Hadini tanımır. Tanılacaq halda olmadığından, təbii ki, Şaiq Hadini tanımır. Onda Hadi titrək səsle soruşur:

– Şaiq, məni tanımadın?

Şaiq Hadinin səsindən, gözlərinin rəngindən tanıyır. Hadini qucaqlayıb soruşur:

– Aman, Hadi, bu nə haldır?

Hadi gözləri yaşlı cavab verir:

– Qardaşım, heç sorma.

Şaiq Hadiylə evinə gəlir. Paltarlarını tamamilə dəyişdirib hamama aparır. Evə qayıdanda isə Hadi Türkiyədə keçirdiyi həyatı, daha doğrusu faciəsini danışır: “İstənbula çatdıqdan sonra ilk əvvəl “Tənin” qəzetində şərq dilləri mütərcimi sifəti ilə çalışır, arabir “Mahtab”, “Hilal” kimi qəzet və məcmuələrdə şeirlərimi nəşr etdirirdim. Təbiətini bilirsən, mənim və ya baş-

qasının azadlığına toxunulduğu zaman əsəblərim yerindən oyanır, səbir edə bilmirəm. Mən buradan çar istibdadından çıxıb geniş nəfəs almaq, azad həyat keçirmək ümidi ilə ora getmişdim. Fəqət orada həmin istibdadı bir az da artıqlığı ilə görüncə səbrim tükəndi. Ruhumdakı sıxıntı və kədərləri unutmaq üçün çarəsiz yenə daha şiddətli sürətdə içməyə başladım. Neyləyim? Qadın azadlığına dair yazdıklarım xoşlarına gəlmədi, xalq azadlığına dair yazdım, yenə darıldılar. İttihadçılar hər yazıçıdan ancaq mədhiyyə gözləyirdilər. Şübhəsiz, mən onu bacarmazdım. Mən mədhiyyə üçün deyil, aləmi alt-üst edib inqilab yaratmaq üçün doğuldum. İstibdad xəfiyələrinin mərkəzi olan İstanbul həyatı məni boğurdu. Dəfələrlə məni sərxoş halda yaxalayıb polis idarəsinə almışdılar. Bir dəfə “Siz istibdad mikroblarınsınız” – deyə qayim-məqamı təhqir etdim. O, məni İstanbula qayıtmamaq şərt ilə yunan şəhəri Salonikə sürgün etdi. Pul yox, tanış yox... Salonikdə qadınların bazarlıqlarını evlərinə daşayıb aldığı pul ilə ölüm-zülm yaşayırdım. Zalım yunanlar bunu da mənə çox gördülər. Bir gün məni Türkiyə xəfiyyəsi adı ilə yaxalayıb polis idarəsinə aldılar. Mən xəfiyyə olmayıb Qafqaz şairi olduğumu onlara inandıra bilmədim. Bir neçə gün həbsdə qaldıqdan sonra gəmiyə mindirib İstanbula göndərdilər.

Yolda yunan bəhriyyələri məni dənizə atmaq istədilər. Bir keşiş zor-güç məni onların əlindən qopardı. Gəmi İstanbul körpüsünə yan aldı. Yaramaz mal kimi İstanbul da məni qəbul etmədi. Çox yalvardıqdan sonra məni Batuma gedən bir gəmiyə mindirib yola saldılar. Batusda sahilə çıxdım və bir dostumun köməyi ilə Bakıya gəldim. Eh, qardaşım, mənim həyatım başdan-başa bir faciədir”.

Sadıq təəccüblə Kərimə baxıb dedi:

– Halal olsun, sözbəsöz yadındadır. Yəni, bir qeyrətli oğlumuz çıxıb ona kömək etmədimi? Kərim, fikir vermişən, insanlar qərbləkdə bir-birinə kömək etmək istəmirlər. Şəxsən mənim başıma gəlib e... Moskvada olarkən, orada Yazıçılar İttifaqının filialı var. Rus dostlarım dedilər ki, yazı-pozu işiylə məşğul olursan. Yazıçılar İttifaqına üzv ol. Növbə məsələsi var axı. Onda təklif etdilər ki, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının üzvü ol, sonra səni Rusiya Yazıçılar İttifaqına üzv edərək. Müraciət etdik Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının Rusiya filialına. Nə isə... Min bəhanə gətirdilər, başını buraxdım. Rusiya Yazıçılar İttifaqının üzvü oldum. Rus həmkarlarım məəttəl qalmışdılar. Dedilər ki, bizim sənə kimi ziyalımız olsaydı, arxasında dayanardıq. Bunlar nə fikirləşirlər? Guya bilmirik ki, onların necə qabiliyyətsiz, ədəbiyyatdan xəbərləri olmayan, ədəbiyyatdan uzaq

üzləri var. Bu nə deməkdir? Cavab verə bilmədim, dost. Susdum. Bu da qərib ölkədə sənin, həm mənim ziyalı həmvətənlərimiz. Yazıq Hadi neyləyəydi? İmkanın var səni tanıyırlar. Yoxdursa, sənə arxa durmaq istəmirlər. İnsanı da yandırır tökən odur da? Neçə ziyalı tanıyıram, deyiblər ki, cəmiyyətdə tutduğumuz mövqeyə öz gücümüzlə qazanmışıq, indi bu üzdə olan dırnaqarası vətən oğullarına pullarımızı niyə yedizdirək? Bax beləcə yadlaşma baş verir. İnsanlar birbirlərindən uzaqlaşır, xüsusilə də qərib ölkədə həmvətənlərimiz...

Kərim Sadıqı dinləyib dedi:

– Başa düşürəm. Hadiyə də qərib ölkədə hayan olan həmyerlimiz olsaydı, yəqin belə alınmazdı. Nə isə... Hadinin içkiyə münasibətini deyim sənə... Şaiq yazır ki, onu evimdə rahatlayır, kabinetini Hadiyə verir. Şaiq çalışır ki, Hadi içkidən uzaqlaşsın. Bir neçə dəfə də işarə edir ki, “araq ya şəraba meyliniz var isə, yemək ilə bir az içmək pis deyil.” Onda Hadi qəbul etməyir və deyir ki, “Allah bəlasını versin, fəlakətlərimin başlıca səbəbi o deyilmidir?”

Bir həftə Şaiqın evində qalır. Sonra tanış bir həkiminin yardımı ilə tutulmuş olduğu alkoqolizm xəstəliyindən sağalmaq üçün xəstəxanaya göndərilir. Xəstəxanadan çıxandan sonra Şaiq zarafatla soruşur:

– Bizim evdə sənə heç bir mane olmadığı halda bəyənməyib qaçdın.

Hadi onda başını bulayıb deyir:

– Yox, qardaşım, sənin evində özümü çox azad hiss edirdim. Heç bir mane də yox idi. Fəqət sənə mane olurdum.

Şaiq israr etsə də, Hadi onlara getmir. Sadıq gülümsəyib deyir:

– Alkoqolizmdən tam sağalmır, deyəsən?

Kərim çiyinlərini çəkib deyir:

– Bilmirəm. Yəqin...

Sadıq qol saatına baxıb dedi:

– Başım söhbətə qarışdı. Tələsirəm. Gələcəm yanına, rahat söhbət edərik.

Kərimə əlini uzadıb sağollaşdı. Kərim dostunun arxasınca qışqırdı:

– Yolu yaddan çıxartma...

VII

Səlim əlindəki kitabçanı masasının üzərinə qoyub dedi:

– 37 xalqımıza qənim kəsildi. Nə qədər günahsız insan qırılar? Bu qədər də olmaz... Kimdən xoşları gəlmir, vətən xaini adı ilə damğaladıqları adamın adının yanında adlarını hallandırıb deyirdilər, xoş gəldin. Əhməd Cavad həbs olunur, bir neçə aydan sonra güllələnir. Həyat yoldaşı Şükriyyə xanım və uşaqları Qazaxıstana sürgün edilirlər. Hüseyn Cavid Sibirə sürgünə

göndərilir. Mikayıl Müşfiq həbs edilib güllələnir. Bu sıra birdir, ikidir, saymaqla qurtarmaz ki, qurtaran da deyil ...

Cahangir gülümsəyib dedi:

– Nə olub Səlim? Kərim kimi nədən narazısan?

Sonra ona baxan Kərimə baxıb göz vurdu.

Kərim başını bulamaqla kifayətlənib cavab vermədi. Səlim isə Cahangirə dedi:

– Nə olacaq? Mikayıl Müşfiq haqqında yazı hazırlamaq istəyirəm. O dövrün dövrü mətbuatlarını da izləmək istədim. 1937-ci ilin iyununda Yazıçılar İttifaqının rəhbərləri olmuş Şamilov sədrlikdən, Vurğun isə katiblikdən azad edilir.

Cavanşir çiyinlərini çəkib dedi:

– Onların Mikayıl Müşfiqlə nə əlaqələri?

Səlim əllərini ovaraq dedi:

– Yazıqları Müşfiqdən ötəri işdən çıxarıblar.

Səlimin yanında əyləşən İlqar dilləndi:

– İşdən çıxartmaq istəyiblər. Bəhanələri Mikayıl Müşfiq olub. Başa düşmədin, Cahangir?

Səlim İlqara baxıb dedi:

– 1937-ci ildə çıxan “Kommunist” qəzetində yazırlar, daha doğrusu özünü tənqidçi adlandıran birisi yazır ki, “necə ola bilər ki, Ə. Cavadın, H. Cavidin yuvasından çıxmış... Müşfiq İttifaqın plenumunu və “Ədəbiyyat qəzeti”ni öz tribunasına çevirmişdir. Necə ola bilmişdir ki, Müşfiq kimi xain düşmən Sovet Yazıçılar İttifaqı

rəhbərləri S. Şamilov və S. Vurğunun qanadı altında son günədək öz kontrrevolyusion pozucu işlərini yerinə yetirməyə imkan tapmışdır. Ədəbiyyatda xalq düşmənlərinin bütün qalıqları axıradək ifşa olunmalı, böyük sosializm quruluşumuza qarşı azğıncasına kin və ədavət bəsləyən müsavətçi və trotskist quduzlar yox edilməlidir”.

Cahangir əllərini əllərinə vuraraq dedi:

– Pravo... Halal olsun o dırnaqarası tənqidçiyə. Yaxşı fikirləşibmiş.

Kərim Cahangirə narazılığını bildirdi:

– İmkan ver sözünü bitirsin. Nə olub?

Cahangir gülümsəyib Kərimdən soruşdu:

– Bəyənəmədin, qardaş?

Səlim söhbətin uzanmasını istəməyib dedi:

– Xalq düşmənlərinin bütün qalıqları adlanan, kontrrevolyusion pozucu işlərini yerinə yetirən Müşfiq siyasi baxımdan necə də güclü imiş. Müşfiq özü bədxahların onu tənqid etmələrindən təngə gəlibmiş. Həyat yoldaşı olmuş Dilbərin kitabında oxumuşdum ki, Müşfiqə “sən xırda burjua şairisən” sözü çox yer edibmiş. Bu sözün Müşfiqə toxunmasının səbəbləri var idi. Müşfiqə görə, hətta gənclərin təsəvvüründə burjua zəhmətdən qaçan, insanlıqdan kənar, xalqını, cəmiyyətini, vətəni sevməyən adamlardır. Müşfiq isə özünü o cür adamların sırasında görmür.

Cahangir yenə də susmayıb dilləndi:

– O dırnaqarası tənqidçinin xidmətləri sayəsində biz Müşfiqi böyük sosializm quruluşuna qarşı azğincasına kin və ədavət bəsləyən müsəvatçı və trotski quduzu kimi tanıdıq da...

İlqar Cahangirə baxıb dedi:

– Cahangir, repressiya dövrü qurbanları deyəndə ağla gələn ilk adlardan biri kimin adı olur? Təbii ki, ilk ağla gələnlərdən biri Mikayıl Müşfiq olur.

Kərim İlqarın fikirlərini təsdiqləyib dedi:

– O illərdə əsasən hökuməti tənqid edən, onu tərifləməkdən boyun qaçıran insanlar repressiyaya qurbanı olublar.

İlqar Kərimdən soruşdu:

– Kərim. Səninlə razıyam. Müşfiqin yaradıcılığının ilk dövrlərini nəzərdən keçirəndə Sovet hakimiyyətinə, sosializmə qəlbən bağlı olan, onu sevə-sevə təbliğ edən şeirlərinə rast gəlinir. Yadımda qalanları deyirəm. Məsələn, “Neft-İliç buxtası”, “Posyolka”, “İşçi qız” şeirləri, “Bəyaz çöllər” və “Buruqlar arasında” poemalarını göstərmək olar. Müşfiqin həvəslə Mingəçevir Su-Elektrik Stansiyasında layihə-quraşdırma işləri ilə tanış olması və “Mingəçevir həsrəti” əsərini yazmağa başlaması onun sosializm quruculuğuna necə rəğbət bəslədiyinin göstəricisidir. Müşfiqdən bir bənd şeir deyim, siz dinləyin:

Nə bir həsrətim var, nə bir qəmim var.

Dostlarım bilir ki, nə aləmim var!

Lenin dünyasına ithaf etməyə

Bir şair ürəyim, bir qələmim var!

Şeirini bitirən İlqar sözüünə davam etdi:

– Özü də Müşfiq ərəb əlifbasının latın əlifbası ilə əvəz olunması haqda şeir yazıb. Hansı səbəbdən Müşfiq də repressiya qurbanı oldu?

Cahangir Kərimə cavab verməyə imkan verməyib dilləndi:

– İlqar, Səlim demədi ki, kimdən xoşları gəlmir, vətən xaini adı ilə damğaladıqları adamın adının yanında adlarını hallandırır deyirdilər, xoş gəldin. Mikayıl Müşfiq də belə böhtanın qurbanı oldu. Sosializm quruculuğunun hər nailiyyətinə ürəkdən sevinən, dövrünü, zamanəsini sonsuz ilhamla tərənnüm edən şairə böhtan atənlərin yalnız bir məqsədi ola bilərdi. İstedadı boğmaq, onlara əngəl olan istedadı susdurmaq. Bu idi alçaqların məqsədi, başqa nə ola bilərdi?

Sonra avazla Müşfiqdən şeir söylədi:

Deyirsən, yanında qalacağam mən,

Çox gözəl fikirdir, qal, sənə qurban!

Nə zaman istəsən əziz canımı,

Qumral gözlərinlə al, sənə qurban!...

Sən Müşfiqin yanında, qalginən sənə qurban,

İstəsən bu canımı, alginən sənə qurban.

Cahangir udqunub dedi:

– Bunu yazan şairdən də sosializm quruculuğunu mədh edən şeir istəyərlər heç...

İlqar Cahangirdən soruşdu:

– Bu şeirin yaranma tarixçəsini bilirsən?

Cahangir gülümsəyib özündən razı halda stuluna yayxanıb dedi:

– Ayıb sözdür e... Dilbər Axundzadənin “Müşfiqli günlərim” kitabında yazılmış olmalıdır. Mənə elə gəlir... Dilbər Gəncəyə gedəcəyini Müşfiqə deyir. Müşfiq kədərlənir. Onda Dilbər şairi ovundurmaq üçün deyir ki, istəyirsən, getməyim, daha bundan ötrü niyə narahat olursan? Müşfiq də Dilbərə sizlərə söylədiyim şeirlə cavab verir. Şeirin yaranma tarixçəsi belədir. Kitabdan yadımda qalan məqamı da danışım. Səməd Vurğunla Müşfiq Gəncəyə gəlirlər. Səməd Vurğun orada Dilbərə deyir:

– Dilbər bacı, bizim bu dağlara gəlməyimizin bir səbəbi var. O da Müşfiqin aşiq Kərəmə dönməyidir. Müşfiqi Kərəmdən ayıran cəhət odur ki, o, Əslinin dalınca hər yana tək gedərdi, bu isə utandığından məni özü ilə gətirib. Siz bunu necə ovsunlayıbsınız ki, şəhərdə nə gecəsi, nə də gündüzü var. Gördüm bu gedişlə o, Kərəmi ötüb Məcnun olacaq, dözməyib dedim ki, gedək Gəncə dağlarına, bəlkə təskinlik tapa ürəyin. Müşfiq elə bil sözümə bənd imiş. Söz ağzımdan çıxan kimi durub düşdü yola”.

İlqar Cahangirin susduğunu görüb dedi:

– Müşfiqin əksər kitabları 37-də tamamilə məhv edilmişdi. Onlar necə oldu? Elə itib batdı?

Kərim kədərli baxışlarla İlqarı süzüb dedi:

– Təəssüf ki, hə. Yadımdadır ki, hətta 56-cı ildə Müşfiqin “Seçilmiş əsərləri” üçün bəzi şeirləri şair Mehdi Hüseynin yoldaşı Fatma xanımın dilindən yazılıb nəşriyyata təqdim olunmuşdur.

İlqar yoldaşlarına baxıb dedi:

– Sizə bir əhvalat danışım. Müşfiq Marşakın “Huşsuza bax huşsuza” əsərini ana dilimizə tərcümə edəndə deyir ki, şair lap mənim obrazımı yaradıb ki! Çünki, Müşfiqin həyatda yaddaşı zəif imiş. Deyilənə görə, hətta belə bir hadisə olub ki, guya Müşfiq papağını itirir. Əşyasını itirən insan neyləyər? İtirdiyini axtarar. Müşfiq də papağını tapmaq üçün aləmi axtarır. Baxıb görür ki, papaq qoltuğundadır.

Otağı qəhqəhələr başına götürdü. Kərim gülən dostlarına baxaraq dedi:

– Gülürsünüz? Əlinizdən daha nə gəlir ki? Həyatda nikbin qalmağı bacarmaq lazımdır. Müşfiqin dediyi kimi,

Mənim bu dəryada bir sandalım var,

Hələ bədr olmamış bir hilalım var.

Kərimin dediyi misradan sonra otağa dərin səssizlik çökdü...

ƏLYAZMALAR YANMIR...

Nadejda qonaq otağından yan otağa keçdi. Bir neçə dəqiqə keçmiş Stalin Nadejdanın ardınca çıxdı. İosif Vissarionoviç Nadejdaya yaxınlaşdı:

– Nadya, sən niyə belə edirsən? Sən mənə nə bilirsən?

Nadejda ərinin sualını yalnız etinasız baxışlarıyla cavabladı. İosif Vissarionoviç arvadının susduğunu görüb dedi:

– Sən yadımdan çıxartma ki, mən “millətlər atası”yam.

Sonra İosif Vissarionoviç əllərilə alnından saçlarını arxaya atdı. Nadejda ərinin susduğunu görüb dedi:

– Koba, indi qılıncının qəbzəsinin kəsdiyi bir vaxtda sənə bir söz demək çətin məsələdir. Amma mən qətiyyətlə deyirəm ki, sən nəinki ictimai həyatda, hətta şəxsi ailən daxilində belə çoxsaylı fəsadların səbəbkarısan. Bunu heç anlamaq istəmirsən.

Nadejda İosif Vissarionoviçin “Hersoginiya Flor” tütününü ilə qəlyanını doldurmasıyla məşğul olduğunu görüb sözünə davam etdi:

– 15 ilə yaxındır ki, bir yerdəyik. Məni həyatımdan bezdirmisən. O dərəcəyə çatdırmısan ki, birinci arvadın Yekaterina kimi...

İosif Vissarionoviç hirsle Nadejdanın üstünə qışqıraraq sözünü yarıda kəsdi:

– Mənim Katyanın ölümündə günahım yoxdur. Yekaterina mənim inqilabçı dostum Svanidzenin dost-doğma bacısı idi. Mən ona necə qıya bilərdim? Onun ölümündə bir zərrə qəddər də günahım yoxdu. Ağır, sağalmaz xəstəliyə, vəbaya mübtəla oldu. Mən ona nə kömək edə bilərdim?

Nadejda dəli kimi qəhqəhə çəkərək gülməyə başladı. İosif Vissarionoviç əlində tutduğu qəlyanı sıxaraq arvadına baxırdı. Nadejdanın qəhqəhələrindən onun artıq özündə olmadığını anlamışdı. Nadejdanın sinir pozğunluğu keçirdiyini anlayaraq dedi:

– Sən özünü həkimə göstər. Sənin müayinə edilməyə çox ehtiyacın var.

Arvadı qəhqəhəsini kəsib təəccüblə İosif Vissarionoviçdən soruşdu:

– Mənə dəli deyirsən?

İosif Vissarionoviç heç nə deməyib başını narazı-narazı buladı, qəlyanını üç dəfə sümürüb, asta addımlarla qapıya doğru addımladı. Qapını arxasınca bağlamayıb, açıq qoyaraq otaqdan çıxdı. Asta addımlarla pilləkənləri enməyə başladı.

İosif Vissarionoviç bağ evinə getməyi planlaşdırmışdı...

Nadejda İosif Vissarionoviçin arxasınca baxırdı. İosif Vissarionoviç otaqdan çıxanda, hələ də yerində sakitcə oturub açıq qapıya baxırdı. Bir-iki dəfə udqunub ayağa durdu.

Otağına getməyi qərarlaşdırdı. Stalin həmin gecə qayıtmadı. Nadejda onu gözləyirdi...

Stalin Nadejdanın ölümünü çox ağır keçirirdi, onun bu hərəkətini, özünə qəsd etməsini xəyanət hesab edirdi. Stalin tez bir zamanda düşdüyü depresiyadan çıxmağı bacardı. Lakin o, iş otağında təkliyə çəkilər, hətta mühafizəçilərin də onu 2-3 saat narahat etməmələrini tapşırırdı.

İosif Vissarionoviç bayaq iş otağına çağırdığı generala baxdı, əlindəki qəlyanı hirsələ masanın üstünə tullayaraq qışqırdı:

– Mixail Afanasyeviçi çağırın.

General təəccüblə İosif Vissarionoviçə baxaraq soruşdu:

– Yoldaş İosif Vissarionoviç, kimi? Hansı Mixail Afanasyeviçi nəzərdə tutursunuz?

İosif Vissarionoviç qəzəblə generalı süzərək dedi:

– Bulqakovu deyirəm. Təcili çağırın. Bir həftəsi tamam olub. Gözləyirəm.

General təcili İosif Vissarionoviçin iş otağından çıxdı. İosif Vissarionoviç generalın arxasınca baxıb başını buladı. Masasının üzərindəki əlyazmanı götürüb vərəqləməyə başladı...

İosif Vissarionoviç iblisin ateist Sovetlər birliyinə səfərindən bəhs etdiyi “Master və Marqarita” əsərinin ictimaiyyətdə birmənalı qarşılanmayacağını əvvəlcədən duyurdu. Bilirdi ki, belə bir əsər ictimaiyyət tərəfindən birmənalı şəkildə qarşılanma bilməz. Əsərin müəllifliyinin ona aid olmasını gizlədəcəkdi. İosif Vissarionoviç qələmə aldığı əsərin müəllifliyindən könüllü olaraq imtina etmişdir. “Master və Marqarita” romanının müəllifliyinə şübhə ilə yanaşılacağını bilirdi. Bulqakovu da bilərəkdən seçmişdir. Özü elə yazıçı seçmişdir ki, güclü tədqiqatçı və ya tənqidçi Bulqakovun digər əsərləri ilə bu əsərin üslubundakı fərqi istər-istəməz hiss etməli idi. Belə ki, əsərin Bulqakovun qələmə almış olduğu əsərləri ilə məhz ideya cəhətdən bütün ziddiyyəti və üslub baxımından fərqlənməsi idi. Bu baxımdan, əsərin müəllifinin Mixail Bulqakov olmasını istəmişdir. SSRİ kimi bir məkanda azadlıqların boğulmasına qarşı yazılmış ən güclü satiranı yalnız o qələmə ala bilərdi. “Master və Marqarita” İosif Vissarionoviçin həyatını əks etdirirdi. Nadejda da onu Marqarita Masteri satan

kimi satmış, xəyanət etmişdir. Ona görə bu əsər ona doğma idi. Əsərin əlyazmasını redaktə etmək üçün Bulqakova vermişdi. Əlyazmanı yazıçıya verəndə isə demişdi:

– Mixail Afanasyeviç, əsəri diqqətlə redaktə edin. Əsər mənim üçün doğmadır. Sizin adınıza çıxsada o mənimdi. Redaktə üçün də bir həftə sizə kifayət edər.

Mixail Afanasyeviç Bulqakov qorxa-qorxa əlini uzadaraq İosif Vissarionoviç Stalindən əlyazmanı götürərək demişdi:

– İosif Vissarionoviç, diqqətlə redaktə edib, Siz dediyiniz vaxta çatdıracam. Bir həftəyə redaktə edərəm.

Hamını lərzəyə salan İosif Vissarionoviçin ürəyindən sızıltı keçdi. Bulqakovla danışıba bilməyəcəyini görüb sərt səslə dedi:

– Mixail Afanasyeviç sərbəstsiniz.

Mixail Afanasyeviç Bulqakov əlindəki əlyazmanı sinəsinə sıxaraq qorxa-qorxa otaqdan çıxmışdı.

“Master və Marqarita” əsəri rus ədəbiyyatı üçün xarakterik olmayan tərzdə qələmə alınmışdır. Dövrünün sosial-ictimai vəziyyətinin əksinə olaraq, əsərin ruhunda azad yaradıcılıq fantaziyası hökm sürürdü. İosif Vissarionoviç əsərin belə dahiyənə alınacağına inanmırdı. Çox gözəl an-

layırdı ki, ondan başqa heç kim cürət edib cəmiyyəti çıpaqlığı ilə əks etdirə biləcək bir əsər qələmə ala bilməz.

İosif Vissarionoviç əvvəllər Trotskinin, Buxarinin onu “Master” adlandırmalarını əsas götürərək əsərinin qəhrəmanını Master adlandırmışdır. İosif Vissarionoviç Trotskinin Rakovki ilə məktublaşmalarında Trotskinin onu “Master” adlandırmasının şahidi olmuşdur. Trotski Rakovkiyə yazırdı ki, “Biz səninlə Masteri kifayət qədər tanıyıırıq”. Buxarin də İosif Vissarionoviçi “Master” adlandıraraq, qeyd etmişdir ki, “Müxalifətlə (Zinovyev və Kamenev) ziddiyyətlər, üçlüyü (Buxarin, Rıkov və Tomskov) Masterdən ayıran ziddiyyətlərin yanında heç nədir.”

Masterin Marqaritaya qədər Kremldə yaşamasını da təsvir etməsi boş-boşuna qeyd deyildir. İosif Vissarionoviçin özünü oxucularına tanımaq istəyi idi.

İosif Vissarionoviç qapını döyüb qapıdan içəri boylan generala içəri daxil olmasına icazə verdi. General qapının ağzında dayanaraq dedi:

– Yoldaş İosif Vissarionoviç tapşırıgınız yerinə yetirib. Mixail Afanasyeviç Bulqakov Sizin çağırışınıza əsasən buradadı.

İosif Vissarionoviç etinasız şəkildə dedi:

– Gəlsin.

Mixail Afanasyeviç çəkinə-çəkinə otağa girərək qapının ağzındaca dedi:

– Yoldaş İosif Vissarionoviç, hər vaxtınız xeyir. Göstərişinizlə qulluğunuzda hazırım.

İosif Vissarionoviç ciddi olan sifətinə daha da ciddilik verərək dedi:

– Hə, səni çağırdım ki, əsərin davamını işləyək. Keç otur. Nə isə... İstəyirəm ki, əsəri tamamlayaq.

İosif Vissarionoviç Mixail Afanasyeviçin çəkinə-çəkinə ona baxdığını görüb sözünə davam etdi:

– Əyləşin, Mixail Afanasyeviç! Narahat olmağa dəyməz. Hamı əsərin sizə aid olduğunu biləcək. Bu sirr ikimiz arasında qalacaq: sənlə və mənim...

Qaşlarını çatıb Mixail Afanasyeviçin kreslo-da oturmasını gözlədi. Yazıçı oturduqdan sonra sözünə davam etdi:

– Sənə müraciət etməyimin əsas səbəbi sənənin bir əsərini yandırman haqqında yayılan şayiələrdir. Sonra da belə şayiə yayacağıq ki, əlyazmalar yanmır... Bu səbəbdən də, bu əsər yanmış həmin əsərdir, sən təkrar işləyərək qələmə almısan. ABŞ-ın SSRİ-dəki səfirliyinə, daha doğrusu səfirin iqamətgahı olan “Spaso Evi”nə gedərək, səfir Uilyam Byulit ilə görüşməlisən. Səfirə əsəri yazman haqqında məlumat verməlisən.

Mixail Afanasyeviç özünü itirmiş halda İosif Vissarionoviçə qulaq asırdı. Nə deyəcəyini belə qət edə bilmirdi. İosif Vissarionoviç yazıçının ona inanmadığını görüb dedi:

– Mixail Afanasyeviç, narahat olmağa dəyməz... Əsəri senzuradan keçirdəcəm. Bəzi xoşuma gəlməyən yerlərini də məhz senzurada sildirəcəm. Guya əsər senzuradan keçib. Amma əsərin mətni mənim istədiyim şəkildə qalacaq.

Mixail Afanasyeviç gələcəyə xitabla yaradılmış bu fəlsəfi əsər sizi “Proletar teatr”ının üzvlərinin təzyiqlərindən uzaqlaşdıracaq, sizin əsərləri, xüsusilə pyeslərinizi, ən yaxşı halda orta səviyyəli olmasını qeyd etməyəcəklər.

Mixail Afanasyeviç ədəbi mühitdə ona qarşı olan təzyiqləri, İosif Vissarionoviçin onu bu təzyiqlərdən necə qoruduğunu xatırlayaraq dedi:

– Yoldaş İosif Vissarionoviç, təbii ki, Sizə mənim haqqımda ünvanlanmış məktubun məzmununu heç vaxt unutmam.

İosif Vissarionoviç gülümsəyərək dedi:

– Hə, Mixail Afanasyeviç, həmin məktub burada, bu qovluqdadır.

Qovluqdan bir məktub çıxardıb və oxumağa başladı: “Hörmətli, yoldaş İosif Vissarionoviç! Mürtəce müəllifə yaradılan faktiki köməyi necə qiymətləndirək? Bulqakov kimi. Bu yazıçı açıq-aydın antisovet xarakterli dörd pyesini səhnələş-

dirib. Onlardan üçü Moskvanın ən böyük teatr-
larında səhnələşdirilib. Bu pyeslər öz keyfiyyəti-
nə görə ən yaxşı halda orta səviyyəlidir." Hə, on-
lar qorxmadan mənə sizin qüsurlara göz yum-
mama və sizi müdafiə etməmi açıq şəkildə qeyd
edirdilər: "Qiymətləndirin. Çünki Sizin özünü-
zün səhnəyə yarayacaq pyesləriniz çatışmır".
Mənim sizin "Turbinlər ailəsinin günləri", "Qa-
çış" pyeslərinizə yumşaq yanaşmama, hətta dəst-
əkləməmi də qorxmadan vurğulamışdılar: "O
ki, qaldı Bulqakovun "Turbinlər ailəsinin günlə-
ri" pyesinə, o qədər də pis deyil, həm də ziyan-
dan çox xeyir verir. Çünki, Bulqakovun sayəsində
bu pyesə baxan bütün dünya başa düşür ki,
hətta Turbinlər kimi insanlar belə silahı qoyub
xalqın iradəsinə tabe olmağa, öz işlərində məğ-
lub olduqlarını etiraf etməyə məcbur olurlar...
Mənim "Qaçış" əleyhinə heç bir fikrim yoxdur.
Amma kaş ki, Bulqakov öz səkkiz yuxusuna da-
ha ikisini əlavə edəydi. Əlavə etdiyi yuxularda
da SSRİ-də vətəndaş müharibəsi zamanı daxili
sosial ehtiyaclardan danışaydı ki, izləyici başa
düşəydi: bütün o özlərinə görə "doğru" Sera-
fimlər və privat-dosentlər bolşeviklərin kaprizlə-
rinə görə ölkədən çıxarılmayıblar, ona görə çıxarı-
lıblar ki, xalqın boynunda otururdular (dürüst-
lüklərinə baxmayaraq)."

Mixail Afanasyeviçin susduğunu görün İosif Vissarionoviç sözünə davam etdi:

– Mixail Afanasyeviç, hamı kimi siz də gözəl bilirsiniz ki, mən səhvləri bağışlamağı bacara bilməyən insan, sizin, yəni yazıçı Bulqakovun tam müdafiəsinə qalxmışam. Sizi məhz bu ideyamı həyata keçirmək üçün sizə atılan zərbələrdən qorumağa çalışmışam. Əlbəttə, bu o demək deyil ki, bu və ya digər incəsənət nümayəndəsi heç vaxt islah oluna bilməz, öz səhvlərindən qurtula bilməz, onu izləmək lazımdı, səhvlərdən qurtulmağa hazır olan anda zəhərləmək, beləcə də sərhədlərdən kənara yollamaq lazımdır.

İosif Vissarionoviç əlindəki qəlyanı dolduraraq dedi:

– Mənim göstərişimlə sizin nəşə çəkməyinizi belə nəzərə almayaraq, pyeslərinizin yenidən, təkrar olaraq səhnəyə qaytarılması da, sizə yeni ədəbi sifarişlərin verilməsi də, hətta Sovet İttifaqından xaricə səfərlərin çətinliyinə baxmayaraq, sizə dövlət sərhədlərindən xaricə çıxmağa icazə verilməsinin hamısı mənim bu əsərimlə əlaqədardır. Bu əsəri ərsəyə gətirməkdi. Millət elə ağılsız deyil, gec-tez bu əsərin sizin qələminizə aid olmayacağını anlayacaq, əsil müəllifinin kim olduğunu axtaracaq. Xalqımız avam deyil, Mixail Afanasyeviç. Tarixdə heç nə itmir. Hər şey yerini tapır.

Mixail Afanasyeviç rəhbərin fikirləri ilə razı olduğunu bildirmək üçün dedi:

– Yoldaş İosif Vissarionoviç, həmişəki kimi haqlısınız. Amma məni maraqlandıran bir sual var. Siz sehrbazlığa, ekstrasensliyə inanırsınız?

İosif Vissarionoviç masanın üstündəki kibritdən kibrit çöpü götürüb yandırdı, yanan kibrit çöpünə baxıb sönməmiş bayaqdan doldurduğu qəlyanını yandırıb, kibrit çöpünü yana-yana papiros qabına ataraq dedi:

– Mixail Afanasyeviç, dini seminariyada bir oxuduğum Qeorqi Qurdjiyevin və Natalya Lvovanın bacarıq və qabiliyyətləri məni həmişə maraqlandırmışdı. Natalya Lvovanın məsləhəti ilə mən doğum tariximi dəyişdirmişəm. Natalya Lvovanın fikrincə, doğum tarixini dəqiq göstərmək bədxahların cadu etməsinə imkan yarada bilər. Bu səbəbdən də doğum tarixini dəqiq bildirməmişəm. Daha sonra onun məsləhəti ilə şəkil çəkdirmirəm, hətta rəssamlara poza verməkdən imtina edirəm.

Mixail Afanasyeviç təəccüb içində soruşdu:

– Yoldaş İosif Vissarionoviç, bəs Sizin o möhtəşəm şəkillərinizdə kim əks olunub?

İosif Vissarionoviç qəlyanını ağzından çıxarıb cavab verdi:

– Mixail Afanasyeviç mənim portretlərimdəki adamlar mənim oxşarlarımdır.

Sonra da əli ilə divardakı profildən çəkilmiş, gözləri bağlı, ağızında isə qəlyan olan portreti göstərüb dedi:

– Mənim yeganə orijinal şəklim budur.

Mixail Afanasyeviç çəkinə-çəkinə rəhbərdən soruşdu:

– Yoldaş İosif Vissarionoviç, yoldaş Kirovu Natalya Lvovanın göstərişi ilə öldürüblər?

İosif Vissarionoviç qımışaraq yazıçıdan soruşdu:

– Mixail Afanasyeviç, təhlükəli suallar verirsiniz. Qorxmursunuz? Qorxmursunuz ki, bu sualların cavabı sizin həyatınız bahası ola bilər?

Mixail Afanasyeviç udqunub, rəngi qaçmış halda dedi:

– Yoldaş İosif Vissarionoviç, əsərin güclü alınması üçün bu sualları verirəm. Məsləhət deyilsə...

İosif Vissarionoviç Mixail Afanasyeviçin sözünü yarımçıq kəsərək dedi:

– Yox, Mixail Afanasyeviç, yox. Sualınızın cavabını verəcəm... Natalya Lvovanın mənim məsləhətçim təyin olunduqdan qısa vaxt sonra Kirovun öldürülməsi, “Ayı” ləqəbli agentinin Kirovun qətində günahkar kimi güllələnməsi də, əslində, Natalya Lvovanı tanıyan hər iki şəx-

sin aradan götürülməsi və sirrin qorunması məqsədi ilə həyata keçirilmişdi.

Mixail Afanasyeviç İosif Vissarionoviçin həyəcanlandığını görüb təəccüblə ona baxırdı. Ürəyində İosif Vissarionoviçə qibtə edirdi. Əsər onun adına çıxacaq olsa da belə, müəllif onu hesab edəcəklərinə rəğmən, ürəyində İosif Vissarionoviçə qibtə edirdi, həsəd aparırdı. Onun yazıçılıq istedadını qısqanırdı. Bunu bürüzə verə bilməzdi...

SƏNİN SƏLAHİYYƏTİN ÇATIRMI?

Səidə Təhsil Nazirliyinə getmək üçün evdən çıxmağa hazırlaşır ki, ev telefonunun zəng çaldığını eşitdi. Əvvəl zəngə cavab vermək istəmədi, “vacib bir iş olar” düşünərək dəhlizdən geri qonaq otağına keçməyə məcbur oldu. Dəstəyi götürüb dedi:

– Bəli, eşidirəm.

Xəttin o biri tərəfindən nazik kişi səsi eşidildi:

– Səidə xanım, sabahınız xeyir.

Səidə səsin tanış olduğunu hiss etsə də, kimə aid olduğunu müəyyənləşdirə bilmədi. Cavab vermək xətrinə dedi:

– Sabahınız xeyir.

Xəttin o başında olan kişi Səidənin onun adını çəkmədiyini eşitdikdə başa düşdü ki, həmsöhbəti onu tanımayıb. Ona görə özünü təqdim edərək sözüünə davam etdi:

– Səidə xanım, Akif müəllimdir. Sizi soruşdum, dedilər ki, işə gəlmirsiniz. Məzuniyyətə çıxdığınızı dedilər.

Zəng edən Səidənin işlədiyi müəssisənin direktor müavini idi. Səidə Akif müəllimin ona niyə zəng etməsini maraq etdiyi üçün dedi:

– Bəli, məzuniyyətdəyəm. Akif müəllim, nə baş verib?

Akif müəllim Səidənin sualına cavab verməyib, soruşdu:

– Siz bu gün işə gələ bilərsiniz?

Səidə qolundakı saata baxaraq dedi:

– Mən indi Təhsil Nazirliyinə gedirəm. Saat üçdə də aeroportda olmalıyam. Heç cür çatdıra bilmərəm Akif müəllim. İşə gəlməyim mümkün deyil. Nə isə ciddi hadisə baş verib?

Akif müəllim bir az susduqdan sonra dedi:

– Sizin məqalənizlə bağlıdır. Sizin nə səlahiyyətiniz çatır ki, o cür məqalə yazasınız? Sizə o səlahiyyəti kim verib?

Səidə söhbətin nədən getdiyini anlamayıb təəccüblə soruşdu:

– Anlamadım. Aydın başa sala bilərsinizmi Akif müəllim, hansı səlahiyyətdən söhbət gedir? Səlahiyyətin mənim məqaləmə nə aidiyyəti?

Akif müəllim dedi:

– Siz məruzənin mətnini çapa vermişiniz. İndi materiallar çapa hazırlanır. Zəhmət olmasa gəlib məqaləni götürüb redaktə edərdiniz. Məqalənin o formada çapı mümkün deyil. Məqalə o formada çap edilə bilməz. Ona görə də...

Səidə hansı məruzədən söhbət getdiyini anlayıb Akif müəllimi sona qədər dinləməyib dedi:

– Məruzə edəndə Siz də tədbirdəydiniz, Akif müəllim. İradınız var idisə onda iradınızı bildirərdiniz. Məqaləni redaktə edib vermişəm. Çapa vermək istəmirsiniz verməyin.

Akif müəllim Səidədən belə ötkəm cavabı gözləmədiyindən udqunub dedi:

– Səidə xanım, tənqid etdiyiniz yazılar neçə instansiyadan keçib. Hamısından müsbət rəy alıblar. Hətta Ali Attestasiya Komissiyasından keçib təsdiqlərini alıblar. O baxımdan deyirəm ki, Sizin irad tutmağınıza səlahiyyətiniz çatırmı?

Səidə Akif müəllimin danışıq tərzi və tonundan çox gərginlik keçirərək dedi:

– Anlamadım Akif müəllim? Necə yəni səlahiyyətim çatırmı? Kimisə tənqid etməyə səlahiyyət lazımdır? Təhqirə və ya şərə keçməmişəm. Elmi işi tənqid etməyə səlahiyyət lazımdır? Nöqsan olan yerdə, o nöqsanı görüb elmi diskussiya qaldırmağa hər bir alimin səlahiyyəti çatır.

Akif müəllim Səidənin hirsləndiyini hiss edib kəkələməyə başladı:

– Mən... Mən elə demək... Demək istəyirəm ki, həmin elmi işlər ya tədqiqatlar kafedrada ya şöbədə müzakirə olunur, sonra seminardan keçir, aparıcı müəssisədən rəy alır, sonra dissertasiya şurasında müdafiə edilir, Ali Attestasiya Komissiyasında təsdiq olunur. Orada oturan insanlardan siz ağıllımı çıxdınız? Siz bəyəm...

– Ağıllı-ağıllı yazıblar, mən də münasibətimi bildirmişəm – deyə Səidə Akif müəllimin sözünü yarıda kəsdi.

Akif müəllim Səidənin söz-söhbəti şişirdəcəyindən çəkinərək dedi:

– Səidə xanım... məsələn, yazmısınız ki, ədəbiyyatın bədii strukturu kimi başlıq mübahisə doğurur.

Səidə istehzayla soruşdu:

– Akif müəllim, ədəbiyyatın bədii strukturu var? Siz izah edin, mən də bilim. Mən ədəbiyyatın bədii strukturu haqqında heç nə bilmirəm... Yəqin müəllifin elmə gətirdiyi yeniliklərdi, mənim xəbərim yoxdur. Oxuyub, öyrənərik. Başqa nə qulluğunuz...

Akif müəllim Səidənin ironiyasını duysa da, münasibət bildirmədən, dedikləri kinayəli sözləri qulaqardına vuraraq dedi:

– Sonra yazırsınız ki, “Ədəbiyyatın bədii strukturu” bölüm başlığına rus alimi Kremenstovun “Теория литературы. Чтение как творчество» və “Русская литература в XX веке. Обретения и утраты” dərs vəsaitində rast gəlirik. Qeyd edirsiniz ki, Kremenstov “ədəbiyyatın bədii strukturu” söz ifadəsini dərs vəsaitlərinin mətnində bir daha istifadə etmir. Sovet ədəbiyyatı ixtisası ilə doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmiş Kremenstov ədəbiyyat nəzəriyyəsi ixti-

sası üzrə tədqiqat işləri aparmamış, əsasən, rus ədəbiyyat tarixi üzrə elmi araşdırmalara fikir yetirmişdir. Ədəbiyyatşünaslıqda, o cümlədən ədəbiyyat nəzəriyyəsində, “ədəbiyyatın bədii strukturu” anlayışı istifadə edilmir.

Səidə Akif müəllimi dinləyib istehzayla:

– Akif müəllim, bilməmişəm, yenə deyirəm, səhv etmişəm. Günahımı başa düşürəm, görərk tədqiqatı əzbərləyəydim. Yenilikdi axı...

Akif müəllim Səidənin dediklərini yenə qulaqardına vurub dedi:

– Başqa toxunduğunuz irada baxın. Görün bir nə yazırsınız... Yazırsınız ki, ədəbiyyat arxetipin yeni formaları kimi müəllifin gündəliyin “əlyazma” arxetipinin təzahürlərindən biri kimi təqdim etməsi mübahisəli xarakter daşıyır, arxetip anlayışının elmdə qəbul edilmiş məzmununu inkar edir. Nəzəri anlayışların qarışdırılması “intertekstuallıq” və “hipermətn” anlayışlarının istifadə edilməsi zamanı da özünü bürüzə verir. Bütün bunlar nə deməkdir? Anlayırsınız? Bu nöqsanlar bayaq sadaladığım disstansiyaların kobud səhv buraxdığına, heç nəyə yaramadığına işarə edir. Səidə xanım, buna heç cürə yol vermək olmaz axı... Anlayın, bütün həqiqətləri dilə gətirmək olmaz.

– Neyləməliyəm, Akif müəllim? Keçmişə qayıtmalıyam? Keçmişə qayıdıb, onların burax-

dıqları elmi səhvləri düzəltməliyəm? Akif müəllim, axı mənim elə səlahiyyətim yoxdur... – deyərək Səidə dərindən nəfəs aldı.

Akif müəllim Səidənin atmacalı sözlərini eşitsə də, yenə qulaqardına vuraraq dedi:

– Nə isə, Səidə xanım. Məqaləniz o formada nəşrə verilə bilməz. Zəhmət olmasa, vaxtınız olanda, nəşriyyat şöbəsinə gəlin, məqaləni düzəldin, yazını çapa verək. Yenə qeyd edirəm ki, yazı sizin təqdim etdiyiniz formada çapa gedə bilməz.

Səidə Akif müəllimlə mübahisə etməyin mənasız olduğunu anlayıb dedi:

– Akif müəllim, ürəyinizdən nə keçir edin. İstəyir məqaləni çapa verin, istəyir verməyin. Bir də ayın axırı olacam şəhərdə. İki-üç günlüyə qayıtmalıyam. İmkan tapsam o vaxt sizinlə əlaqə saxlayaram. Amma məqalədə nə dəyişiklik etmək istəyirsinizsə, qulluq sahibisiniz. Nöqsan kimi göstərdiyim məlumatı qüsur qəbul edirsinizsə, ikisindən birini ləğv edə bilərsiniz, amma...

Akif müəllim Səidənin fikrini bitirməyə imkan verməyərək dedi:

– Səidə xanım, ikisini də məqalədən götürmək olmaz ki?

– Akif müəllim, həmin məqalə artıq tam şəkildə digər bir nəşrə çapa verilmişdir.

Akif müəllimin necə həyəcan keçirdiyini hiss edib Səidə söhbəti qurtarmaq istədi:

– Akif müəllim, nə istəyirsiniz edin, ixtiyar sahibisiniz. Mən tələsirəm. Sağ olun.

Səidə Akif müəllimdən cavab gözləməyib dəstəyi yerinə qoyub dərindən ah çəkdi.

PSIXIATRIN GÜNDƏLİYİ

Rəna masanın üzərindəki mavi rəngli jurnalı nəzərdən keçirmək üçün götürdü. Pasientləri ilə apardığı qeydləri təkrar nəzərdən keçirmək istəyirdi. İş prosesində fikri müayinə etdiyi xəstələri ilə o qədər məşğul olurdu ki, bəzən xırda detallar gözündən qaçırdı. Ona görə də xəstələrini müayinə etdiyi zaman apardığı qeydlərini nəzərdən keçirməyə başladı. Bu dəfə Natiq haqqında yazdığı qeydləri oxuyurdu. Natiq Mifologiya institutunda şöbə müdiri idi. Rəna Natiq haqqında fikirləşdi: «Savadlı olmağına savadlıdır, amma şöbə müdirlik onun yeri deyil axı. Görən bütün alimlərimizmi belədir? Təbii ki, yox... Milçək bir şey deyil, amma ürək bulandırır. Həyatda bunun kimi paxıl bir insanla rastlaşmadım. İnstitut işçilərinin bir qismini ətrafına toplayıb savadlı elmi işçilərin müdafiələrinin qarşısını almağı, bisavadlara isə kömək edib müdafiə etdirməyi özünə şərəf bilir. Qrupunu da ki, «staraya qvardiya» adlandırır».

Rəna jurnalı vərəqləyib oxumağına davam edib əvvəl apardığı qeydi hündürdən istehzayla oxumağa başladı: «Mən Bayrama tapşırıdım ki, iclasda çıxış et, doktorluq müdafiə edənləri tənqid et. Bayram Çingiz deyil ki, qorxsun. Bayram

da iclası da gözləmədi. Dostlarımızdan, yəni «staraya qvardiya»nın ən aktiv üzvlərindən olan Asifin yubileyi keçirilirdi. Orda danışdı, nə danışdı...»

Rəna jurnalı örtüb icazə alıb kabinetə daxil olmuş köməkçisi Nərgizə baxdı. Nərgizin gətirdiyi sənədləri alıb masasının üzərinə qoyaraq, Natiqin növbəti qəbul vaxtını soruşdu. Nərgiz “indi öyrənib deyərəm” deyərək cəld addımlarla kabinetdən çıxdı. Rəna jurnaldakı qeydlərini oxumağa davam etdi: «Bayram çıxdı, nə çıxdı... Dedi ki, siz o, doktorluq müdafiə edənlərin işini mənə verin, mən onların cavabını verim. Bir şeyi anlamadım, bu Bayram cavab verəndisə, üzvü olduğu seminarda müdafiəyə buraxılan iddiaçılara cavab versin da. Nə isə... Söhbətdən uzaqlaşmayaq... Bu bizim mifologiya institutunda müdafiə edənlərə aid deyil ha.... Rəna xanım, siz bunu möhkəm-möhkəm yadınızda saxlayın. Bayram, özünün stəkan dostlarının, ya da «staraya qvardiya» üzvlərinə ömründə heç nə deməz, pislik etməz. Siz bilməzsiniz bunu... Qruplaşma üzvü olmaq nə deməkdir! Onları biz əla bilirik. Amma... Bayram da qorxarmış... Qorxaq... Direktordan çəkindi e... Direktora cavab verə bilmədi ki... O da bu cür qorxaqdı. Yəni Çingiz bir cür qorxur, Bayram bir cür. Nə isə...”

Natiq sonra əsəbi halda ayağa durub var-gəl edərək Rənanın masasına yaxınlaşmışdı. Rəna da Natiqi sakitləşdirmək üçün demişdi:

– Natiq bəy, özünüzü ələ alın. Sizə əsəbləşmək olmaz.

Natiq isə dodaqlarını dişləyərək başı ilə Rəna ilə razı olduğunu bildirib demişdir:

– Hə, haqlısınız. Mənə hirsələnmək olmaz. Heç olmaz.

Yerində əyləşdikdən sonra Natiq davam etmişdi: “Bilirsiniz, Bayrama niyə hirsliyəm? Bilirsiniz... Bayram yaxşı gəlirdi, amma həmişəki kimi sonda xarabladı. Ümumiyyətlə, onun xasiyyətidir, durur, ağına gələni deyir, nüfuzlu bir adam söz deyəndə, quyruğunu geri qısır. Bu xasiyyətinə hamı bələddir. Mifologiya institutunun direktoruna cavab verə bilmədi. Direktor ona heç nə demədi. Halal olsun. Direktorun səbri var. Sadəcə dedi ki, əvvəla sən müdafiə et, daha sonra isə müdafiə edilmiş doktorluq işlərinə baxarsan. Bilirsiniz bu nə deməkdi, Rəna xanım? Deməkdi ki, sən kimsən ki, doktorluq işinə rəy bildirəsən. Rəy bildirməyi bacararsansa, pulla, sifarişlə yazdığın kitabları, məqalələri kənara qoy, elmi iş yaz. Müdafiə et. Bacara bilirsənsə. Bacarmırsansa nə tula kimi ortaya düşmüsən. Mədəni şəkildə. Rəna xanım bir şeyi də sizə deyim ki, bu camaat, bu avam camaat elmi işlə

publisist yazıları bir-biri ilə qarışdırır. Bir də görürsən müzakirə vaxtı başlayırlar ki, iddiaçının qəzet və jurnallarda, yəni mətbuat səhifələrində yazıları çıxırdı. Axı müxbirlik ayrı şeydi, elmi tədqiqatla məşğul olmaq ayrı şeydi. Onda bütün müxbirləri avtomatik elmlər üzrə fəlsəfə doktoru ya da elmlər üzrə doktor edək? Bu bilirsiniz nədən irəli gəlir. Onu deyənin savadsızlığından, elmsizliyindən, naşılığından...»

Nərgizin qapını taqqıldadıb içəri girməsi Rənanı oxumaqdan ayırdı. Nərgiz hazırladığı qəhvəni Rənanın qarşısına qoyaraq dedi:

– Nuş olsun, Rəna xanım. Natiq bəy həmişəki kimi şənbə gününə yazılıb.

Nərgiz telefon zəngini eşidib Rənadən cavab gözləmədən otaqdan çıxdı. Rəna qəhvədən bir-iki qurtum içərək jurnalı vərəqləyərək, qeydlərini oxumağa davam etdi: «Natiq oturduğu kreslodan ayağının üstündən aşırıldığı ayağını əsəbi halda yelləyib ətrafını süzərək dedi:

– Dünən bizim institutda tədbir var idi.

Natiq əsəbi halda barmaqlarını şaqqıldatmağa başladı. Natiq özündən tamam çıxmışdı. Əsəbi şəkildə başını yelləyirdi. Natiq dodaqlarını gəmirərək qışqırdı:

– Bir qadınla bacarmırlar.

Natiqin keçirdiyi sarsıntının səbəbini qadınla bağlı olduğunu hiss edib soruşdum:

– Nə qadını, Natiq bəy? Sizin işçinizdir?

Natiq əyləşdiyi kreslodan durub pəncərənin qarşısında dayandı. Pəncərədən səmanı seyr edib dedi:

– Yaman dolub. Mütləq yağacaq.

Sonra mənə baxaraq dedi:

– Mən ona dedim ki, onun ağzından vur...

Natiqin demək istədiklərinin məgzini anlamadığımı üçün soruşdum:

– Kimə nə demişdiniz, Natiq bəy?

Natiq əsəbi halda keçib yerində əyləşdi. Əlindəki mobil telefonuna baxıb dedi:

– Kimə? Onun şöbə müdirinə... Münəvvərin şöbə müdirinə... Qalxıb deyir ki, qorxuram.

Natiqin fikirlərindəki qarmaqarışıqlığa aydınlıq gətirmək üçün sual verdim:

– Münəvvər qorxur?

Natiq əsəbi halda qışqırdı:

– Yox, məgər aydın deyil? Çingizi deyirəm.

Çingizə neçə dəfə demişəm ki, şöbə müdiri şöbəsinin güclü işçisini şöbənin problematikasi ilə işləməyə qoymamalıdır. Məsələn, onun rəhbərlik etdiyi şöbə Avropa xalqlarının mifologiyası ilə məşğul olur. Mən də deyirəm ki, işçilərinə mövzu verəndə sırf mifologiya ilə bağlı vermə. Məsələn, Şərqlə miflərini ver. Mövzu qıtlığıdır, bəyəm?

Gülümsəyib soruşdum:

– Natiq bəy, Avropa mifologiyası ilə Şərqi mifologiyası tamamilə başqa şey deyil?

Natiq qalın qaşlarını sıxıb üz-gözünü əydi:

– Sizə diplom verənin atabatasına...

Natiqin sərhədi keçdiyini görüb sərt şəkildə sözünü yarım kəsib dedim:

– Natiq bəy, özünüzü belə aparmaqla, məni vadar edirsiniz ki, qəbul vaxtını yekunlaşdırım.

Natiq sərt reaksiya verdiyimi görüb dururdu. Sonra isə heç nə olmamış kimi sakitcə söhbətinə davam etdi:

Mifologiya mifologiyadır Rəna xanım. Nə Avropa, nə Şərqi. Hər ikisinin mətni var. Eh... Nə deyim? Məsələn, mən şöbəmdə savadlı bir işçimə elə mövzu vermişəm ki... İşçinin özü də bilmir. Vermişəm bir əsəri, demişəm ki, fars dilində yazılıb, get tərcümə et və sözlərin izahını ver. Bir növ mifologiya şöbəsinin işçisi də elə elmi iş ilə məşğul olmalıdır.

Mövzudan uzaqlaşmamaq üçün dedim:

– Çingizdən danışırıdınız. Davam edin...

Natiq əllərini bir-birinə çarpaz edib sıxdı. Sonra burnunu silib dedi:

– Qulaq asın, görün mən haqlıyam ya haqsız...

Mənim susduğumu görüb dedi:

– Çingizə deyirəm ki, şöbədə özündən güclü olmağa kiməsə imkan vermə. İnsan savadlı

ola bilər, amma sən onu elə mövzuya yönəldə bilərsən ki, o, insan özünün bütün potensialını üzə çıxara bilməz. Lotman, Baxtin səviyyəsinə yüksələ bilməz. Dünya cəhənnəm, Azərbaycanda da tanınmaz. Bu isə o qadına imkan verir ki, qol-qanad açsın.

Natiqdən soruşdum:

– Səhv etmirəmsə, sizin işlədiyiniz institutda tanınmış alim qadınlar çoxdur. Niyə məhz Çingizin şöbəsində işləyən qadın sizi qəzəbləndirir? Sizi niyə bu qədər qıcıqlandırır? Bəlkə sizin o qadına olan münasibətinizi düzgün duymamışam?

Natiq başı ilə mənim fikirlərimi təsdiqləyib dedi:

– Yox, yox, Rəna xanım... Siz həmişəki kimi haqlısınız. İnstitutumuzda qadın alimlər çoxdur. Daha Mүнəvvər kimi yoldan keçən deyillər.

– Anlamadım. Mүнəvvər dediyiniz qadın niyə yoldan keçən olub? Elmə təsadüfən gəlib?

Natiq barmağını yelləyib dedi:

– Yox, yox. Sadəcə o kiminsə qızı, arvadı, bacısı, qudası, qohumu, və ya sevgilisi deyil.

Rəna ironiya ilə Natiqə dedi:

– Mүнəvvər kiminsə qızı olmağına kiminsə qızıdır, kiminsə qohumudur...

Natiq əlini yelləyib qəhqəhə çəkdi:

– Ay sizi Rəna xanım... Təbii ki, kiminsə qızıdır. Amma bizim asılı olduğumuz adamın qızı, qohumu deyil. Maraqlısı isə odur ki, Münəvvərin bir deputat qohumu var. İnstitutda kimin deputat qohumu varsa, tapşırır ki, o, insana göz-qulaq olaq. Münəvvərin qohumu isə tapşırır ki, elə edin ki, gəlib mənə yalvarsın. Qadın da yalvarmaq nəyə deyilir, heç elə bil xəbəri yoxdur. Ömründə nə görüb, nə də eşidib...

Sonra mənə diqqətlə baxıb dedi:

– Qadın olasan, heç kimə yalvarmayasan, yalvarmaq nə olduğunu da bilməyəsən. İnanılmaz şey deyil. Özüm şahidi olmasaydım, danış-salar idi inanmazdım.

Sakitcə onunla söhbəti davam etdirirdim:

– Təəccüblü heç nə görmürəm. Özünə hörmət qoyan insan heç kimin qarşısında əskilməz. Niyə yalvarmalıdır?

Natiq barmağını yelləyib dedi:

– Sizinlə yüz faiz razı. Amma bunu Çingizə başa sala bilmirəm ki, bilmirəm. Elə deyir, doktorluq işim Ali Attestasiya Komissiyasındadır.

Bir şey başa düşməyib soruşdum:

– Başa düşmədim. Münəvvərin Ali Attestasiya Komissiyası ilə nə əlaqəsi?

Natiq əlinin arxası ilə ağzını silib dedi:

– Birbaşa əlaqəsi var. Deyir ki, Münəvvərin bir məqaləsindən altı tezisi götürüb. Başdan xa-

rab... Bu tezislər onun doktorluq dissertasiyasının müdafiəyə çıxardığı yeddi tezisdən altısıdır.

Bu fakt məni maraqlandırdı:

– Deməli, Çingiz müəllim plagiatlıq edib?

Natiq yenə barmağını silkələyib dedi:

– Yox, yox... Nə danışırsınız? Münəvvər bacı bir məqalə yazıb. Amma Çingiz onu doktorluq səviyyəsinə çıxarıb. Bu hər kişinin bacardığı iş deyil, ha... Mən Çingizə başa salmağa çalışıram ki, sən böyük iş görmüsən, tezisləri doktorluq səviyyəsinə qaldırmısan, Münəvvər bacı bəli idi edərdi. Bacarmayıb, sadəcə məqalə həcmində ilişib qalıb. Elə deyir «Qorxuram, Münəvvər məni Ali Attestasiya Komissiyasında məhv edər». Başa salmağa cəhd edirəm, anlamır. Kor tutduğundan yapışıb buraxmayan kimi, bu da tutduğunu buraxmır da...

Jurnalda qeydlər apara-apara soruşdum:

– Deməli, Çingiz müəllimin müdafiəyə çıxardığı yeddi tezisdən biri özünüdür.

Natiq diqqətlə Rənaya baxdıqdan sonra cavab verdi:

– Demək olar ki, hə.

– Necə yəni hə?

Natiq özündən razı halda gülümsədi:

– Yeddinci tezis də şöbənin ayrı bir işçisinin tezisidir.

– Belə başa düşdüm ki, yeddinci tezis də onun deyil?

Natiq qətiyyətlə dedi:

– Yox, yox... Nə danışırırsınız Rəna xanım. Mən bilirəm ki, altı tezis Münəvvərin məqaləsindəndir, yeddinci isə şöbəsində çalışan işçisinin elmi işindəndir. O tezisi həmin işçiyə başı batmış Çingiz demişdir. O, işçinin o savadı haradandır ki, o tezisi düşünə bilsin, yaza bilsin.

– Amma rəsmi işçinin adınadır.

Natiq sevincək dedi:

– Ay sizi min yaşayın. Siz dediyiniz kimidir. Başdan xarab Çingizə deyirəm ki, ay Çingiz şöbənin işçilərinə kömək etmə. Kimə deyirsən. Bu qulağından alıb, o biri qulağından verir də bu gədə. Əgər «staraya qvardiya»nın üzvü olmasaydı, onun başına bir oyun açardım ki, dədəsi də yadından çıxardı. Amma qruplaşma üzvü olduğundan susuram. Xainlik etmirəm. Mən xain deyiləm...

Natiqin susduğunu görüb soruşdum:

– Mən bilən, siz də şöbə müdirisiniz. Bəs işçilərinizə kömək etmirsiniz?

Natiq isə ayağa durub otaqda var-gəl etməyə başladı:

– Mən... Mənim borcum var ki, kiməsə kömək edəm? Kiminsə nökəriyəm? Hə kimin işi güclüdür buraxıram. Çox ilişmirəm. Zəif işi şö-

bədən niyə buraxım? Kamandar şöbəsindən bir zəif işi buraxdı, Ali Attestasiya Komissiyasından üstünə geri qayıtdı. Günahkar da oldu Kamandar. Durduğu yerdə başını ağrıtdılar. Nə var, nə var, işi yazan bizim qruplaşmanın «stukaç»ı idi. Bu qadın, institutda nə var gəlib bizə danışır. Ona görə onun doktorluq işini şöbədən buraxmalı idi? «Stukaç» hara, müdafiə hara? Kamandar insanları yerində oturma bilmir ki, bilmir.

– Natiq bəy, əyləşin. Belə başa düşdüm ki, şöbənizdən heç vaxt zəif iş keçmir?

Natiq əvvəl diqqətlə Rənaya baxdı, sonra keçib yerində əyləşərək dedi:

– Niyə ki, zəif işlərin arxasında bəzən elə adamlar durur ki, səsini də çıxarda bilmirsən. Mənim də ailəm var, övladlarım var. Onları dolandırmaq lazımdır... Zəif işin arxasınca gedən varsa şöbədən buraxıram. Axıra kimi aparır, müdafiə etdirir, diplomunu da alıb verir əlinə. Nəyimə gərəkdir, ağrımayan başıma buz bağlayım – sonra dəli kim yerindən sıçrayıb dedi, – Xanım, siz mən bu həyatda olmasam, mənim uşaqlarıma baxarsınız?

Məndən səs çıxmadığını görüb dedi:

– Mənim ailəmə heç beş dəqiqədə baxan olmaz. Bu gün məni çox yordunuz. Gedim ailəmə. Sonra davam edərik».

Rəna ardıcılıqla qeydləri oxuyurdu. Diqqətini cəlb edən qeydlərdən biri məruzə vaxtı baş verən olaylarla bağlı idi: «Natiq əsəbi halda başını bulayıb deyirdi:

– Çingiz düzəlmədi ki, düzəlmədi. Hələ tapşırıbmışam ki, kimlərə iş ver, kimlərin məqalələrini Elmi Şuraya sal... Bir də görürsən ki, şöbədə Münəvvərin ya monoqrafiyasını, ya məqaləsini müzakirə edib, şöbənin çıxarışı ilə Elmi Şuraya təqdim edir. Dəfələrlə geri qaytardırıbmışam.

Təəccüblə ondan soruşdum:

– Natiq bəy, geri necə qaytardırırsınız?

Natiq çiyinlərini çəkib cavab verdi:

– Bəsit şəkildə... Məqaləni oxumadan deyirəm ki, adı düz seçilməyib. Belə ad ola bilməz. Düzəltsin. Qaç-aqaç deyil ki, deyirəm. Saxlayırlar növbəti iclasa. Nigar elmi katib olanda işim yaxşı idi. Mənim əlaltım idi. Nə deyirdim edirdi. Elmi Şuraya bir gün qalmış deyirdilər ki, məqalənin adını düzəlt. O da çatdırı bilmirdi. Ən çox da müəllif xaricdə elmi ezamiyyətdə olanda. Məqalə illərlə sürünürdü. Monoqrafiyaya əl vura bilmirdim. Elmi məsləhətçisi monoqrafiyanın elmi redaktoru olurdu, hələ rəyçiləri demirəm, səsimi çıxarda bilmirdim. Ona görə bu fərsizə buraxma.dedikcə, buraxmağı gəlir...

Vaxt azlığını nəzərə alıb əsas mətləbə qayıdıb Natiqdən soruşdum:

– Görünür həmkarının çıxışı sizi özünüzdən lap çıxardı. Onun məruzəsi sizi niyə özünüzdən çıxarır? O məruzədə nə var?

Natiq oturduğu yerdə irəli-qabağa bir az yellənib dedi:

– Bilirsiniz... Mən dözə bilməyib dedim ki, vaxt azdır. Münəvvər qoy qısa çıxış etsin.

– Bir şey aydın deyil ki, niyə məhz Münəvvər xanımın çıxışı Sizi belə qıcıqlandırır?

Natiq qaşlarını çatıb mənim üzümə baxdı. Sonra sakit tonda danışmağa başladı:

– Bayaq uzun-uzadı məruzə edənlərə səsimi də çıxara bilmirdim. Çünki institutumuzun direktoru prezidiumda əyləşmişdir. Həsən müəllimdən çəkdiyimə görə özümü məcbur edib məruzələri dinlədim. Həsən müəllim mənim ağızımdan vuran və sözümü kəsmiş ilk insandır. Elmi Şura iclaslarının birində replika atdım. Bu da Həsən müəllimin xoşuna gəlmədi. Hamının içində məni pərt edib cavabımı verdi. Hələ də onun sözlərini yadımdan çıxartmamışam. Çıxmayacaq da. Mənim artıq yaşım altmışı haqlayıb. Həsən müəllim mənim replikama acığı tutub demişdi: «Natiq müəllim, intizamı özümüzdə yaratmalıyıq. Sonra isə işlədiyimiz müəssisəyə. Siz özünüzdü məclisdə aparmağı bacarmırsı-

nız. Hərəkətlərinizi və danışığınızı ölçüb-biçin. Yersiz replika atmaq heç sizin yaşınıza, saçınızın ağına yaraşmır. Özünüzü alim kimi aparın. Bazarda deyilsiniz...» İlk dəfə özümü itirmişdim. Həsən müəllim mənim ona mat-mat baxdığımı görüb əlavə etmişdi: «Artıq yaşımızın elə çağındayıq ki, gələnlər bizdən ibrət almalıdır. Sizin alim adına yaraşmayan davranışınızdan gənclər nəyi öyrənib əxz etməlidir? Hərəkət və danışığlarınıza cavabdeh olun. Söz xətri üçün replika atmaq lazım deyil. Həm də replika ilə məruzəçinin nüfuzuna heç bir xələl gətirə bilmirsiniz». Həsən müəllimin dedikləri qarşısında susdum. Qorxdum. Qazandıqlarımı bir anda itirəcəyimdən qorxdum. Bayram kimi susub cavab verə bilmədim. Bu məni sındırdı. Heç kim dillənib demədi ki, Natiq haqlıdır, ya haqsız. «Staraya qvardiya» üzvləri də dinmədi. Susdular.

Natiq əllərini bir-birinə sıxdı. Sonra alını qaşıyaraq başını yelləyib, bir az da əyərək dedi:

– Mənə elə gəlir ki, «staraya qvardiya» üzvləri arasında satqın var. Satqın...

Sonra dəli kimi qışqırdı:

– Hə, satqın var, satqın... Mən bunu niyə hiss etməmişdim? Yoxsa Həsən müəllim, elə ziyalı, qabiliyyətli insan, heç kimin xətrinə dəyməyən bir insan məni niyə aşağılasın?

Sonra sakit olub dırnaqlarını gəmirməyə başladı.

Natiqdən soruşdum:

– Həsən müəllim haqqında nə demişdiniz?

Natiq dırnaqlarını gəmirərək dedi:

– Heç nə. Elə ciddi bir şey olmamışdı. Sadəcə Mifologiya institutuna yeni direktor təyin olunduğunda institut işçiləri arasından olmadı, kənarından gətirildilər. «Staraya qvardiya» üzvləri də narahatçılıq keçirirdilər. Mən də onları sakitləşdirmək üçün söz xətrinə dedim ki: «Əşi nə ürəyinizə salırsınız, xoşumuza gəlməz, arxasından dəyərlik gedər. Nə problem edib, zarıyırsınız. Özü-müz deyilik!» Bunu da gedib xəbər veriblər. Doğrudan da, Həsən müəllimə qədər sözüm ötürülürdü. Bir sözümü iki edən olmamışdı. Amma indi, ağızımdan vururdu.

Natiq baş barmağının dırnağını gəmirib barmağına baxdı. Sonra dedi:

– Bayaقدan iclasda oturan Həsən müəllim təcili getməli oldu. Meydan boş qaldı. Həsən müəllimin yerinə iclası idarə edən Səlim müəllim idi. Bəxtimdən də Mүнəvvər çıxış edirdi. Bayaq deyirdim axı, fikrim dağıldı. Mən də acıqla yerimdən dedim ki, qısa et. Səlim müəllim də Mүнəvvəri müdafiə etmək üçün ona dedi: «Mүнəvvər xanım, zəhmət olmasa qısa edəsiniz». Sonra üzünü zala tutaraq dedi ki, bundan sonra

məruzələrə beş dəqiqə vaxt ayrılacaq. Münəvvər də özündən razı halda mənə baxıb, sonra Səlimə dedi: «Bir problem görmürəm. Əsas tezislərimi səsləndirib məruzəmi yekunlaşdıraram».

Natiq əllərini bir-birinə çırpıb hirsli dedi:

– Səlim günah iş tutmuş insanlar kimi çiyinlərini çəkib məsum baxışlarla Münəvvərə baxdı. Münəvvər də məruzəsini davam etdirdi. Onun özündən razı, təmkinli davranışı mənə yandırır yaxırdı. Üstəlik, orda nə eşitsəm yaxşıdır? Yanımda oturan Seyfəddin nə desə yaxşıdır?

Soruşdum ki, nə deyib. Natiq başını yelləyib cavab verdi:

– Seyfəddin «Azərbaycan» jurnalında da işləyir axı. Özü də Seyfəddin yaşlı olmasına baxmayaraq, bizim «staraya qvardiya»nın ən aktiv üzvüdür. Seyfəddin əyilib qulağıma pıçıldı ilə dedi ki: «Bu qadının başından basmaqdan bir təhər olduq. Bu isə hər dəfə təzədən baş qaldırır. Sındıra bilmirik. Başına açmadığımız oyun qalmadı. Heç bir tora düşmür. Elə bil doqquz canı var. Bu qadını sanki gözə görünməz qüvvə qoruyur. İşlədiyim jurnala məqalələrini buraxmıram, daha mötəbər yerlərdə çap etdirir. Qalırım bax-baxa, yana-yana...» Sonra Seyfəddin məndən soruşdu: «Jurnalın redaktorunun başına açdığı oyundan xəbərin varmı?». Təəccüblə Seyfəddinə

soruşdum ki, nə edib? Seyfəddin əlini havada yelləyib dedi: “Qısa edim, qulaq as. Aparıb məqaləsini verir bizim redaktora. O da deyir ki, oxuyum, cavab verərəm. Düz üç aydan sonra zəng edir ki, məqalə haqqında qərarınız nədir. Qasım da deyir ki, məqaləni Elmi Xəbərlərə vermişən. Biz çap edə bilmərik. Bu gözəl də deyir ki, çap edirsinizsə, mən məqaləmi Xəbərlərdən geri götürürəm. Qasım da deyir ki, yanıma gəl, səni başa salım, nə səhvən var. Bu da cavab verir ki, çap edirsənsə məqaləni çap et, etmirsənsə, səninin yanında mənim nə işim var. Qasım deyib ki, sən cərəyanla üslubu qatıb qarışdırıbsan. Gah üslub deyirsən, gah cərəyan. Deyəsən, son dövr çıxmış əsərlərdən hansısa haqdaymış, orada postmodernə həm üslub deyir, həm də cərəyan. Münəvvər də bir başa sual verib ki, məqaləni oxumusan. Qasım da ki, məqaləni oxumayıb axı... Mən oxumuşdum. Qasım da mənə inanır. Qısaca deyir ki, çapa layiq deyil, cərəyanla üslubu qatıb qarışdırıbsan. O da qayıt de ki: «Qasım müəllim, mənə məqaləmi niyə çap eləmədiyiniz haqqında arayış verin. Sizin iradlarınızı, həmçinin Siz dediyiniz kimi qatıb-qarışdırdığım postmodern üslub və cərəyanı da qeyd edin. Mən o irad və qeydlərinizi təqdim etdiyiniz şəkildə mətbuata verəcəm». Qasım da qorxub, deyib ki, biz elə arayış verə bilmərik. Məqalə xoşumuza

gəlməyib vermirik. Münəvvərin açılıb gül ağzı ki, «Şəxsi jurnalındır, atanın jurnalıdır ki, xoşuna gəlmir vermirsən, verməməyin qayda-qanunu var, səbəb olmalıdır ki, yazı jurnalda niyə gedə bilməz. Oxumadığın iş haqqında nə rəy səsləndirirsən? Savadsızları ətrafına nəyə yığmışan? İşləyə bilmirsən, çıx mən işləyəyəm». Qasım da dəstəyi qoyub. Münəvvər Qasımın başına bu oyunu açıb. Qasım bir müddət işə qorxusundan gəlmədi ki, Münəvvər redaksiyaya gələr. Saman altından su yeridir. Sakit durur, amma bir dili var, dabanını bas, gör nələr deyəcək. Yadındadır, müdafiə etməyinə şərait yaratmadıq, süni mənələr yaratdıq. Gedib xaricdə müdafiə etdi». Seyfəddinin sözünü kəsdim ki, nə böyük yerdə müdafiə edib ki. Seyfəddin nankorsa mənim xaricdə müdafiə etmək istədiyimi, amma edə bilmədiyimi üzümə çırpdı: «Sən namizədlik işini orada müdafiə etdin. Lakin doktorluq işini orada müdafiə edə bilmədin. Özün deyirdin ki, namizədliyi elə bir institutda, elə bir Müdafiə Şurasında müdafiə etmişəm ki, üzvləri say-seçmə alimlər idi. Bizim institutda, bizim Müdafiə Şurasında doktorluq işi müdafiəsini özünə layiq bilmirdin. Amma yaşının ahıl vaxtında bizim institutda, bəyənmədiyin Müdafiə Şurasında müdafiə etdin. Nə tez yaddan çıxardın?» Seyfəddinə heç

nə deyə bilmədim. İçimdən qırıla-qırıla qaldım. Həyatda ən böyük arzum gözümdə qalmışdı».

Rəna mobil telefonun zənginin səsinə başını qaldırdı. Jurnalı örtüb telefonu götürdü. Zəng edən qızı idi. Rəna qızı ilə danışığını bitirdikdən sonra təkrar jurnalı əlinə aldı. Sonra nə fikirləşdisə jurnalı masanın küncünə atıb mobil telefonunu götürdü. Telefon əlində bir az fikrə daldı. Bir müddət sonra tələsik kontaktlar bölməsindən Natiqin nömrəsini yığdı. Dəstəyi Natiq götürüb kal və kobud səslə cavab verdi:

– Nə var, ə?

Rəna başını bulayıb dedi:

– Hər vaxtınız xeyir, Natiq bəy? Necəsiniz?

Natiq Rənanın səsinə tanıyıb dedi:

– A sizsiz? Əvvəl tanımadım, məni...

Rəna Natiqi sona qədər dinləməyib dedi:

– Natiq bəy, bu şənbə olmayacam. Ailə vəziyyəti ilə bağlı şəhərdə olmayacam. Təyin olunan görüş vaxtınızı dəyişmək üçün zəng etdim. Nə vaxt Sizə münasibdir?

Natiq bir az susduqdan sonra dilləndi:

– Siz gedin... Sağ-salamat qayıdın... Qayıdandan sonra rahat danışar, gün də təyin edərik.

Rəna sağollaşdıb telefonu söndürdü. Əlindəki telefona səssizcə baxıb masanın üstünə qoyub bayaq masanın küncünə atdığı mavi rəngli jur-

nalı əlinə aldı. Vərəqləyib qaldığı yeri axtarmağa başladı. Axtardığı yeri tapıb oxumağa başladı:

«Rəna xanım, mən deyəndə ki, bunların başı xarab olub, heç kim inanmır. Nə qədər başa salıram, başa düşməyə belə cəhd etmərlər. Çingizə dedim ki, slavyan xalqları mifologiyası şöbəsiindən bir qadını sizin şöbəyə keçirəcəyəm ki, Münəvvəri institutdan tam yola salsın.

Gözləri həlqəsindən çıxmış halda mənə baxıb dedi:

– Bilirsiniz mənə nə dedi:

Çingizin ağzına əyərək dedi:

– Necə?

Natiq əsəbləşmişdi:

– Hə... Çingizi deyirəm ... Mənə sual verir ki, necə? Deyirəm, əşi onu da mən fikirləşim? Səkinə həyasızın biridir. Üstəlik yuxarı dairələrdən olan birinin evində qayınanası aşpazdı. O ailənin xörəklərini bişirir. Yəni sözü keçən adamdır, bir intriqa yaratsa, Münəvvərin məsələsi həll olunar. Məndən soruşur ki, necə edim ki, bunlar dalaşınlar? Nəhayət belə planlaşdırdım ki, Münəvvər xaricdən təzə qayıtdığı üçün ona yeni masa ayırıblar. Səkinə üçün otağa masa qoyulmağa yer yoxdur. Səkinəni öyrətdim ki, masa davası etsin. Çingiz haranı desə, desin ki, mən pəncərənin qarşısındakı masanı istəyirəm. Səki-

nə də, Çingiz də huya getdilər. Di gəl Münəvvər hiyləgər çıxdı...

Natiq yerindən sıçrayıb var-gəl etməyə başladı. Əlini mənim masamın üzərinə qoyub dedi:

– Siz bilməzsiniz, mən o planı cızana qədər nələr çəkdim, nələr. Sözün qıساسı.... Bu Səkinə də Münəvvərdən yanıqlıdı ha... Münəvvər məruzə etdiyi müşavirədə mən iradlarımı bildirəndə bir də zaldan səs eşitdim. Başımı qaldırdım ki, bir görüm sözümlü kəsən kimdir. Marağ və qəzəblə zalı süzəndə ayağa qalxmış Səkinəni görəndə rahatlaşdım. Səkinə əsəbi halda əlini uzadaraq deyirdi: «Belə məsuliyyətsizlik olmaz. Mənim qələmə aldığım əsər heç bir məruzədə əksini tapmayıb. Mən cəhənnəmə... Məni saymırsınız, hörmət etmirsiniz, heç olmasa ünvanına hörmət edin. Əsər kimə həsr olunub o, insanın şəxsiyyətinə hörmət, ehtiram olaraq münasibət bildirin. Mən Natiq müəllimlə tam razıyam. Belə məsuliyyətsizlik olmaz. Sonra romandan danışır, əks-səda doğurmuş «Daş yuxular»a toxunmur. Belə məsuliyyətsizlik olar?» Səkinəni sakitləşdirmək üçün dedim ki, institutda səviyyəli məruzələri uşaq-muşağa veriblər. Bu zaman Qədir söz aldı: «Səkinə xanım, «Daş yuxular» əsərinə gəlincə isə, o əsər keçən ilin əsəridir. Yəni məruzədə tədqiq edilən dövrün əsərlərinə aidiyyəti yoxdur. Əsas isə, əsərə Respublikamızın Prezidenti qiy-

mət verib, əsaslı olaraq, həmin əsərin bizim milli ədəbiyyata aid olmadığını bildirib. Bu qiymətdən sonra kim həmin əsərə başqa qiymət verməlidir? Ehtiyac varmı?».

Natiq dırnaqlarına baxaraq davam etdi:

– Ümumiyyətlə, Çingizin axmaq hərəkətlərinə, qorxaqlığına görə çətin Münəvvəri vuraq.

Natiq dodaqlarını əsəbi halda gəmirərək qaşlarını çatıb davam etdi:

– Səkinə mənə deyir ki, «çox çalışdım, inanın alınmadı. Üstünə getdim... Münəvvərə dedim dur burada mən oturacam, sadəcə soruşdu: “niyə qalxmalıdır?” Dedim ki, rəhbərlik belə istəyir, məsələni şişirtmədi, otaqdan çıxıb getdi. Çantasının arxasınca gələndə, barmağımla da göstərib dedim ki, harada otururdun, keç orda da otur. Sakitcə üzümə baxdı. Sonra çıxıb evə getdi. Sabahısı günü də masasını boşaltdı».

Natiq fikrə getdi:

– Çox maraqlıdır, əvvəl qadın instinkti ilə cavab verir, sonra da kişi məntiqi ilə hərəkət edir. Soyuqqanlı, heç nə olmamış kimi... Mütləq ona kimsə yol göstərir, məsləhət verir.

Natiq başını bulayaraq barmağını yellədi:

– Bizim dəstə ona, Səkinəyə çox bel bağlamışdı. O, isə nə etdi? Hər şeyi bərbad hala saldı. Səkinə, guya, yuxarıdakıların qulağına bu masa davasını çatdırıb. Bizim Həsən müəllim də Mü-

nəvvəri müdafiə edib ki, yazıq elmi dərəcə və elmi adına, elmi vəzifəsinə görə Səkinədən yüksək olmasına rəğmən masasından qalxıb, masasını ona verib. Bax beləcə Həsən müəllim həmişəki kimi işçisinin müdafiəsinə qalxıb.

Sonra mənə baxıb tez-tez dedi:

– Bilirsiniz, Səkinə də deyir ki, elə bil hansısa qüvvə bu qadını qoruyur.

Natiq dərindən ah çəkib davam etdi:

– Başa düşmürəm, nə qüvvə? Bacara bilmirsənsə, hansı qüvvədən danışırısan? Səkinədən sonra, Mahnuru Çingiz tovlayıb Münəvvərin üstünə göndərib. Mahnur əsəbi halda Münəvvərə qışqırmağa başlayanda, Münəvvər nə edib bilmirəm... Mahnuru mum kimi, yumşaldıb.

Natiq əsəbi halda ayağa duraraq, pıçıltı ilə “bilirsiniz, belə getsə... Təbii ki, belə getsə hamımızı kölgədə qoyacaq. Onda ona bata bilməyəcəyik. Bax onda o, qadın kişi məntiqi ilə hamımızın cavabını verəcək” – dedi.

Gülümsəyib ondan soruşdum:

– Natiq bəy, Münəvvər xanım elmdə Sizə rəqibdir?

Natiq əvvəl duruxdu, sonra mənim nə isə bildiyimi güman edib dedi:

– Rəqib deyəndə o qadın deyəsən akademik olmaq istəyir, amma mən də akademik olmaq arzusundayam...

Sonra yavaşca ətrafını süzüb pıçıltıyla dedi:

– Neçə dəfə vermişəm, seçilə bilməmişəm.

Natıq hirsləndi. Qışqırmağa başladı:

– Amma əvvəl müxbir üzvlüyə seçilirsən, sonra akademik seçilirsən... Nə isə... Seçilə bilmirəm, hər dəfə biri mane olur...

Sakitləşərək sözünü davam etdi:

– Biri var idi. Məşhur professor, adlı-sanlı tənqidçi... Şöbə müdiri idi. Onu institutdan uzaqlaşdırmaq üçün Kazımı tovladıq ki, səni Rəhmanın yerinə şöbə müdiri qoyacağıq. Tək mən yox, «staraya qvardiya» üzvlərinin hamısı Kazımı qatıqladıq ki, sən yaz, səni mütləq şöbə müdiri qoyduracağıq. Rəhmanın akademik seçkilərinə mane olmaq üçün onun nüfuzuna zərər gətirmək vacib idi. Bunun öhdəsindən gələ bildim. Kazım gözəl məqalə yazdı. Rəhmanı sürüyüb yıxdı. Düzdü yazısı elmilikdən uzaq idi. Məqalə Rəhmanın institutdan incik düşməsinə səbəb oldu. Kəsib institutdan birdəfəlik getdi.

Sonra istehzayla gülüb dedi:

– Kazımın da ağzı boş qaldı. Elə Elmi Şurada mən özüm Kazıma yox, yuxarıdan göstəriş verilmiş adama səs verdim. Kazım da əli aşından da oldu, vəli aşından da... Belə-belə işlər, Rəna xanım. Görürsünüz dünyada nələr baş verir. Vəzifədən, puldan, şan-şöhrətdən ötrü hamı birinin ətini didir».

Nərgizin qapını döyüb içəri girməsi onu oxumaqdan ayırdı. Nərgiz Rənaya mane olduğunu hiss edib dedi:

– Rəna xanım, xəstəniz gəlib. Sizi gözləyir.

Rəna özü tapşırıq vermişdi ki, xəstələri gələn kimi mütləq onu xəbərdar etsin. Ona görə Nərgizin tələş dolu gözlərinə baxıb gülümsəyərək, – gəlsin, qızım – dedi.

Əlindəki mavi jurnala diqqətlə baxıb dərin-dən ah çəkdi, sonra lazımsız bir əşya kimi masasının siyirtməsinə atdı.

Salidə Şərifova

**Dionisin qələbəsi
(hekayələr toplusu)**

«Elm və təhsil» nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ

Çapa imzalanmış **02.10.2018.**
Şerti çap vərəqi **12,5**. Sifariş № **326**
Kağız formatı **80x108 1/16**. Tiraj **1000**

*Kitab «Elm və təhsil» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsində
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.*

E-mail: nurlan1959@gmail.com

Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.